Yeni Ümit

Dinî İlimler ve Kültür Dergisi YIL: 22 SAYI: 86 EKİM - KASIM - ARALIK 2009
www.yeniumit.com.tr
106702 - 2009/4
FİYATI: 5.00 TL

Yukarılara doğru güvercinler gibi kanat çırpalım ve çok yükseklerde öyle bir "ah" edelim ki, ünümüz, gözyaşlarından meydana gelen bulutları harekete getirsin. Sonra ateşimizi söndürecek o damlalar, yağmurlar gibi başımızdan aşağıya insin ve ateşimizi söndürsün! Kin ve nefret ateşini.. bütün dünya ve ukbâ ateşini...

YENİ ÜMİT
Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

Peygamber huzurunda bulunmanın vakar, ciddiyet ve temkiniyle namaz kılan, dua eden, salât ü selâm okuyan Hak âşığı gönül erlerinin safları arasında, tıpkı nurlu bir koridorda yürüyor gibi, ışık alarak, aşk u şevkle dolarak Muvâcehe'ye doğru ilerleyen uyanık bir insan, her adım başı, akla-hayale gelmedik sürprizlerle karşılaşacağı hissiyle ilerler.

Ravzâ, bize dünyada bulunmanın ruhunu duyuran biricik binadır. Bu mübarek bina ile münasebet ve kalbî alâkalarımız bizde öyle kudsî heyecanlar hâsıl eder ki, onu düşünüp, onun hakkında bir şeyler söylerken, sanki iffetiyle tanıdığımız bir namus âbidesini anlatıyor gibi yanlışın en küçüğüne dahi düşmeyelim diye korkar ve tir tir titreriz. Onun aydınlık semtine dehalet eden her ruh, vicdanının derinliklerinde, Nâbi'nin:

"Sakın terk-i edepten, kûy-i Mahbûb-u Hudâ'dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir, makâm-ı Mustafâ'dır bu."

na'tının yankılandığını duyar ve irkilir. Mekke, beşer tarihi boyunca bir kısım kısa aralıkların istisnasıyla, hep insanlığın mihrabı olmuştur. Mekke'nin bu hususiyeti Kâbe'den ötürüdür. Ve bu yönüyle de Kâbe, mihraplar mihrabıdır. Bu muhteşem mihrabın bir de minberi vardır ki –Sahibine vücudumuzun zerratı adedince salât ü selâm olsun– o da Cennet bahçelerinden daha temiz olan Ravzâ-i Tâhire'dir.

Bahçe mânâsına gelen Ravzâ, inanmış insanların mukaddes şeylere karşı duydukları alâka, bu alâkadan kaynaklanan duygu, düşünce ve tasavvurların sürekli değişen telakkilerle, sanat-mâbed-metâf-ı kudsiyân[1] mülâhazaları içinde öteden beri, bir çeper ve bir surla sınırlandırılmaya çalışılmış bir *"Hazîratü'l-kuds"*tür.[2]

Bu mübarek mekân, hürmet hissi ve sanat telakkisiyle defaatle zarf değiştirmiş.. dış nakışlarıyla tekrar ber tekrar oynanmış; ama kat'iyen gönüller âlemiyle alâkalı ruh ve mânâsına ilişilmemiş ve ilişilememiştir.

Sahibinin ruhuna doğru parçalanmış sineler gibi aralanan kapılar veya onun ruhundan insanlığa açılan menfezlerin çokluğu gibi, Ravzâ-i Tâhire'nin de pek çok kapısı vardır. Bu kapılar arasında en namlısı da şâir Nâbî merhûmun:

"Felekde mâh-ı nev Bâbüsselâm'ın sîne-çâkidir."

sözüyle anlattığı "Bâbüsselâm" (Selâm Kapısı)'dır. Selâm verip bu kutlu kapıdan içeriye girenler, iki adım ötede Gönüllerin Efendisi'yle karşılaşacakmış gibi bir ruh hâleti hissederler. Hisseder ve âdeta kendilerini bir kısım farklı esintilere salmış gibi olurlar.

Peygamber huzurunda bulunmanın vakar, ciddiyet ve temkiniyle namaz kılan, dua eden, salât ü selâm okuyan Hak âşığı gönül erlerinin safları arasında, tıpkı nurlu bir koridorda yürüyor gibi ışık alarak, aşk u şevkle dolarak Muvâcehe'ye[3] doğru ilerleyen uyanık bir insan, her adım başı akla-hayale gelmedik sürprizlerle karşılaşacağı hissiyle ilerler. Hele Muvâcehe, hele Muvâcehe... Oraya ulaşan nezih ruhlar, artık gözleri hiçbir şey görmüyor gibi, sadece O'nu anar ve inler, sadece O'nun hayal ve misaliyle teselli olurlar. Hele bir de, daha önceden hazırlanmış ve hayalinde birkaç defa o eşiğe baş koyup vicdanının derinliği ve gönlünün sınırsızlığıyla oraya varmışsa.. doğrusu öyle bir tabloyu tasvir için sözün nutku tutulur ve beyan, aczini ifadeden başka kelime bulamaz...

İnsan, daha çok hüzünle gülümseyen bir yüze benzeteceği, mübarek Merkad'in kıble cihetindeki sütrenin önüne varınca, ümit ve emel heyecanıyla çırpınıp duran yüzlerce âşık ruhla karşılaşır. Bu alabildiğine yeşil ve sihirli nur iklimi, derecesine göre hemen herkese, bir başka âlemin kapısının önünde bulunma hissini verir. Öyle ki, Muvâcehe'ye ulaşan her âşık ruh, bir iki kadem ötede sevgilisiyle buluşacakmış gibi his ve heyecanla köpürür ve vicdanında aşk u şevkin kalem ve mürekkep görmemiş besteleri duyulmaya başlar.. derken, o altın iklimin sesleri, sözleri, görüntüleri bin bir tedâî[4] ile onun bütün benliğini sarar ve onu zaman üstü sırlı bir kuşağa çeker götürür. Bu kuşağa ulaşan herkes, bugünü dünle, dünü de Dost'un ışık çağıyla bir arada idrak eder ve onun meclisinden sızıp gelen en mahrem fısıltıları duyar ve kendinden geçer...

Bahçe mânâsına gelen Ravzâ, inanmış insanların mukaddes şeylere karşı duydukları alâka, bu alâkadan kaynaklanan duygu, düşünce ve tasavvurların sürekli değişen telakkilerle, sanat-mâbed-metâf-ı kudsiyân1 mülâhazaları içinde öteden beri, bir çeper ve bir surla sınırlandırılmaya çalışılmış bir "Hazîratü'l-kuds"tür.

Ravzâ-i Tâhire karşısında hayat, hep bir hülya ve rüya gibi yaşanır. Bütün bütün ona sırtını dönmeyen hemen her ruh, onun elinden aşk şarabı içmiş, mest olup kendinden geçmiş gibi, bir türlü bu sihirli âlemden ayrılmak istemez. Burada fikirler durur, ruhlar duyguların tesirine girer ve bütün gönülleri bir vuslat arzusu sarar. Burada, insanın içinde birer çiçek gibi açan mahrem hülyalar, âdeta insana Cennet bahçelerinin hazlarını ve cennetliklerin neş'e ve huzurunu tattırır gibi olur. Burası, hassas ruhların hülyalarına matkap salmak için Kudret eliyle ta ezelden plânlanıp kurulmuş ve hisleri, istekleri, sevgileri tutuşturan, besteleyip mırıldanan, dünyada, gökler ötesinin bir uzantısı gibidir. Burada, kendini inanç buudlu tasavvurların rengîn ve zengîn iklimine salabilenler, uçsuz bucaksız hülyalara dalar; yaşadıkları hayatın içinde bir sır, bir hafî, bir ahfâ[5] yolcusu gibi çok defa bizim için gizli kalan ve insanoğlunun asıl benliğini teşkil eden bir başka "ben"in var olduğunu duyarlar. Âdeta, şehadet âleminin ince tenteneli perdesi delinip de her şeyin hakikatiyle beraber insanın özü de meydana çıkmış.. dolayısıyla herkes kendini uhrevîleşmiş gibi hisseder ve öbür âlemin âhengine uyar ve kendini firdevsî hazlar içinde bulur.

Bizler, her zaman kendimizi Kâbe'de ibadet, Ravzâ'da da aşk u hasret kuşağında hisseder; birincisinde kulluk sırrını idrakle cevap vermeye çalışır, ikincisini de samimiyet ve vefa ile kucaklarız. Buralarda duyduğumuz şeylerin aslını tam tefrik edemesek bile, en duygulandırıcı şeylerden daha duygulandırıcı, en vecd verici şeylerden daha coşturucu, hülyasıyla mest olduğumuz bir âlemi, kendine has ahengi, şiirî büyüsüyle duyar ve ifadesi imkânsız hislerle yerlere kapanacak hâle geliriz.

Her zaman, aşk u şevkin gelgitleri arasında yaşanan buradaki hayat, bir vuslat demi, bir *"şeb-i arûs"*[6] neşvesi içinde yaşanır. Her çığlık, her inilti, dosta açılan kapıların gıcırtıları gibi yüreklere ürperti salar. Ruh *"vuslat"* der inler ara sıra dost yüzü kendi çağıyla kapısının önünde el pençe divan duranların, gözlerini yummuş, saygıyla bir menfez kollayanların hayallerine kâh açılır, kâh kapanır. Ama sürekli imrendirir, sürekli ümitlendirir ve daima rikkatli geçer...

Burada duvarlar, sütunlar ve aşk matkaplarıyla oyulmuş gibi görünen kubbeler, hatta döşemeler, sergiler hemen her şey, mavi, yeşil, sarı her rengin nazlı çiçeklerini andırır mahiyette, güzelliklerin en derinlerine açılmış yaşıyor gibidir...

Zaten her zaman nezih bir ruha benzetebileceğimiz Merkad ve Yeşil Kubbe, âşıkların duygu ve düşünce dünyalarındaki derinliklerle yan yana gelince öyle muammalaşır ki, insan bulunduğu yeri Cennet'ten kopup gelmiş bir parça sanır.

Bugüne kadar mânevî havası ve ledünnî zevkleriyle pek çok feyizli makam gördüm.. bir hayli mübarek mahalleri müşâhede fırsatını buldum. Ama bunlar arasında, ruhumda en derin izler bırakan, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) köyü –o köyün izleri ebedlere kadar gönüllerimizde yaşasın– olmuştur. Ruhum o beldeyi her zaman bir *"dâüssıla"* hasretiyle kucaklamıştır. Kucaklarken de *"İşte bir avuç toprağını cihanlara değiştirmeyeceğim beldeler beldesi!"* demiş içimi çekmişimdir.

Bunlar, bir ham ruhun duyup hissettiği şeyler. İrfanla kanatlanıp aşkla şahlanmış büyük sinelerin duyup hissettiklerini onlardan dinlemek ve onlardan öğrenmek icap eder. Bu mevzuda benim söylemeye çalıştıklarım ise, beceriksizliğin ve istidatsızlığımın çehresinde hamiyet ehlini gayrete getirme arzusundan başka bir şey değildir... Bu kadarcık olsun bir şey yapabilmişsem, onu Ruh-u Seyyidü'l-Enâm'ın teveccühüne vesile sayar, kapısının tokmağına dokunur "Beni de Yâ Resûlallah..!" derim.

**Bu yazı, Yeni Ümit dergisinin Temmuz-Ağustos-Eylül 1990 tarihli 9. sayısından alınmıştır.*

Dipnotlar

1. Metâf-ı Kudsiyân: Kudsîlerin çevresinde dönüp durduğu yer ma'nâsına Şâir Nâbî'ye ait bir söz.
2. Hazîrat'ül Kuds: Tasavvurlar üstü bir cennet bahçesi.
3. Muvâcehe: Kıble tarafından Efendimiz'in nur-efşan kabrini çevreleyen mübarek parmaklıklar.
4. Tedâî: Çağrışım.
5. Hafî-Ahfâ: İnsandaki mahiyeti pek fazla keşfedilemeyen duygular.
6. Şeb-i Arûs: Kutlu kavuşma, âşıkın maşukuna kavuşması anı.

Prof. Dr. Suat YILDIRIM *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

HAK DiNDEN UZAKLAŞINCA NE OLUR?

Allah Tealâ, yarattığı her çocuğun kalbine, yaratıcısına inanma duygusunu yerleştirmiştir. Her insan Allah'a inanmaya ve dindarca bir hayat yaşamaya meyilli olarak dünyaya gelir. Çocuk, yaratıcısını bir ispata ihtiyaç duymaksızın, bir bedahet olarak kabul eder. Bu hakikati beyan etmek üzere Cenab-ı Allah Kur'ân-ı Hakîm'de şöyle buyurur: "O hâlde sen bâtıl inançlardan uzaklaşarak yüzünü ve özünü, hak din olan İslâm'a yönelt! Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fıtrata uygun hareket et! Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler."[1] Bu âyet-i kerîme beşer nefsinin fıtratıyla İslâm dininin mahiyetini birbiriyle sıkı bir şekilde irtibatlandırmaktadır. Bunların her ikisi de Allah'ın eseridir. Her ikisi de varlığın kanunu ile tam uyum içindedir. Gerek insan fıtratı, gerek din, mahiyetinde olduğu gibi, gidişatında da, diğeri ile tam uyum içindedir. İnsanın kalbini yaratan, onu kendi hâline bırakmamış, inanç, düşünce ve davranışlarında rotasını çizmesi için, kendisine bu dini göndermiştir. Hastalandığında tedavisini sağlayacak ve kendisini her türlü sapmadan koruyacak özellikleri de bu dine vermiştir. Zîrâ yarattığı mahlûku, her yönü ile mükemmel tarzda bilen, ancak Allah'tır. [2] Fıtrattan bir sapma olursa onu düzeltecek olan, fıtratıyla uyum hâlinde olan bu dindir.[3]

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bu âyeti bir yönden tefsir ve hakikati beyan etmek üzere şöyle buyurur:

كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ على الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ

"Dünyaya gelen her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası (kendilerine benzeterek) onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir."[4] Bu hadîs-i şerîfe göre fıtrat, ilk yaratılışta Allah'ın insan tabiatına bahş ettiği Yaratıcı'yı tanıma eğilimidir, ruh temizliğidir. Maksat, onun olumlu kabiliyetlerle dünyaya gönderildiğini bildirmektir. İbn Teymiyye'nin vurguladığı gibi fıtrat "Müslümanlık" mânâsınadır. Zîrâ Hz. Peygamber'in, mezkûr hadîsinde, diğerlerine ilâveten "veya Müslümanlaştırır" dememesinden bu hüküm ortaya çıkmaktadır. [5] Bu gerçek, şu hadîs-i kudsîde de vurgulanır: "Ben bütün kullarımı "hunefa" olarak yarattım."[6] Burada "hanif"likten maksat istikamet ve selâmettir.

> Allah Tealâ, yarattığı her çocuğun kalbine, yaratıcısına inanma duygusunu yerleştirmiştir. Her insan Allah'a inanmaya ve dindarca bir hayat yaşamaya meyilli olarak dünyaya gelir.

İnsanlar genellikle beden bakımından olduğu gibi ruhî ve zihnî bakımdan da hissetmeye, algılamaya, doğru biçimde düşünmeye ve inanmaya elverişli olarak dünyaya gelirler. İslâm, Allah'ın insanlığa son mesajı olarak, O'nun varlığını ve birliğini tasdik doğrultusunda, hakka tam teslimiyet dinidir. Bütünüyle, insan ruhu ve sağduyusu ile uyum hâlindedir. Annesinden doğan her çocuk, bu duygu ile gözlerini açar. Çünkü onun ruhunda bu duygu ve bu maya konulmuştur. Dolayısıyla bu fıtratın, bütünüyle etkisiz hâle gelmesi düşünülemez. Olsa olsa üzerine bâtıl bir kılıf geçirilerek bir tarafa itilir ve tesiri azalır, üzeri küllenir; fakat tamamen yok olmaz. Bu duygu, dehşetli bir durumda, bir bedahet hâlinde ortaya çıkar. Mesela gemi ile denizde yol alırken fırtına çıkıp batma tehlikesi sırasında canlanır. "Denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir kısmı işi gevşetir, imanla inkâr arasında ortada kalır. Bizim âyetlerimizi gaddar ve nankör olandan başkası inkâr etmez." [7]

Fıtratta bu özellik bulunmakla beraber, onun insanı zorlayıcı bir tesiri yoktur. İnsan, yaratılıştan gelen bir duygu ile Allah'ın varlığını ve birliğini benimser, iyiliğe, fazilete ve hayra meyl eder. Fakat iyi bir terbiye almazsa, zararlı ortamlarda yetişirse kötülüklerden de etkilenir.

"Hayır! Gerçek öyle değil! Onların yapageldikleri kötü işler, gitgide kalblerini paslandırdı." [8] İlâhî beyanı, kötülükleri işlemeyi hayat düzeni hâline getirmenin fıtratı değiştireceğini bildirmektedir. Bu âyeti açıklama sadedinde Peygamber Efendimiz (asm) şöyle buyurmuştur: "Kul bir günah işlediği vakit, kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer tövbe edip vazgeçer, af dilerse kalbi yine parlar. Ama döner tekrar yaparsa o leke büyür, nihayet bütün kalbini kaplar. İşte Kur'ân'da Yüce Allah'ın "Yapageldikleri kötü işler, gitgide kalblerini paslandırdı." âyetinde bildirdiği pas budur." [9] Şu hâlde Allah'ın temiz yarattığı fıtrat değişmez değildir. Onu aslına uygun tarzda devam ettirmek için gerekli ihtimam, dikkat ve bakım gerekmektedir. Onun için, İslâm ahlak bilginleri dinî ve ahlâkî kurtuluş için fıtratın tek başına yeterli olmadığını, hak dine, peygambere ve insanın aklını ve iradesini terbiye etmeye ihtiyaç bulunduğunu belirtmişlerdir. [10] Bundan ötürüdür ki, fıtratı koruyacak ve geliştirecek olan dindir. Din fıtratı değiştirmez, fıtrattaki saf ve temiz yapıyı geliştirir. Din de sadece fıtrattan kaynaklanmaz. İnsanı aşan bir vahiy olarak Allah tarafından gelip insan hayatına yön verir. Böylece din ile fıtrat birbirini tamamlamış olur.

Dinin insanlığın en temel, başta gelen ihtiyaçlardan olduğunu, beşer tarihinde birçok devirde ve birçok ülkede görmek mümkündür. İçinde yaşadığımız zamana en yakın olarak yirminci asırda dünyanın iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği dinsizliği rejim hâline getirmek istedi ve insanları dinden uzaklaştırmaya çalıştı. "Ateizm" dersini okullarda mecburî ders olarak okuttu. Fakat bu fazla devam etmedi. Beşer fıtratına aykırı olan bu ideoloji ve bu sistem, bütün dünyanın gözleri önünde, sultası altındaki yirmi kadar ülkede çöküp gitti. Onun eski nüfuz alanlarında insanlar bariz bir şekilde dinî inançlarına yöneldiler.

İnsandaki bu din duygusu kendisini hissettirir. Ama bu duygu kendiliğinden doğru mecrayı bulamaz. Onun içindir ki Allah'ın, değişmeyen hak dininin ölçülerine göre yönlendirmesi lâzımdır.

İnsan hayatın akışı içinde, elverişli ortamı bulamamama, iyi bir eğitimden mahrum kalma gibi sebeplerle yanlış yollara girebilir. Kabiliyetlerini, duygularını oralarda harcayabilir. Diyelim ki, din duygusunu görenekle tevarüs ettiği bir inanç sistemi ile tatmin etme alışkanlığını devam ettirebilir. Fakat reşit olduktan sonra hakikati araştırmak, taklitten kurtulup tahkike yönelmek adına din konusunda meydanda olan, insanlığın elindeki kutsal kitapları ve tebliğleri inceleyip, Allah'ın verdiği aklı kullanarak bir değerlendirme yapması gerekir. Ezcümle, Kur'ân bu konuda önemli prensipler bildirir. "Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz, kalp gibi azaların hepsi sorguya çekilecektir."[11] Şu hâlde insan dâima hakikat peşinde, gerçek bilgi peşinde olacaktır. Tam bilgi edinmediği takdirde sorumlu olacaktır. "De ki: İddianızda tutarlı iseniz, delilinizi ortaya koyun!"[12] "Onlara: 'Gelin, Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı hangi inanç üzerinde bulduysak ona uyarız' derler. Babaları akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?" [13] İnsan doğru düşünme yollarını gösteren bu metodları kullanarak inanma duygusunu gerçek ve en verimli mecrasına kanalize etmelidir. İnsan yaratılışındaki inanma, sevgi, korku, şefkat, inat, şiddet gibi duyguları ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ayrıca bunları giderme, gerekli ve faydalı da değildir. Bilakis yapılması gereken iş, onların mecralarını değiştirmek, faydalı yönlere kanalize ederek o enerjilerden istifade etmektir. [14]

Hakikati ortaya koyma iddiasında olan çeşitli ideolojiler, felsefeler, dinî inançlar vardır. Allah insanı mükerrem, şerefli[15] , hatta eşref-i mahlûkat [16] olarak yaratmıştır. Onun içindir ki insan, hakikati aramaktadır. Bu arayışta bâtıl, istemediği hâlde kucağına düşüp, gerçek gibi görünebilir. Böyle bir durumda olan insana şefkatle yaklaşıp onu makul düşünmeye davet etmek uygun olur. Gerçeği araştırmasında matlup olan ilmî bir metod uygulaması gereklidir. İmam Gazzali'nin *El-Munkiz mine'd-dalal* eseri bu hususta pek güzel bir rehberdir. Yapılması gerekenleri o şöyle özetler: 1- Önce kesin bilgilere ulaşıp onlardan, o aksiyomlardan hareket etmek gerekir. Meselâ 10 sayısının 3 sayısından daha büyük olduğunu bilirsem, birisi çıkıp "Hayır! 3 daha büyüktür. Delilim de şu taşı altına çevirmemdir." dese ve gözlerimin önünde bunu yapsa bile, bu benim kesin bilgimi değiştiremez. 2-Taklidi bırakıp, tahkike yönelme. Gerçekleri kişilerle tanıyıp öğrenme yerine gerçeği bizzat tanımaya çalışma. Gerçeği tanıdıktan sonra onu bilen insanları da bulmak zor değildir. 3- Muayyen bilimlerde uzman olan bir kimsenin uzmanlığı kendi alanında geçerlidir. Yoksa başka sahalarda yanlış yapabilir. 4- Doğru ile yanlış yan yana bulunabilir. Yanlış ile beraber bulunması doğruya zarar vermez. Mahir olan tahkik ehli, doğruyu, bâtıllar arasından bulup çıkarmaya çalışır. 5- Matematik, mantık, astronomi, tıp ve diğer tabiat bilimleri, dinî meseleleri ispat veya reddetmez. Din de o bilimlerin delillere dayanan verilerini reddetmez. Fakat bu hususta iki zarar ihtimali vardır. Bazı kimseler bu bilimlerdeki uzmanların, dinî konulardaki görüşlerinin de geçerli olduğunu düşünüp: "Şayet din gerçek olsaydı, öylesine bilgin kişiler bunu görmemiş

olamazlardı." diye onların tesiri altında kalmalarıdır. İkincisi: İslâm'ın cahil dostu. Onların dinî inançlarının yanlış olmasına bakarak her türlü görüşlerinin de yanlış olacağını ileri sürerek, kendi uzmanlık alanlarındaki görüşlerini de reddeder. Bu konularda onların maharetini bilenler, İslâm adına onların toptan reddedilmeleri karşısında, onun cehalete ve kesin ilmî verileri inkâra bina edildiğini düşünerek dinden uzaklaşırlar. 6- Hikmet, mümininin yitiğidir, onu nerede bulursa alır. Kâfir insanın, bütün davranışları kâfir değildir, küfründen kaynaklanması gerekmez. Kâfirde bazı mümin sıfatlar da bulunabilir. 7- Bâtıl ve yanlış bir görüş iyi bir kimsenin kabulü ile doğru ve makbul bir hâle gelmez. Doğru bir fikir, güzel bir davranış, inancı yanlış olan bir gayrimüslimde de bulunabilir. İnsana düşen, gerçeği, kişilere bağlı olmaksızın alması, yanlış olanı ise, kimden gelirse gelsin reddetmesidir. 8-Yeterli özelliklere sahip olan insan, doğru hükme ulaşmak için, bütün vasıtaları kullanmalı, bulamadığı takdirde içtihad etmelidir. 9- Herhangi bir konuda, son derece geniş bir inceleme yapmadan kesin hüküm vermemeli. O şöyle diyor: "Herhangi bir ilmi, o ilimde en iyi uzman kişi seviyesine ulaşıp onu geçecek derecede bilmeyen kimse, o sahadaki aksak taraflara vâkıf olamaz. [17]

Gerçeği araştırmada insanı bekleyen büyük tehlikelerden biri de şudur: "Görüşleri objektif, tarafsız inceleyeyim. Bütün iddiaları eşit seviyede tutayım. Gerçeğin ne tarafta olduğuna sonra karar vereyim." Oysa bu tutum her zaman isabetli değildir. Gerçekten bu noktada insan, tarafsızlık aşkına şeytana aldanabilir. Oysa hakla bâtıl konusunda tamamen tarafsız olmak makul olmaz. Meselâ kâinat vardır ve bunda kudret, ilim, sanat, hikmet, irade her taraftan tezahür etmektedir. Bunlar da bu nizamın bir Yaratıcı'sı olmasını gerektirir. Şimdi en basit bir masanın, bir saatin bile ustasız olamayacağını hayat boyunca tecrübe edip bilirken, bunlar hakkında ustanın varlığı ile yokluğunu eşit durumda düşünmezken, ondan yüzlerce defa daha harika olan kâinat nizamını incelemede, tarafsız muhakeme adına, Yaratıcı'nın varlığı ile yokluğunu müsavi saymak, asla makul olamaz. Şu hâlde, bütün tecrübe ve gözlemlerimiz Yaratıcı'nın varlığı yönünde olduğundan, bu yönde yeni bir delil bulursak, onlar da öbür delillere eklenmelidir. Yokluk tarafına delil ortaya çıkarsa, ancak o durumda o delil bir tarafa kaydedilebilir. Bu da pek varit değildir. Keza Kur'ân muazzam bir eserdir. Kâinatın Yaratıcısı'na lâyık bir açıklamadır. On dört asırlık tecrübe de bunu göstermiştir. Milyonlarca âlim onun hak ve hakikati gösterdiğini tespit etmiştir. Ona uyanlar manen ve maddeten yükselmişlerdir. Böyle olunca ve bizim ferdî gözlem ve değerlendirmemiz de bu genel kanaate uyuyorsa, bu taraf ağır basmalıdır. Gerekçesi olmaksızın, olumsuz tarafı tutmak menfiliktir, münkirliktir. Faraza ona lâyık olmayan yönler bulunursa, ancak o takdirde, bu delil değerlendirmeye alınabilir. Yoksa, gerekçesi olmaksızın, Allah'ın sözü olup olmaması konusunda, iki tarafı eşit tutma adına, Kur'ân'ı yere indirip ortada bırakma, makul olamaz. Böyle yapınca, göğe layık olan ve gökte bulunan yıldızı yere indirdikten sonra, bütün deliller kuvvetinde bir tek kuvvet lâzımdır ki, onu semaya yerleştirebilsin. Bu da âdeta imkânsız bir şeydir. Objektif davranma düşüncesiyle hiçbir baba, "Çocuğum her şeyi denesin, kararını kendisi versin. Uyuşturucuları da denesin, o konudaki kararını tarafsız versin." demez ve dememelidir. Çünkü buna müptelâ olanın artık dönüşü kolay değildir. İnsan böylesi yanlışlardan çıkmakta zorlanabilir ve gerçeğe ulaşması güçleşir. Böylesi konularda ortak aklın ve tarihi tecrübelerin birikimini değerlendirmek akla en uygun yoldur.[18]

Aksi hâlde insan, hakikat çok yakınında iken, âdeta cebinde iken, onu uzaklarda arayan ve bulamayan biri durumuna düşer. Bazen gerçek dinin yaygın olduğu bir ortamda yetişmesi sebebiyle "onu nasılsa biliyorum" zannıyla aldanabilir. Bazen biraz bilmiş olabilir, ama şahsî yaşayışında hiç tecrübe etmediğinden onun içeriğini tatmaması sebebiyle ondan uzak kalmış olabilir. Böyle olunca yabancı diyarlardan gelen bir fikir veya bir inanç ona cazip gelebilir. Çünkü insanların birçoğu yeni ve alışılmamış olana ilgi duyar. Yahova şahitleri, Satanizm, reinkarnasyon, Moon tarikatı, scientology, yoga gibi inançlar bunlar arasındadır. Bunlar bizim insanımızın aklını tatmin etmekten ve duyularını doyurmaktan uzak inanç şekilleridir. Fakat geçici olarak onlara takılanlar bulunmaktadır. Bunlara takılanların çoğu, daha sonra devam etmeseler bile, büyük kayıplara uğramış, yıpranmış ve ne yapacağını şaşırmış olarak çıkmaz sokaklarda başı dönmüş bir hâle düşmektedir.

Devlet ve millete ait yetkileri kullananların, halkımızı bu çıkmaz yollara sürüklemeleri ve böylesi acı tecrübelere terk etmeleri büyük bir vebaldir. Bu kabil inançlar, millet olarak ayakta durmamızı, vatanımızın bekasını tehdit eden, verimsiz, ebter heveslerdir. İslâmiyet böyle geçici heveslerle değil, bin yıldan fazla bir zaman, asırlarca milletimizin tecrübe ettiği, yararlandığı, kendilerine dünya ve âhiret mutluluğu kazandıran bir din olmuştur. Bu dini uygulayarak milletimiz üç kıtada ilmi ile, ahlâkı ile, idare ve siyaseti, geliştirdiği medeniyeti, edebiyatı, kültür ve sanatı ile tarihteki şerefli yerini almıştır.

Misyoner faaliyetlerinden rahatsız olanlar milletin dinî inançlarını, İslâmiyet'e bağlılığını kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. Yoksa toplum hayatında İslâm'ın ufak tezahürlerinden bile rahatsız olanların buna hakları yoktur ve onların misyo-

ner çalışmalarından rahatsızlık iddialarında samimi olduklarını kabul etmek zordur. Allah, Peygamber, kutsal değerler, vatan, bayrak, ahlâk, âhirette hesap, kul hakkı, hak hukuk hiçbir değer tanımayan, sırf kendi maddî çıkarı, şehveti, kör hissiyatını tatminden başka düşüncesi olmayan anarşist ve nihilist nesillere milletin istikbalini teslim etmek istemeyen herkes, durum muhasebesi yapmak zorundadır.

Müslümanlık, milletimizi belirleyen unsurların en başında gelen bir-iki unsurdan biridir. Onun içindir ki, dinî fikirleri ile tanınmayan birçok Türkçü bile millî bekamızı sağlamak ve kültür istilâsından korumak için, halkımızın İslâmî duygularını güçlendirmek gerektiğini söylemişlerdir. Fransız İhtilâli sonrası Fransa'da Hıristiyanlığa inanmayanlar, kültür unsuru olarak Hıristiyanlığa taraftar olmuşlardır. Fransa'nın millî menfaatlerini düşünerek Hıristiyanlığa saygı göstermişler, bununla kalmayıp onun yayılmasını da arzu etmişlerdir. Diğer emperyalist Batı ülkeleri de böyle yapmışlardır. Milletimizin, İslâm'ın hesabına yazılan güzelliklerini terk edip milletimizi çıkmaz yollara sürüklemenin ne derece vahim olduğunu, inanç olarak İslâm'dan uzak olanlar bile görüp dile getirmişlerdir. Meseleye Türk milliyetçiliği açısından bakılsa bile, tarihte Müslümanlıkla Türklüğün nasıl ayrılmaz bir şekilde kaynaştığı görülmektedir. Türkler en verimli dönemlerini İslâm'ı benimsemelerinden sonra yaşamış, bütün kabiliyetlerini bu dönemde geliştirip serpilmişlerdir. Öyle ki Müslümanlığı bırakanlar Türklükten de uzaklaşmışlardır (Avrupa Avarları, Tuna Bulgarları ve Hazarlar gibi). Oysa Türkler dışındaki diğer ırklardan (Araplar dâhil) Müslümanlar yanında gayrimüslimler de bulunmaktadır.

Bununla beraber İslâmiyet'in gerektiği tarzda öğretilmesi, lâyıkı veçhile din eğitiminin verilmesi konusunu ciddi olarak ifade eden entelektüel kesim fazla değildir. Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in değerini lâzım geldiği gibi anlamayanlar, şunu iyice bilmelidirler: Müslüman, diğer din mensuplarından farklıdır. Diğer dinlere sahip olan bir insan, bir başka dine geçebilir. Başka bir Peygamberin rehberliğine girebilir. Peygamberi kabul etmezse de, birtakım erdemlere sahip olabilir, güzel ahlâkını devam ettirebilir. Fakat bir Müslüman yalnız dinî inanç ve ibadetleri Hz. Peygamber'den (asm) öğrenmekle kalmaz, hayatına yön veren bütün değerleri de ondan öğrenir. Anne babaya itaat edip onlara sahip çıkmayı, kul hakkına saygı duymayı, büyüklere saygı küçüklere sevgiyi, vatanını, bayrağını sevmeyi, Yaratan'dan ötürü yaratıklara şefkat göstermeyi, değil insanların hayvanların bile hakkını gözetmeyi, devlete ve topluma karşı görevlerini, bunu yerine getirmek için vakıflar kurmayı, sadakay-ı cariye olarak okul, hastane, yol, aşevi vb. hayırlar yapmayı, muhtaçların ihtiyaçlarını gidermeyi, dişlerini temizleyip tırnaklarını kesmeye kadar her türlü faydalı işi de Peygamberinden öğrenmiştir. Onun rehberliğini terk ederse, öteki din mensupları gibi sadece din önderini bırakma durumuna düşmez, Peygamberinden öğrendiği bütün güzel hasletleri de bırakmaya mecbur kalır. Çünkü bu güzel hasletler, yaptırım gücünü kaybeder. Bunları üzerinde tutan zemin göçmüş olur. İslâm'ı öğretmeyen ve yeni nesillere Müslümanca yaşamayı tanıtmayanlar, ailelerinin ve vatanlarının istikballerini, vatanına, milletine, ordusuna yabancılaşmış, anne ve babasına, akrabasına ilgisiz; sabır, tevazu, helâl kazanma, vefa, kul hakkı gözetme, yoksulun hakkını verme, borcuna ve diğer sözlerine sadakat, vatan ve millet için fedakârlık etme gibi güzel ahlâk değerlerini ahmaklık sayan canavarlara bıraktıklarını bilmelidir. Bu nankörlüklerinin ilk hedeflerinin bizzat anne, baba ve akrabalar olduğu da, tarihte ve günümüzde yüzlerce örnekle meydandadır.

Cumhuriyetin ilk nesillerinde, İslâm'a din olarak itikadı olmayan birçok entelektüel milliyetçi onun, millî yapıyı teşkil eden mozayiğin bütünlüğünü sağlayan bir harç işlevi gördüğünü anladığından İslâm'a saygı duyar, halkın dindarlığında fayda bulurdu. Son dönemdeki bazı ulusalcıların Müslümanlığın her türlü tezahüründen rahatsız olmaları, onların milliyet sorunlarının da olduğunu düşündürmektedir.

* Marmara Üniv. İlâhiyat Fak. e. öğ. üyesi
syildirim@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Rum suresi 30/30.
2. Mülk suresi 67/14.
3. Seyyid Kutub, *Fi Zılali'l-Kur'an*, bu ayetin tefsirinde.
4. *Sahih-i Buhari*, Cenaiz 79 ve 80; *Sahih-i Müslim*, Kader 22-25.
5. Hayati Hökelekli, DİA (*Diyanet İslâm Ansiklopedisi*), Fıtrat md. 13/48'de onun *Der'u Tearudi'l-Akli ve'n-Nakl* eserinden (VIII,444) naklen.
6. Müslim, Cennet,63; Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 4/162.
7. Lukman suresi 31/32. Bu mana için ayrıca bkz: Yunus Suresi 10/22, İsra suresi 17/67, Ankebut suresi 29/65.
8. Mutaffifin suresi 83/14.
9. Tirmizi, Tefsir; İbn Mace, hadis no.4344; Malik, *Muvatta'*, Kelam, 18; *Tefsiru'n-Nesai*, bu ayetin tefsirinde (Diğer kaynaklar için bkz. Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri*, İstanbul, 2006, 2/380.
10. Hayati Hökelekli, *İslâm'da inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, Fıtrat md.
11. İsra suresi 17, 36.
12. Bakara suresi /2, 111.
13. Bakara suresi/2, 170.
14. Bkz. B. Said Nursi, *Mektubat*, s.31-32, İstanbul, Şahdamar Yay., 2007.
15. İsra suresi 17/ 70.
16. Tin suresi 95/4.
17. El-Gazzali, *el-Munkiz mine'd-dalal*, Nşr.Semih Dağim, Beyrut, 1993, s.69-74. (Eser Ahmed Subhi Furat tarafından "*Dalaletten Hidayete*" (İst.1972) ve Ali Kaya tarfından "*Hakikate Giden Yol*" (İst.2004) adı ile Türkçeye çevrilmiştir.
18. Suat Yıldırım, "*Bedizzaman'ın Kur'anın İ'cazını İspatta Orijinal Bir Metodu*", Yeni Ümit, 7(26), Ekim 1994. B. Said Nursi, *Mektubat*, 26. Mektup, 1.mebhas.

Prof. Dr. Osman GÜNER *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

HADÎSLER IŞIĞINDA Çocuk Terbiyesi

Yüce Allah insanı tertemiz ve berrak, işlenmeye hazır kıymetli bir mücevher suretinde yaratmıştır. Bu, onun hayra da şerre de istidadının bulunduğunu ve yaratılıştan kazanılmış olan kalb, akıl, ruh ve vicdan gibi latîf cevherlerinin, hangi inanç ve kültür havzasında yoğrulursa o yöne doğru meyledeceğini göstermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen "Allah sizi hiçbir şey bilmediğiniz hâlde annelerinizin karnından çıkardı ve size işitme(niz için kulaklar), (görmeniz için) gözler ve (anlayıp idrak etmeniz için de) gönüller verdi ki (bundan dolayı O'na) şükredesiniz" *(Nahl, 16/78)* âyeti de, insana doğuştan İlâhî bir lütuf olarak kazandırılan cevherlerin varlığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla insan, hayatını idame ettirmek için herhangi bir terbiyeye ihtiyaç hissetmeden tabiî insiyakıyla yaşantısını sürdüren hayvandan farklı olarak, potansiyel hâldeki donanımını bir eğitim sürecinden geçirerek geliştirmek ve belli bir düzeye getirmek mecburiyetindedir.

Yüce Allah, Kur'ân'da "Ey iman edenler, kendinizi ve aile halkınızı yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun!" *(Tahrîm, 66/6)* buyururken, çocukları dünyevî ve uhrevî hayata hazırlamanın önemli bir mesuliyet olduğuna işaret etmiştir. Keza Allah Resûlü de, "Bir baba evlâdına güzel edep ve ahlâktan daha üstün bir miras bırakmış olmaz." *(Tirmizi, Birr 33)* ve "Çocuklarınıza ikram edin ve onları güzelce terbiye edin." *(İbn Mâce, Edeb 3)* buyurarak bu vazifenin asla ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Ancak, günümüzde çocuk terbiyesi gibi fevkalâde hassas olan bu meselede inisiyatif, ya bütünüyle âdet ve geleneklere bırakılmış veya gelenekten kaynaklanan kimi yanlışlıkları düzeltmek adına Batı kültürünün şefkatli(!) kollarına terk edilmiştir. Dünden bu güne bazı yörelerde bir anne-babanın kendi anne-babasının veya kayınvalide ve kayınpederinin yanında çocuklarını kucağına almasının yadırgandığına dâir uygulamalar, her ne kadar gelenekten kaynaklanan katı âdetler ise de; bu gün artık geleneğin bu gibi yanlışlıklarını düzeltmek adına maalesef Batı kültürüne dayalı kimi esasların egemen kılınmaya çalışıldığını görmek gibi bir tali'sizliği de yaşıyoruz. Ne acıdır ki, gereksiz bir saygı ve faydasız bir terbiye anlayışının yerini, bu defa mânevî değerlerimizden kopma ve yırtılma hâli istilâ etmiş, bu konuda ifrat ve tefritler

yaşanır hâle gelmiştir. Öyle ki, anne-baba belli bir yaştan sonra çocuğunun sigarasına, uyuşturucu kullanmasına, akşamları eve geç gelmesine, hattâ geceleri sokakta geçirmesine, dinî vecibeleri yerine getirmesine dahi karışamamakta; oğluna veya kızına bir şey söylese on katıyla karşılığını almaktadır. Nesillerin gönlünden iffet ve hayâ perdesi sıyrılmış, saygısızlık ve yüzsüzlük âdeta zamane nesillerinin şiarı olmaya yüz tutmuştur.

Çocuk Terbiyesine Dâir Esaslar

Allah Resûlü, gerek çocuklarla olan ilişkilerinde ve gerekse çocuk terbiyesiyle alâkalı sözlerinde bu hususta hayatî öneme sahip esaslara işaret etmiş ve bu taze fidanların yetiştirilmesinde hataya düşülmemesi ve fıtratlarını koruyacak prensiplere mutlaka önem verilmesi ikazında bulunmuştur. Bir bütünlük içerisinde bakıldığında, Allah Resûlü'nün, fazilet timsali nesiller yetiştirilmesi konusunda bazı önemli esaslara dikkat çektiğini görmekteyiz:

1) Çocuk Terbiyesine Doğumla Birlikte Başlamak

Resûlü Ekrem (as), gerek kendi çocukları ve gerekse yakın çevresindeki çocuklarla doğmadan önce ilgilenmeye başlar ve çocuk terbiyesinin doğumla birlikte ve hattâ daha öncesinde başlaması gerektiğine işaret ederdi. Kızı Hz. Fâtıma torunu Hz. Hasan'a hamile iken yanına uğrayıp hâlini hatırını sorar ve 'çocuk doğunca kendisine haber verilmesini, haber vermeden de çocuğa hiçbir şey yapılmamasını' tembih ederdi. *(Ali el-Müttakî, Kenzü'l-Ummâl, XVI/261-262.)* Aynı alâkayı torunu Hz. Hüseyin için de göstermiştir.

Allah Resûlü, yeni doğan çocuğa verilen ilk gıdanın faziletli ve âlim bir şahsın elinden olmasına özen gösterirdi. Bu ihtimamı sadece kendi torunları için değil, bütün çocuklar için de gösterirdi. Nitekim Hz. Âişe, 'doğduğu zaman çocukların Peygamber'e (as) getirildiğini, O'nun da bunlara hayır duada bulunup 'tahnîk'[2] yaptığını' belirtmektedir. *(Müslim, Âdâb 27)* Müslüman eğitimciler, Allah Resûlü'nün çeşitli hikmetlere mebnî bu sünnetinin, yeni doğan çocuğun âlim ve fâzıl bir zâta götürülerek tahnîk ettirmek sûretiyle yaşatılmasını tavsiye etmişlerdir. *(İbrahim Cânan, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, s.81.)*

Hz. Âişe'nin ifadesine göre, yeni doğan çocuk için dua edip, Allah'tan ömrünün bereketli kılmasını talep etmek de, Peygamber'in (as) bir başka tavsiyesidir *(Buharî, Daavât 31)*. Resûlüllah (as), çocukların kulağına ilk telkin edilecek şeyin 'ezân ve ikâmet' olmasını isterdi. Torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin doğduklarında, sağ kulaklarına ezan, sol kulaklarına da ikâmet okumuştu *(Ebû Dâvud, Edeb 107)*. Bu telkin, çocuğun daha ilk günden ihmal edilmeyip, dinin mukaddesleriyle tanıştırılması gerektiğine önemli bir işarettir. Aynı zamanda bu uygulama, 'Eğitim ve terbiyenin mevsimi beşikten mezara kadardır.' kanaatini seslendiren Müslüman eğitimciler için de bir mihenk taşı olsa gerektir.

Allah Resûlü'nün, çocuğun doğumu sonrasında önemle üzerinde durduğu bir başka husus da onlara 'güzel bir isim' verilmesidir. O'nun "Sizler kıyamet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. O hâlde isimlerinizi güzelleştirin." *(Ebû Dâvud, Edeb 61)* çağrısı, Asr-ı Saadet'te yankısını bulmuş ve güzel isimlerin seçilmesine ihtimam gösterilmiştir. Nitekim Hz. Fâtıma ilk çocuğunu dünyaya getirdiğinde, Hz. Ali ona 'Harb' adını koymak istemiş, ancak Peygamber (as) bu ismi beğenmeyerek torununa 'Hasan' adını vermiştir. *(İbn İshâk, Sîret, s.231.)* Keza oğlu İbrahim'in doğumu müjdelendiğinde: "Bu gece bir oğlum oldu; ona atam İbrahim'in adını verdim." *(Müslim, Fedâil 62)* diyerek sevincini açıkça izhar etmişti.

Resûlü Ekrem (as), çocuklar doğduktan sonra ilk yedi gün içerisinde, başlarındaki tüyü tıraş ettirip ağırlığınca 'sadaka' vermek *(Muvatta', Akîka 2)*, Allah'a şükrün bir ifadesi olarak 'kurban (akîka)' kesmek *(Buharî, Akîka 2)*, yakınlara ve eşe dosta 'ziyafet' tertip etmek *(Buharî, el-Edebü'l-Müfred, s.335)* ve çocuğun doğumunu müjdeleyenlere 'hediye' takdiminde bulunmak *(İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, VIII/212.)* gibi sünnetler koymak suretiyle, Allah'ın bir kimseye verdiği en önemli lütuflardan birinin çocuk olduğuna ve çocuk terbiyesi konusundaki yükümlülüklerin de doğumla birlikte başlaması gerektiğine dikkat çekmiştir.

2) Terbiyede Şefkat-Ciddiyet Dengesini Korumak

Allah Resûlü, tabiat itibariyle şefkat ve muhabbet dolu bir yücelik timsaliydi. Her zaman güler yüzlü, tatlı sözlü ve şefkatliydi. Torunlarını öpüp koklarken Peygamber'i (as) gören Akra' b. Hâbis adlı sahabi bunu yadırgayarak: "Benim on çocuğum var ve şimdiye kadar hiç birini öpmüş değilim." dediğinde; Allah Resûlü de onun bu tavrının hoş olmadığını, "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz." veya bir başka vesileyle, "Allah kalblerinizden şefkat duygusunu çıkardı ise, ben ne yapabilirim ki!" demiştir *(Buhârî, Edeb 18)*.

Hicretin 10. yılında oğlu İbrahim, 16 veya 18 aylıkken hastalanmış ve kucağında vefat etmişti. Bunun üzerine mübarek gözlerinden yaşlar boşalmış; bunu gören Abdurrahman b. Avf, hayretini gizleyememiş ve neden ağladığını sormuştu. Allah Resûlü, ağlamanın şefkat ve merhamet belirtisi olduğunu ifadeyle, oğlu İbrahim'e yönelerek duygularını şöyle ifade etmiştir: "Eğer tekrar buluşma vaadi olmasaydı… senin için daha fazla üzülürdük. Yine de senin için çok mahzunuz ey İbrahim! Gözler yaş akıtır, kalb hüzünlenir, lâkin biz Allah'ın hoşlanmayacağı şeyi söylemeyiz." *(Buharî, Cenâiz 43)*

Resûlullah (as), "Bunlar benim dünyadaki iki reyhanım (kokuların en güzeli)" *(Buharî, Fedâilü's-sahâbe 22)* dediği torunlarını kucaklar, koklar ve bağrına basardı. O'nun (as) sevgisi sadece kendi çocukları ve torunlarına münhasır değildi; diğer çocukları da sever okşardı. Üsâme b. Zeyd'in anlattığına göre, Allah Resûlü onu bir dizine, torunu Hasan'ı da bir dizine oturtur, sonra ikisini de bağrına basarak: "Allah'ım, ben bunları seviyorum; bunları Sen de sev!" *(Buharî, Fedâilü's-sahâbe 18)* diye dua ederdi. Bir namaz esnasında sırtına binen torunu kendiliğinden ininceye kadar secdeyi uzatmış, çocuğa müdahale etmemiştir. Hattâ namaz bitince cemaatten birinin, "Ey Allah'ın Resûlü, namaz sırasında secdeyi öyle uzun tuttunuz ki, bir hâdise meydana geldiğini veya Sana vahiy indiğini zannettik." demesi üze-

rine: “Hayır! Bunların hiçbirisi olmadı; torunum sırtıma bindi. Acele etmeyi ve hevesi geçmeden de sırtımdan indirmeyi uygun bulmadım.” diye karşılık vermiştir. *(Nesaî, Tatbîk 82)*

Burada önemli bir hususa işaret etmek gerekir ki, Allah Resûlü’nde sevgi ve şefkat her zaman asıl olmakla birlikte; O (as), şefkat ve ciddiyet arasında belli bir denge de gözetmiştir. Zîrâ O (as), misyonu ve donanımı itibariyle bir ciddiyet ve vakar insanıydı. Ashab-ı Kirâm, derlenip toparlanmadan, huzuruna yakışır bir hâl almadan, hürmetsizlik edecekleri endişesiyle O’nun karşısına çıkmaya, yüzüne bakmaya cesaret edemezlerdi. Hz. Ali ve Hz. Fâtıma da böyleydi. Onlardaki hürmet ifadelerine sürekli şahit olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de zamanla aynı ruh hâletine bürünmüşlerdi. Yaşları ilerledikçe onları tatlı bir mehâbet hissi sarıvermişti. Resûlullah (as), ne kadar yumuşak ve müşfik davranırsa davransın, muhatapları asla lâubaliliğe girmezlerdi.

Sevgiyle ciddiyeti dengeleme konusu, pedagojik açıdan da önemli bir husustur. Öğrencilerin hissiyatını gözetme, onların dertlerini dinleme, başlarını okşama, ellerinden tutma ve ihtiyaçlarını giderme mutlaka ehemmiyetlidir; fakat onlar karşısında ciddiyeti ve vakarı koruma da oldukça önemli bir husustur. Gerek anne-babalar, gerekse öğretmenler, çocuklarına veya öğrencilerine mutlaka sinelerini açmalı, her zaman onlarla ilgilenmeli, dertlerine ortak olmalı, gerekirse harçlık vermeli, hattâ onlar için canlarını bile feda etmeyi göze alabileceklerini göstermeli ve sevgilerini ortaya koymak için her vesileyi değerlendirmeli; ancak onlar karşısındaki konumlarını ve ciddiyetlerini mutlaka korumalıdırlar. Aksi hâlde, kontrolsüz sevgi ve alâkanın çocuğu şımartıp küstahlaştırması ve ukalalaştırması kaçınılmaz olacaktır.

Resûlullah (as), çocukların ve torunlarının henüz çok küçük oldukları bir dönemde, onları birer ikişer omuzlarına almış, öpmüş, sevmiş ve onlara dualar etmiştir. Bu vesileyle, hem şefkat ve merhametinin gereğini ortaya koymuş, hem hâdiseye şahit olan sahabilere bazı terbiye kaidelerini öğretmiş, fakat daha bilemediğimiz onlarca hikmeti gözeterek, torunlarını kucağına aldığı zamanlarda bile, O (as), daimî duruşunu, her zamanki tavrını ve ciddiyetini korumuştur.

3) Çocuklara Değer Vermek, Onlarla İlgilenmek

Allah Resûlü, çocukları en güzel dünya nimetlerinden biri olarak görür; onlara karşı ilgi ve alâkayı asla eksik etmez ve değerli olduklarını onlara hissettirirdi. O (as) bir gün evinden çıkmış, torunlarından birini bağrına basarak: “Siz çocuklar insanı(n çok yaman imtihan vesilesisiniz; bu sebeple) bazen cimriliğe, bazen korkaklığa, bazen de cehalete müptelâ kılarsınız. Buna rağmen sizler Allah’ın en güzel kokulu nimetisiniz” *(Tirmizî, Birr 11)* sözleriyle, onların nadide bir çiçek gibi olduklarına işaret etmiştir. Bu sebeple onların ağlamasına dayanamaz, ağlamalarına sebep olanları ikaz eder; namaz esnasında ağlayan bir çocuk sesi duysa, namazını kısaltır ve annesinin onunla ilgilenmesine fırsat verirdi *(Buhârî, Ezân 65)*. Ashaptan Büreyde’nin (ra) naklettiğine göre, Allah Resûlü Mescid’de hutbe okurken, henüz çok küçük yaştaki torunlarının düşe kalka ilerlediklerini görünce hutbeyi yarıda keserek yanlarına gitmiş, onları kucağına alarak tekrar hutbeye çıkmış ve: “Allah Teâlâ, ‘Mallarınız ve evlâtlarınız (sizin için) bir imtihan (vesilesi)dir’ *(Teğâbün, 64/15)* derken ne kadar doğru söylemiş. Bunları öyle görünce sabredemedim.” buyurmuş ve hutbesine devam etmiştir. *(Tirmizî, Menâkıb 30)*

Nebî (as), çocuklarla şakalaşır, onların anlayacağı dille konuşur, seviyelerine uygun espriler yapardı. Enes b. Mâlik’in üvey kardeşi Ebû Umeyr’in çok sevdiği kuşu ölünce, onu teselli etmek istemiş ve: “Ebû Umeyr! Serçeciğe ne oldu, serçecik ne yapıyor şimdi!” *(Buhârî, Edeb 81)* sözleriyle de acısına ortak olmuştu. Çocuklara “yavrum, evlâdım, oğlum” diye hitap edilmesini ister, kendisi de bu sözlerle gönüllerini alırdı. Yolda karşılaştığı çocukları bineğine alır, gidecekleri yere kadar götürürdü *(Buhârî, Libâs 98)*. Hasta olduklarını öğrendiğinde ziyaret eder, şifâ dileğinde bulunur, ashabın da böyle davranmasına örneklik ederdi. Nitekim Medine’de yaşayan bir Yahudî çocuğunu hasta yatağında ziyaret etmiş, ölmeden önce onun Müslüman olmasına vesile olmuştu. *(Buhârî, Cenâiz 79)*

Allah Resûlü, çocukların bir ihtiyacı olduğunda karşılar, isteklerini yerine getirirdi. Torunlarından birinin bir gün susadığını görmüş, hemen bir koyunun sütünü sağarak getirmiş ve ona içirmiştir *(İbn Hanbel, Müsned, I/101)*. Çocukların tertemiz fıtratlarına işaretle, mevsimin ilk ürünü hasat edildiğinde, mahsulün bol ve bereketli olması için Allah’a dua etmiş ve oradaki topluluktan en küçük çocuğu çağırarak ilk meyveyi ona yedirmiştir *(Muvatta’, Câmi’ 1)*. Çocuklarla selâmlaşmış, hâllerini hatırlarını sormuştur.

Resûlü Ekrem (as), çocukların şahsiyet sahibi olmaları için onlarla her ortamda ilgilenmiş, onlara değer vermiş, onları anlamak için söz hakkı verip dinlemiş, dünyalarına girmeye çalışmıştır. Çocuk yaşlardaki sahabilerden Râfi’ b. Amr’ın (ra) başından geçen bir hâdise bunun en güzel örneğidir. Hz. Râfi’, bir gün Medine’de Ensar’dan birinin bahçesindeki hurmaları taşlamış ve sahibi tarafından yakalanarak Allah Resûlü’nün huzuruna getirilmişti. Peygamber (as) ona önce: “Yavrum! Hurmaları neden taşladın?” diye sordu. Çocuk da: “Karnım açtı, yemek için taşladım.” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü: “Peki, o hâlde bir daha hurmaları taşlama, dibine dökülenlerden ye, olur mu?” diye tatlı bir şekilde uyarmış ve: “Allah’ım! Ona doyumluluk ver!” diye dua etmişti *(Ebû Dâvud, Cihad 85)*. Allah Resûlü, çocuğun suç işlediğini öğrendiği hâlde önce onu konuşturmuş, niyetini ve düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Çocuklar çoğu kez yanlış yaparlar, yaptıkları yanlışın farkında da olmayabilirler. Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, karar vermeden önce onları dinlemek ve dünyalarına girip onları anlamaya çalışmak gerekir. Bu yaklaşım tarzı, çocuk terbiyesinde, çocuğa değer verip ilgi ve alâka duyulduğunu gösteren ve tesirli neticelerin alınmasını sağlayacak bir davranış tarzıdır.

4) Dinî Değerleri Yaşayarak Kavratmak

Allah Resûlü, çocuklara ‘dinî değerleri’ ve mânevî hakikatleri kavratma konusunda kolaydan zora, esastan furûâta doğru bir yol izlenmesi gereğine işaret etmiştir. Bu sebeple dinî hayatın esası olan ve temeli kalbî tasdikten ibaret bulunan iman esasla-

rının telkini, öncelikli olarak ele alınmıştır. Peygamber (as), huzuruna getirilen çocuklara ve gençlere, yaşlarına ve seviyelerine göre öncelikle iman hakikatlerini kavratırdı. Nitekim konuşmaya yeni başlayan akraba çocuklarına imanın esası olan tevhid hakikatinden bahseden âyetleri ve kelime-i tevhîdi yedi kez tekrar ettirerek kavratmaya çalışmış ve dolayısıyla ashaba da bu hususta yol göstermişti *(Abdurrezzâk, Musannef, IV/334)*. Ashâptan Cündeb b. Abdullah'ın naklettiğine göre, bir grup genç Medine'ye gelmişler ve kısa bir süre Allah Resûlü'yle birlikte kalmışlardı. Hz. Cündeb, bu zaman zarfında Kur'ân'dan önce, iman hakikatlerini öğrendiklerini, bilahare Kur'ân'ı öğrendiklerini ve böylelikle imanlarının arttığını ifade etmektedir *(İbn Mâce, Sünnet 9)*. Bunlar, iman hakikatinin çocuklara çok daha erken yaşlarda ve onların anlayabilecekleri ve kavrayabilecekleri bir dille ve bizzat yaşayarak öğretilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İman hakikatleri her ne kadar mücerret bir olgu olsa da, bu tür hakikatleri kavratmanın da bir yolu ve yöntemi vardır ve bu hususta takip edilecek en etkili yol da, imana dair yaşanan tecrübelerin hâl ve kâl diliyle çocuğa kavratılmasıdır. İman hakikatlerini bütün hücrelerinde duyup hisseden bir müminin bu hakikatleri çocuklara kavratmakta zorlanmayacakları gün gibi aşikârdır.

Resûlullah (as), çocuklara Allah'ın kelâmı olan 'Kur'ân-ı Kerîm'i öğretir ve ashabına da çocuklarına Kur'ân'ı öğretmeleri tavsiyesinde bulunurdu. Annesinin isteği üzerine sekiz yaşından itibaren çocukluğu Allah Resûlü'nün yanında geçmiş olan Enes b. Mâlik'e şunları tavsiye etmişti: "Evlâdım! Kur'ân okumayı ihmal etme ve (unutma ki) Kur'ân ölü kalblere hayat verir; kötü ve çirkin şeylere, haddi aşmak gibi kusurlara karşı da insanı korur…" *(Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs, II/377)* Keza sahabeyi bu hususta teşvik etmek için de şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınızı şu üç hususta yetiştirin! Bunlar: Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur'ân kıraati. (Ömrünü Kur'ân'ı okuyarak, hatmederek ve anlayarak geçiren) Kur'ân hizmetkârlarına, hiçbir gölgenin bulunmadığı (kıyamet) gününde peygamberler ve salih kullarla birlikte Allah'ın gölgelikleri takdim edilecektir." *(Münâvî, Feydu'l-Kadîr, I/225)* Allah Resûlü'nün amcasının oğlu İbn Abbas (ra) da küçük yaşlarda başından geçen bir hatırasını şöyle nakleder: "Peygamber'in (as) vefatı esnasında on yaşındaydım. Ve ben (Kur'ân'dan) el-Muhkem'i okumuştum." Kendisine 'el-Muhkem'in ne olduğu sorulduğunda, onun el-Mufassal (yani Hucûrât Sûresi'nden sonra gelen 68 sûre) olduğunu ifade etmiştir *(Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân 25)*. Dolayısıyla Allah Resûlü'nün terbiyesi altında yetişen çocuklar, Kur'ân terbiyesiyle yetişmişler ve küçük yaşlardan itibaren de seviyelerine göre kulluk görevlerine hazırlanmışlardır.

İmandan sonra en önemli vecibelerden biri olan 'namaz'ın çocuklara kavratılması ve namaz şuuruyla yetiştirilmesinin de çocuk terbiyesinde önemli bir yeri vardır. Kulluk görevleri için her ne kadar buluğ çağı öngörülmüş olsa da, Allah Resûlü, çocuklara yedi yaşına geldiklerinde alıştırmak maksadıyla namazın öğretilmesini, on yaşına geldiklerinde hâlâ namazın ifasında kusurlu davranıyorlarsa, ceza verilerek tedip edilebileceklerini ifade buyurmaktadır *(Tirmizî, Mevâkîtü's-Salât 183)*.[3] Günümüz eğitimcileri tarafından da zorunlu öğrenme devresinin yedi yaş civarı olduğu kabul edilmektedir. Çocuk yedi yaşına girince, o devreye kadar, kendi gözlemleriyle yapılan şeyleri zaten kavramıştır. Artık bu aşamada sadece, onun elinden tutup o güne kadar gözlemleriyle algıladığı şeyleri açıklama, yerine göre teşvik (terğîb) ederek, yerine göre de korkutarak (terhîble) uyarılmalıdır. Öyleyse belli bir yaşa kadar hâl ile yani yaşayarak gösterme geçerli iken belli bir dönemden sonra artık fikrî seviyesine göre ve mantığına hitap edecek şekilde her konuyu açıklamak gerekecektir. Dolayısıyla çocuk, bazılarına göre Yüce Allah karşısında altı yaşında, bazılarına göre sekiz yaşında, bazıları için de en geç on yaşında bir yetişkin kabul edilerek onore edilmeli, izzetine ihtimam gösterilmeli ve her şey, ona peygamberâne bir azim ve iştiyakla anlatılmalıdır.

Sonuç

Günümüzde çocuk eğitimine dâir yapılan ilmî araştırmalar gösteriyor ki, çocuk eğitimi ve terbiyesi çocuğun doğumuyla başlaması gereken bir süreçtir. Hadîs-i şerîflerde bu vetirede yapılması gereken yükümlülükler arasında, yeni doğan çocuğa mânevî şahsiyetinin kazandırılmasına matuf olarak âlim ve fâzıl bir zâta tahnik yaptırılarak dua ettirilmesi, kulağına ilk telkin edilecek sözlerin ezan ve ikamet olması, güzel bir isim verilmesi, doğumundan dolayı Yüce Yaratıcıya bir şükrün ifadesi olarak akîka kurbanın kesilmesi gibi tavsiyelerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Küçük yaşlarda sevgi ve şefkate büyük ihtiyaç duyan yavruların sevgi ve şefkat timsali ebeveynler tarafından muhabbetle kucaklanması, sevgiden yoksun bırakılmaması da çocuk terbiyesinin önemli esaslarındandır. Bununla birlikte ölçüsüz ve dengesiz bir sevginin zamanla çocuğun şımarmasına ve lâubalileşmesine sebep olacağından, şefkat-ciddiyet dengesinin korunması ve bu hususta dengeli olunması gerekmektedir. Çocukları hayata hazırlamak ve şahsiyetlerinin gelişmesine yardımcı olmak maksadıyla, onlara değer verip ilgilenmek, onların seviyelerine uygun espriler yapmak, 'yavrum, evlâdım, çocuğum' diye hitap ederek gönüllerini almak, herhangi bir suç işlediklerinde cezalandırmadan önce konuşmalarına fırsat verip dinlemek, yaşlarına uygun görevler vererek sorumluluk sahibi olmalarına, özgüven kazanmalarına yardımcı olmak gibi hususlar da hadîs-i şerîflerde öngörülen tavır ve davranışlardır. Çocuk terbiyesinde en önemli hususlardan biri de, onların kendi öz kültürümüzü ve mânevî değerlerimizi, en güzel yöntemlerle öğrenmelerini ve iyice kavramalarını sağlamaktır. Onlara, dinî ve millî değerlerimizi en tesirli biçimde kavratmanın yolu, bunları bizzat yaşamamızdır.

* Ondokuz Mayıs Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi
oguner@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. *Tahnîk*, hurma vb. gıdaları ağızda çiğnedikten sonra çocuğun damağını onunla ovmaktır. (İbnu'l-Esîr, en-*Nihâye*, I/451)
3. *"Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namazı öğretin, on yaşlarına geldiklerinde kılmazlar ise dövmek (tedip etmek) suretiyle namaz kılmalarını sağlayın."* (Bkz. *Ebû Dâvud*, Salât 26)

Prof. Dr. M. Âkif AYDIN*

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

OSMANLI
MAHKEME DEFTERLERİ

Osmanlı mahkeme defterlerinin yayınına duyulan ihtiyaç ilmî muhitlerde şimdiye kadar sık sık dile getirilmiş, ancak gerçekleştirilmesinde ortaya çıkan gerek bilimsel gerekse ekonomik zorluklar bunun hayata geçirilmesini önlemişti. Bugüne kadar yayımlanan mahkeme defterlerinin sayısı ne yazık ki bir elin parmaklarını aşmamıştır. Hâlbuki Osmanlı tarihi hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bu alanda birinci el önemli kaynak olan belirli sayıda mahkeme defterinin verilerinin bilinmesi ve kullanılması gerekir. Ne yazık ki mahkeme defterlerindeki veriler sınırlı sayıdaki bilim adamının bunları kaynak olarak kullandıkları araştırmalarla ve onların yorumlarıyla bilim dünyasına aktarılabilmiştir. Bunun belli bir subjektiviteyi beraberinde getirdiği tartışmasızdır.

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) olarak bu boşluğu doldurmak amacıyla Osmanlı dönemi İstanbul mahkemelerinden başlayarak şeriyye sicillerini yayımlamayı programımıza aldık. Böylece sadece hukuk tarihi bakımından değil, siyasî, sosyal ve iktisadî tarih bakımından da son derecede önemli bir kaynak külliyatını sosyal ilim araştırmacılarının istifadesine sunmayı amaçladık.

İstanbul mahkemelerinden günümüze intikal etmiş 10 bin defterin transkripsiyonu mümkün olamayacağı için sondaj usulüyle her on yıldan bir defter seçtik. Bu seçimde ve her kademede karşılaştığımız zorlukları çözmede değerli tarihçilerden oluşan bir danışma heyetinin yardımları oldu. Defterlerin transkripsiyonunda ve bu metnin asıl metinle karşılaştırılmasında tarih bölümlerinin her kademedeki değerli ilim adamlarından yararlandık.

Neşrini planladığımız mahkeme defterlerinin tamamı yayımlandığında Osmanlı hukuk ve iktisat tarihi, genel olarak Osmanlı sosyal tarihi hakkında daha güvenilir ve ayrıntılı verilere dayanan değerlendirmeler yapma imkânı hâsıl olacak. Bunun Osmanlı tarihçiliğine yeni bir boyut getireceğine inanıyoruz.

Osmanlı Devleti'nin din, dil, etnik yapı ve kültür bakımından homojen olmayan bir bölgede altı asır ayakta kalmasının şüphesiz askerî, idarî, iktisadî, sosyal ve demografik sebepleri vardır. Dünya tarihinde çok sık rastlanmayan böyle bir başarıyı tek bir sebebe irca etmek elbette mümkün değildir. Ancak bu başarının altında Osmanlı yönetim ve hukuk anlayışının oynadığı rol unutulmamalıdır. Bu sebeple olacak ki son zamanlarda yerli ve yabancı araştırmacıların Osmanlı yönetim tarzına ve hukuk anlayışına yönelik ilgilerinde gözle görülür bir artış gözlemlenmektedir. Osmanlı hukukunun en önemli kaynağı şüphesiz sayıları onbinleri aşan mahkeme defterleridir. Sadece Türkiye sınırları içinde kalan şehirlere ait mahkeme defterlerinin sayısının 20 bin civarında bulunduğu,

buna yakın bir sayının da Türkiye sınırları dışında kalan şehir defterleri için söz konusu olduğu dikkate alınırsa Osmanlı şeriyye sicillerinin Türk ve İslâm hukuk tarihi araştırmaları için ne kadar zengin bir kaynak olduğu kolayca anlaşılır.

Öte yandan Osmanlı mahkeme defterleri sadece bunların tutulduğu dönemin ve bölgenin hukuk tarihi bakımından değil, sosyal, siyasî, iktisadî ve kültürel tarih bakımından da önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde kadıların görev ve yetki alanları bugün yargıçların sahip olduğu görev ve yetki alanlarından çok daha geniştir. Osmanlı kadısı bir hâkim olmasının yanı sıra yerine göre bir belediye başkanı, yerine göre bir mülki amir, bir noter ve yerine göre devletin toplamakta olduğu vergilerin tarh ve tahsiline nezaret eden bir müfettiştir. Bu sebeple biz bu defterler sayesinde sadece o dönemde mahkemelere intikal etmiş bulunan hukukî ihtilâflar hakkında bilgi sahibi olmuyoruz. O bölgedeki piyasalar, eşya fiyatları ve bunlarda meydana gelen değişiklikler, satılan eşyalar için belirlenen standartlar, merkezî yönetimden bölge ile ilgili gönderilen fermanlar, hükümler, o bölgede yapılan imar faaliyetleri, sefere çıkan ordunun lojistik desteğiyle ilgili yapılan hazırlıklar, göçler, yerleşim sorunları, nüfus hareketleri, vakıflar, meslek kuruluşlarının faaliyetleri, alım-satım, vasiyet, vakıf kurma, bağışlama rehin, evlenme, boşanma, kurulan ticarî şirketler gibi sosyal, iktisadî, idarî ve hukukî her türlü hareket ve işlemler hakkında da birinci elden bilgi sahibi oluyoruz. Bu bilgiler bugün elimizde mevcut kroniklerde çoğu kere bulunmamaktadır. Sonuç itibariyle Osmanlı mahkeme defterleri Osmanlı hukuk ve iktisat tarihi ve genel olarak Osmanlı sosyal tarihi hakkında daha ayrıntılı, güvenilir değerlendirmeler yapmamıza imkân tanımaktadır.[1]

İstanbul mahkeme defterlerinin ise bu defter koleksiyonu içinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira İstanbul, bir imparatorluğun merkezi olmasının ötesinde Osmanlı öncesinde yoğun bir Hıristiyan nüfusun yaşadığı, fetihten sonra da bu yoğunluğa önemli oranda Müslüman nüfusun eklendiği bir şehirdir. İspanya'dan kaçan Yahudilerin de buna eklenmesiyle İstanbul önemli ölçüde kozmopolit bir şehir hâline dönüşmüştür. Bu insanlar bu şehirde Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar yaklaşık dört asır birlikte yaşamışlardır. Dilleri, dinleri ve kültürleri birbirinden farklı bu insanlar dört asır boyunca nasıl bir birliktelik sergilemişler, karşılıklı ilişkileri nasıl bir seyir izlemiştir? Ayrı komünler hâlinde mi yaşamışlar, yoksa belli/önemli ölçüde iç içe mi olmuşlardır? Ticarî ilişkileri, sosyal ilişkileri, aile ilişkileri nasıl olmuştur? İşte bütün bu soruların cevabını bulmak, bu çok yönlü birlikteliğin sosyal yapıdaki izlerini takip etmek ancak ve en iyi şekilde İstanbul mahkeme defterlerinin sayfaları arasında mümkündür.

Bu açıdan İstanbul mahkeme defterleri sadece İstanbul'un değil bütün bir Osmanlı toplumunun aynası özelliğini taşımaktadır. Bu sayede din, dil, mezhep ve etnik yapı dolayısıyla kültür bakımından kozmopolit bir yapı arz eden Osmanlı toplumunun ayakta kaldığı altı asrın en az yarısında bir Osmanlı sulhünü (Pax Ottomana) gerçekleştirmedeki sırrı ve bunun dinamiklerini öğrenme imkânına sahip olacağız. Bugün üzerinde çok durulan beraber yaşama olgusunu Osmanlı yönetimi belli/önemli ölçüde hayata geçirmiştir desek mübalağa etmiş olmayız. Bunda Osmanlı hukukunun ve uygulamasının önemli rolü olduğu tartışılmaz. Bu bakımdan Osmanlı mahkeme defterlerinin küçük bir nümunesi olan İstanbul mahkeme defterlerinin belli ilmî esaslar dâhilinde yayımlanması Osmanlı hukuk ve iktisat tarihi ve sosyal tarih bakımından son derece önemlidir.

Sevindirici nokta son zamanlarda gerek Fen-Edebiyat Fakültelerinin Tarih bölümlerinde, gerek İlâhiyat Fakültelerinde ve daha az olarak Hukuk Fakültelerinde mahkeme defterleri üzerinde ciddi çalışmaların yapılması, bu defterlerin yayına hazırlanmasıdır. Bizim tespitlerimize göre şu ana kadar mahkeme defterleri üzerinde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları 200'ü geçmiştir. Ancak şunu da hemen ilâve edelim ki bu çalışmaların yayına dönüşenleri özellikle mahkeme defteri neşirleri hayli azdır.[2]

Bu alandaki yetersiz neşriyatı görerek İslâm Araştırmaları Merkezi olarak bu alana girmenin Türk kültür tarihi bakımından önemli olduğunu düşündük ve Üsküdar mahkeme defterlerinin neşriyle bu alana yöneldik.[3] Bu neşri İstanbul, Galata ve Eyüp mahkemelerinden seçtiğimiz defter neşirleri izleyecek. Böylece belli bir program dahilinde Osmanlı dönemindeki ifadesiyle *İstanbul ve bilâd-ı selâse*'ye ait mahkeme defterlerinin belirli bir kısmını neşretmiş olacağız. Bu projeye gelecekte diğer asırları kapsayan İstanbul defterleri ile Anadolu ve Rumeli'ye ait önemli merkezlerin defterlerinin yayını da eklenebilir.

Bu defterlerin neşri Osmanlı hukukunu ve toplumunu bütün yönleriyle tanımak bakımından önemli ise de tamamının neşri hem gereksiz hem de imkânsızdır. Gereksizdir; Osmanlı toplumu iktisadî, idarî ve sosyal bakımdan seneden seneye köklü değişiklikler göstermemektedir; buna paralel olarak Osmanlı hukukunda da köklü değişiklikler görülmez. Her mahkeme defterinin yayımlanması ister istemez lüzumsuz tekrarları gündeme getirecektir. İmkânsızdır; İstanbul mahkemelerine ait 10 bin defterin yayımlanması uzun senelere ve çok geniş bir uzman kadrosuna ihtiyaç duyurmaktadır. Biz her ikisine de sahip değiliz. Bu sebeple sondaj usulüyle bu defterlerin yayımına karar vererek ilk defterlerden başlayıp yaklaşık her on yıldan bir defter seçtik. Böylece on defter neşrederek bir asırlık bir dönemi aydınlatmayı hedefledik.

Esasen İslâm Araştırmaları Merkezi bu alandaki çalışmaları kolaylaştırmak ve teşvik etmek amacıyla yıllar önce İstanbul Müftülüğü'nde bulunan yaklaşık 10 bin defterin mikro fişlerini hazırlatmış ve araştırmacıların istifadesine sunmuştu. Son dönemde bu alandaki hizmetini daha

da genişleterek İstanbul dışındaki şehirlere ait olan ve şu anda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde toplanmış bulunan yaklaşık dokuz bin defterin mikrofilmlerini de temin edip araştırmacıların hizmetine sundu. Yine son dönemlerde buna Türkiye dışındaki Osmanlı coğrafyasından temin ettiği mahkeme defterlerinin elektronik kopyalarını da eklemeye başladı. Bugün Manastır, Saraybosna, Mostar, Livno, Priyedor, Temeşvar, Visoko, Kırım ve Şam mahkeme defterlerinin küçümsenemeyecek bir miktarının elektronik kopyaları İSAM kütüphanesinde bulunmaktadır.

Defterlerin yayını için önce M. Âkif Aydın, Bilgin Aydın, İdris Bostan, Feridun Emecen, İsmail E. Erünsal, Mehmet İpşirli ve Mustafa Oğuz'dan oluşan bir uzmanlar kurulu oluşturuldu. Projenin editörlüğünün Coşkun Yılmaz tarafından yapılması uygun görüldü. Bilim kurulunda yapılan görüşmeler sonucu aşağıda numaraları verilen defterlerin yayımlanması kararlaştırıldı.[4] Ümid ederiz bu 10 defter yayımlandığında bir asırlık Üsküdar tarihine ışık tutulmuş olacaktır.

Seçilen defterlerin Lâtin harflerine çevrilmesinde genç tarihçilerden ve arşivcilerden yararlanıldı. Ancak her defterin uzman bir tarihçinin kontrolünden geçmesi defterlerin mümkün olan en sağlıklı şekilde yayımlanması için gerekli görüldü. Böylece bilim kurulumuzda yer alan değerli tarihçilerden birinin yardımıyla Lâtinize edilmiş metin asıl metinle karşılaştırıldı, muhtemel hatalar yok edilmeye veya en aza indirilmeye çalışıldı.

İlk etapta yayımlamayı hedeflediğimiz on defterin genel özelliklerini şöyle tesbit edebiliriz: Defterler büyük kısmı itibariyle Türkçe tutulmuştur. Ancak yer yer Arapça kayıtlara da rastlanmaktadır; bunların da transkribe edilmesi aynen veya geniş bir özetinin verilmesi yolu benimsenmiştir. Defterlerin önce varaklar hâlinde tutulduğu sonradan tarih sırasına veya konularına göre bir araya getirilip ciltlendiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman aynı konudaki belgelerin bir araya getirildiği, genelinde tarihi sıraya riayet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Defterler farklı kâtipler tarafından tutulduğundan yazı türleri de kaçınılmaz olarak farklıdır. Bazen aynı defterde dahi kâtipler ve yazı türleri değişmektedir. Bu durum zaman zaman defterlerin okunmasını güçleştirmektedir. Kâtiplerin eğitim seviyelerine bağlı olarak bazı kelimelerin yazılışları da defterler içinde farklılık göstermektedir. Bunu defterlerin tutulduğu dönemlerde standart bir imla anlayışının olmamasıyla da izah etmek mümkündür.

Bazı kelimelerin okunuşunda zaman zaman ciddi zorluklarla karşılaşıldı. Konu gayrımüslim tebaanın veya bulundukları bölge veya yerleşim biriminin ismi olunca bu zorluk daha da büyüdü. Defterlerin araştırmacılar ve hatta Osmanlı siyasî, sosyal ve hukuk tarihine merak eden kimseler tarafından daha rahat okunmasını temin maksadıyla ağır bir transkripsiyon usulü yerine daha basit bir usul belirlendi. Netice itibariyle yayımlanan metin dil ve lehçe özelliklerinin ortaya çıkarılmasını hedefleyen bir edebî metin değildi. Türkçede halihazırda kullanmakta olduğumuz kelimelerde bugünkü imla tercih edildi. Diğerlerinde özellikle benzer bir kelimeyle karıştırılma endişesi varsa, bu endişeyi giderecek ölçüde bir transkripsiyon usulünün benimsenmesine özen gösterildi.

Defterlerde yer alan kayıtların ilgili olduğu konular defterlere göre farklılık göstermektedir. Meselâ birinci defterde en büyük yer kaçak kölelere ayrılmış ve bunların yakalanmaları durumunda uygulanacak esaslar mahkeme kararı şeklinde defterde yer almışken sonraki defterlerde kaçak kölelerle ilgili bu ölçüde bir yoğunluk söz konusu değildir. Bunun yanı sıra yoğunlukları defterlere göre farklı olmakla birlikte genel olarak defterlerde alacak ve borç, satım akdi, taşınmaz kirası, vakıf kurulması gibi medenî hukuk ve borçlar hukukuyla ilgili, hırsızlık, adam öldürme, yaralama, içki içme, hakaret, gasp gibi ceza hukukuyla ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Evlenme, özellikle boşanma ve mehir gibi aile hukuku, vasiyet ve mirasın taksimi gibi miras hukuku meseleleri de sicillerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Defterlerde karşılaştığımız kayıtlardan bir diğeri de çeşitli tüketim mallarıyla ilgili olarak ilan edilen narh kayıtlarıdır.

Sonuç itibariyle Üsküdar mahkeme defterlerinin yayını Üsküdar'ın XVI. ve XVII. asır sosyal, iktisadî ve hukukî hayatına ışık tutacak, bu bölgenin tarihî gelişimi hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapılmasına imkân verecektir.

* **Marmara Üniv. Hukuk Fak. Öğrt. Üyesi**
maydin@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Mahkeme defterlerinin Osmanlı hukuk tarihi bakımından önemi ve bu defterler üzerinde yapılan çalışmaların oldukça geniş bir listesi için bk. Fethi Gedikli, "Şer'iye sicillerinin hukuk tarihi açısından önemi ve sicillere dayalı araştırmalar", *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 73-96.
2. Halit Ongan'ın *Ankara'nın 1 ve İki Numaralı Şer'iye Sicili* ismi altında neşrettiği iki defterin özeti uzun yıllar bu alanda kullanılabilen yegâne kaynak olma özelliğini korudu. Cemil Cahit Güzelbey'in *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* adıyla 4 cilt hâlinde yaptığı yayın (Gaziantep 1966), yine Güzelbey tarafından yapılan *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler* (Gaziantep 1966), bu sahada yararlı ancak ilmî olmaktan uzak derlemelerdir. Ahmet Akgündüz'ün yaptığı iki ciltlik çalışma (*Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme* Hükümler, c. I-II, İstanbul 1988) çeşitli sicillerden yapılan bir derlemedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından neşredilen *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Ma-i Leziz Defterleri* de (c. I-XI, İstanbul 1998–2001) bu arada zikredilmelidir. Bu sahada dikkati çeken bir çalışma Sabancı Üniversitesi'nin Packard Humanities Institute ile yaptığı işbirliği sonucu hazırlanan ve henüz birinci cildi neşredilen seridir (*İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şeriyye Sicili*, İstanbul 2006).
3. Bilgin Aydın - Ekrem Tak, Istanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 919-927 / M. 1513-1521), İSAM Yayınları, İstanbul 2008.
4. Buna göre ilk etapta neşredilmesi hedeflenen on defterin numaraları ve kapsadığı tarihler şunlardır:

1 Numaralı Defter: H. 919-927	120 varak
2 Numaralı Defter: H. 924-927	138 varak
5 Numaralı Defter: H. 938-940	109 varak
9 Numaralı Defter: H. 940-942	140 varak
14 Numaralı Defter: H. 953-955	84 varak
17 Numaralı Defter: H. 958-962	91 varak
26 Numaralı Defter: H. 970-971	98 varak
51 Numaralı Defter: H. 987-988	65 varak
56 Numaralı Defter: H. 990-991	75 varak
84 Numaralı Defter: H. 1000-1001	211 varak

Prof. Dr. Muhit MERT*

İSLÂM'DA KAZÂ VE KADER

Kazâ ve kader, İslâm inancının temel kavramlarındandır. İlmî çevrelerde ikisi birlikte tek kavram gibi kullanılsa da, halk arasında kader kavramı daha yaygındır. Biz önce bu iki kavramın Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kullanılışlarına verilen mânâları tespit edeceğiz, sonra da kelâm ilminde bir terim olarak kullanıldığı mânâyı izah etmeye çalışacağız. Kazâ ve kader kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok değişik mânâda kullanılmıştır.

Kazânın Anlamları

Kazâ lügatte; hükmetmek, yapmak, tamamlamak, ölmek, öldürmek, beyân etmek, yerine getirmek, mecbur etmek ve borcunu ödemek gibi çeşitli mânâlara gelir. *(bkz. Fîruzâbâdî, Kâmûsu'l–muhit, s.1708)*. Kur'ân-ı Kerîm'de kazâ kelimesi genelde fiil formunda geçer ve şu mânâlarda kullanılır:

1. فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ "Onları yedi gök olarak iki günde yarattı." *(Fussilet Sûresi, 12)* âyetindeki "kadâ" kelimesi yaratmak mânâsındadır. *(Mâturîdî, Kitâbu't-Tevhid, s.306; Bâkıllânî, et-Temhid, s.367)*.

2. وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ "Biz kitapta İsrail oğullarına bildirdik." *(İsrâ Sûresi, 4)* âyetindeki "وَقَضَيْنَا kadaynâ" ifâdesi bildirmek, haber vermek, yazmak anlamlarındadır. *(Mâturîdî, Tevhid, s.306; Bâkıllânî, a.g.e., s.367; Kâdî Abdülcebbâr, Şerhu usûli'l-hamse, s.770)*.

3. وَقَضَى رَبُّكَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve ana babanıza iyi davranmanızı kesin olarak emretti." *(İsrâ Sûresi, 23)* âyetinde "kadâ" kelimesi, emretti ve vacip kıldı mânâsındadır. *(Mâturîdî, Tevhid, s.306; Bâkıllânî, Temhid, s.367; Kâdî, a.g.e., s.770)*

4. فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا "Öyleyse yapacağını yap, sen ancak dünya hayatına hükmünü geçirebilirsin." *(Tâhâ Sûresi, 72)* âyetinde "اقْضِ ıkdı" kelimesi, yapmak, "تَقْضِي takdî" ifâdesi ise hükmetmek anlamındadır. *(Mâturîdî, Tevhid, s.306; İbn-i Kesir, Tefsir, III/490.)*

5. فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ Musa süreyi tamamladığında..." *(Kasas Sûresi, 29)* ve فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللهَ "Hac ibadetinizi bitirdiğinizde Allah'ı zikrediniz." *(Bakara Sûresi, 200)* âyetlerindeki "قَضَى kadâ" kelimeleri ise, tamamlamak ve bitirmek mânâsındadır. *(Mâturîdî, Tevhid, s.306; Kâdî, Şerh, s.770.)*

6. فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ "Musa ona bir yumruk vurdu ve onu öldürdü." *(Kasas Sûresi, 15)* âyetindeki "فَقَضَى عَلَيْهِ kadâ aleyhi" ifâdesi öldürmek anlamındadır. *(Âlûsî, Rûhu'l-meâni, XX/54.)*

فَمِنْهُم مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ "Kimisi sözünü yerine getirip o yolda canını vermiş, kimisi de canını vermeyi beklemektedir." *(Ahzâb Sûresi 23)* âyetindeki "قَضَى نَحْبَهُ kadâ nahbehu" tabiriyle ölmek kastedilmiştir. *(Isfahânî, el-Müfredat, s.406; Zemahşerî, Keşşaf, III/232.)*

Kaderin Anlamları

Kader ise lügatte, ölçü, bir şeyi ölçüye göre tayin ve tespit etmek mânâlarında kullanılır. *(İbn Manzur, Lisânü'l–Arab, VI/382–384.)*

Kur'ân-ı Kerîm'de kader kelimesi hem isim hem de fiil formlarında kullanılmakta ve şu anlamlara gelmektedir:

1. إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ "Biz, her şeyi bir kadere göre yarattık." *(Kamer Sûresi, 49)* âyetindeki "بِقَدَرٍ kader" kelimesine İmam Matüridi "ölçü" mânâsı vermiştir *(Matüridi, Tevhid, 307)*. Yine وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍمَعْلُومٍ «Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri bizim yanımızda olmasın. Biz onu ancak bilinen bir kaderle indiririz." *(Hicr Sûresi, 21)* âyetindeki "بِقَدَرٍ kader" kelimesine hem "ölçü" hem de "önceden takdir" anlamı vermiştir *(Matüridi, Tevilat, VIII, 22)*.

2. وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ "Her şey onun yanında bir mikdar iledir." *(Ra'd Sûresi, 8)* âyetindeki "مِقْدَار mikdar" kelimesine "takdir" anlamı vermiştir *(Matüridi, Tevilat, VII, 394)*.

2. وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى "Takdir edip yol gösteren..." *(A'lâ Sûresi, 3)* âyetindeki "قَدَّرَ kaddera" kelimesi bir ölçüye göre yapmak ve yaratmak anlamındadır. Bu ölçü "eşyayı cins, nevi, fert, sıfat, fiil ve ecel açısından kendine mahsus ölçüsüne göre yapmak" olarak tefsir edilmiştir. *(Âlûsî,Tefsir, XXX/104.)*

3. اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ "Allah dilediğine rızkı bollaştırır ve daraltır (bir ölçüye göre verir)" *(Ra'd Sûresi, 26)* âyetindeki "يَقْدِرُ yakdiru" kelimesi, daraltma olarak izah edilmiştir. *(Matüridi, Tevilât, VII, 424; Isfahânî, Müfredat, s.396)*.

لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ "Rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendine verdiği kadarından nafaka ödesin" *(Talâk Sûresi, 7)* âyetindeki "قُدِرَ kudira" kelimesi de bu mânâda kullanılmıştır.

4. لاَ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا "Onlar kazandıklarından hiçbir şeye güç yetiremezler." *(Bakara Sûresi, 264)* âyetindeki "يَقْدِرُونَ yakdirûne" kelimesi, güç yetirmek anlamına gelir.

5. إِلاَّ امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ *(Hicr Sûresi, 60)*; إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ *(Neml Sûresi, 57)* "Yalnız karısının, geride azaba uğrayanların içinde kalmasını takdir ettik." âyetlerindeki " قَدَّرْنَا kaddernâ" fiiline Matüridi takdir etmek ve yazmak anlamları vermiştir. *(Matüridi, Tevilât, VIII, 45; Tevhid, 307)*. Aynı şekilde وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ "Biz orada seyahat etmelerini takdir ettik." *(Sebe Sûresi, 18)* âyetindeki "قَدَّرْنَا kaddernâ" kelimesine de aynı mânâyı vermiştir. *(Matüridi, Tevhid, 307)*.

6. وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ "Allah'ı hakkıyla takdir edemediler" *(En'âm Sûresi, 91; Hac Sûresi, 77; Zümer Sûresi, 67)* âyetlerindeki "مَا قَدَرُوا mâ kaderû" ifâdesi "bilemediler" demektir. *(Matüridi, Tevilât, V, 138)*.

Kazâ-Kaderin Terim Anlamları

Müslümanların dilinde âdeta tek bir kavram hâline gelmiş olan bu iki kelime, kök mânâlarının dışında kelâm ilminde ıstılâhî bir mânâ da kazanmıştır. Cürcânî bu ıstılâhî mânâyı şu şekilde tarif etmektedir: "Kazâ; mahlukat için ezelden ebede kadar cârî olacak durumlar hakkında Allah'ın küllî hükmünden ibarettir." *(Cürcânî, et-Tarîfât, s.177)*. "Kader ise; kazâya uygun olarak mümkün varlıkların birer birer yokluktan varlığa çıkmasıdır." *(Cürcânî, Tarîfât, s.174)*.

Yukarıda zikrettiğimiz bu ıstılâhî mânâya göre mümkün varlıkların yokluktan varlığa çıkmalarında, yani yaratılmalarında iki merhaleden bahsedilmektedir. Bunun birinci merhalesi; Allah'ın mahlûkat hakkındaki hüküm ve takdiridir. İkinci merhalesi ise; bu takdire uygun olarak eşya ve hâdiselerin zaman içinde yaratılmasıdır. Ehl-i Sünnet kelâmının Eş'arî ekolü, birinci safhayı kazâ, ikinci safhayı ise kader olarak isimlendirirken; Mâturîdî ekolü, birinci safhayı kader, ikinci safhayı kazâ olarak isimlendirmektedir.

Eş'arîler kazâyı, Allah'ın eşyayı ileride olacağı şekil üzere ezelde irâde etmesi; kaderi ise, Allah'ın eşyayı dilediği muayyen bir cihet, hususi bir takdir ve ölçüyle yaratması şeklinde tarif ederler. *(Bâcûrî, Şerhu Cevhereti't-tevhid, s.239-240)*. Buna göre kazâ, zâtî sıfatlardan ilim sıfatına râci'dir ve kadîmdir. Kader ise, fiilî sıfatlardan tekvin sıfatına râci'dir ve hâdisdir. Çünkü Eş'arîler, tekvin sıfatını subutî ve müstakil bir sıfat olarak görmezler. Onlar tekvini, itibarî, izafî görür ve diğer fiilî sıfatlar gibi Allah'ın zâtıyla kâim olmayan hâdis bir sıfat olarak kabul ederler. *(bkz. Fethullah Huleyf, Mukaddimetu Kitabi't-tevhid, s.20)*.

İmam Mâturîdî kazânın, hüküm vermek, yaratmak, bildirmek, emretmek, bir işi bitirmek gibi mânâlara geldiğini âyetlerle izah etmekte, fakat kazânın ıstılâhî tarifine bu mânâlardan hangisini esas aldığını bildirmemektedir. *(Mâturîdî, Tevhid, s.306)*. Çok kullanılması ve ihtilâfa konu olması dolayısıyla kader kavramına daha çok önem atfeden İmam Matüridi bu kavramın Kur'ân'da; zaman- mekân, iyi-kötü, güzel-çirkin vb. özelliklerle varlıkların varoluş biçimi ve zaman ve mekânda hak-bâtıl cinsinden olacak her şeyin ve bunlara verilen karşılıkların beyanı olmak üzere iki temel mânâda kullanıldığını söylemektedir. *(Mâturîdî, Tevhid, s. 307)*.

Kendisinden sonra gelen Mâturîdî ekolü kelâmcılarından Nureddin es-Sâbûnî, kazânın "sağlam bir şekilde yapmak" mânâsını ıstılâhî tarife esas olarak almıştır. Kaderi ise, her mahlûkun meydana geleceği, güzellik-çirkinlik, fayda-zarar gibi sıfatlarını, zaman-mekân gibi ortamını ve ona terettüp eden sevap-ikap gibi neticelerini belirlemesi olarak tarif etmektedir. *(Sâbûnî, el-Bidâye fi usûli'd-din/Mâturîdiyye Akâidi çev. Bekir Topaloğlu, s.77-78.)* Buna göre kader

eşyanın vaz oluş plânı, kazâ ise, varlıkların Allah tarafından mükemmel, muhkem bir şekilde meydana getirilmesidir. Bir Eş'ari ekolü kelâmcısı olan Taftazânî de kazâ-kader meselesini Mâturîdîler gibi izah etmiştir. *(Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, s.112-113)*. Aslında Mâturîdîlerle Eş'arîler mahiyet itibariyle aynı şeyden bahsetmekte, fakat isimlendirmeyi değişik yapmaktadırlar. Eş'arîlerin kazâ dediğine Mâturîdîler kader, kader dediklerine de kazâ demektedirler. Buna göre, Ehl-i Sünnet'in bu iki kolu arasındaki ihtilâf lâfzî bir ihtilâftan öteye geçmemektedir.

Kazâ-kader meselesinde isimlendirmeden daha önemli olan husus; Allah'ın takdirinin ve kulların irâdî fiillerinin meydana gelişinin kelâmcılar tarafından nasıl anlaşıldığı hususudur. Kulların iradî fiillerinin dışında, yaşadıkları bütün hâdiselerin, kâinattaki varoluş ve yokoluşların, Allah'ın kazâ-kaderiyle meydana geldiği hususunda şüphe ve ihtilâf yoktur. Bu, bütün müminlerin ittifakla kabul ettikleri bir husustur. Dolayısıyla onun üzerinde durmayacağız. Esas ihtilâfa konu olan husus, kulların fiillerinin kazâ-kaderle olan münasebeti olduğundan, biz bu hususu inceleyeceğiz.

Kazâ-Kader Anlayışları

Cebriyye, adından da anlaşılacağı üzere, insan fiillerinde zorunlu kader anlayışını ileri süren ekoldür. Bunlara göre, insanın irâdî fiilleri dâhil her şey Allah'ın takdiriyle ve cebren meydana gelmektedir. İnsan hiçbir seçme hürriyeti olmaksızın kaderde yazılı olanı işlemekte, fiilleri karşılığında sevap-ikap da cebren verilmektedir. Halbuki bu konuda "Allah küfürlerinden dolayı onların kalblerini mühürlemiştir." *(Nisâ Sûresi, 155)* âyeti gibi tek bir âyet bile, onların iddialarının tam aksine, yaptığı işlerde insanın bir seçme özgürlüğü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Cebriyye'nin bu zorunluluk anlayışları karşısında insanın mesuliyetini izah edebilmek için fiillerini kendisinin yaptığını ve dolayısıyla sorumlu olduğunu iddia eden Mutezilî kelâmcılar çıkmıştır. Mutezile, insanın hiçbir fiilinin Allah'ın kazâ ve kaderiyle olmadığı, bilakis insanın kendi fiilini meydana getirdiği ve buna göre de ceza veya mükâfâtı hak ettiği görüşündedir. *(Aliyyü'l-Kârî, Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber, s.65)*. Mutezilîler bu görüşlerini tefviz kavramıyla açıklarlar. Onların ıstılâhında tefviz, sorumlu olabilmesi için fiillerinin insana bırakılması anlamına gelir. Mutezilî âlim Kâdı Abdulcebbâr, "Eğer insanın fiilleri Allah'ın takdiri ve mahluku olsaydı insanın o fiillerine karşılık medih ve zem olmazdı, sevap ve ikap terettüp etmezdi." sözüyle ifade ve insan fiilleriyle ilgili olduğunda kaderin beyân anlamına geldiğini âyetlerden deliller göstererek izah eder *(Kâdı, Şerh, s.770)*.

Ehl-i Sünnet âlimleri, insan fiillerinin kaderle alâkasını hem kabul etmiş hem de konuyla ilgili ortaya çıkan problemleri çözmek için gayret sarf etmişlerdir. İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe Hazretleri, "Kulların bütün fiilleri, Allah'ın meşîeti, ilmi, kazâsı ve kaderiyledir." *(Ebu Hanîfe, el-Fıkhu'l-ekber, s.5)* diyerek insan fiillerinin kazâ-kaderle ilişkili olduğunu ifâde etmektedir. Ancak bu ifadeden cebir anlayışı çıkması da mümkündür. Bu yüzden Ebû Hanîfe Hazretleri, Levh-i Mahfuz'daki bu yazmayı, "hüküm olarak değil vasıf olarak yazma" şeklinde kayıtlamaktadır. *(Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-ekber, s.4)*. Buna göre İmam-ı Âzam, kazâ-kaderi Allah'ın ilim sıfatına dayandırmakta ve hükmen yazmadığı hususlarda ise bir mecburiyet, bir zorunluluk oluşturmadığına kanaat getirerek insanın mesuliyeti problemini halletmektedir. Fıkh-ı Ekber şârihi Ebu'l-Müntehâ bunu; "Meselâ Allah, Ali mü'min olsun, Zeyd kâfir olsun diye yazmadı, böyle yazmış olsaydı, Ali imâna Zeyd de küfre zorlanmış olurdu. Çünkü Allah'ın vukûuna hükmettiği şey mutlaka olacaktır. Allah'ın hükmünü geri çevirecek yoktur. Lâkin Allah; Ali iradesi, kudreti ile imanı tercih edip küfrü istememesiyle mü'min olacak, Zeyd de iradesi, kudreti ile küfrü tercih edip imanı istememesiyle kâfir olacak diye Levh-i Mahfuz'a yazmıştır." şeklinde açıklar. *(Ebu'l-Müntehâ, Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber, s.32)*. İmam-ı Âzam yine cebrî kader anlayışını nefyetme sadedinde insanın iman ve küfürden hâlî/boş olarak yaratıldığını, daha sonra bunlardan birini kendi iradesiyle tercih ettiğini söylemektedir.

İmam-ı Âzam'ın yolundan giden Mâturîdîler insanın fiillerinin Allah'ın kazâ-kaderiyle meydana geldiği, kaderin Allah'ın ilmi olduğu ve ilmin de insanı bir şeyi yapmaya zorlamadığı görüşünü benimseyerek insanın fiillerinde mecburiyeti problemini ortadan kaldırmaya çalışırlar *(Sâbûnî, a.g.e., s.71-72)*. Buna göre insanın iradî fiilleriyle ilgili olarak Allah'ın bir takdirde bulunması onu önceden bilip yazması anlamına gelir ve bu bilgi insanı o şeyi yapmaya zorlamaz. Eş'arîler de aynı şekilde insanın fiillerinin Allah'ın kazâ ve kaderiyle meydana geldiğine inanmakta ve bunu delilleriyle açıklamaktadırlar *(Eş'arî, el-Lüma', s.116 vd.)*.

İmam-ı Âzam'ın insanın fiillerini kader konusuna dâhil etmesi ve bunu Allah'ın ilmi olarak açıklaması, sahabeye ve özellikle de Hz. Ömer'e (ra), onlardan da Hz. Peygamber'e (sallallahü aleyhi ve sellem) dayanmaktadır. Kaderin ilm-i İlâhî olduğunu gösteren bir rivayet şöyledir: Bir adam Abdullah ibn-i Ömer'e (ra) gelerek: "Ey Ebû Abdurrahman! Bir topluluk zina ediyor, içki içiyor, hırsızlık yapıyor ve adam öldürüyor, sonra da bunlar Allah'ın bilgisiyle oluyor diyorlar, ne dersin?" deyince o gazaplanmış ve şöyle demiştir: "Sübhânallah! Onlar Allah'ın ilminde olanı yapıyorlar; fakat Allah'ın ilmi onları yaptıklarına zorlamıyor ki! Nitekim babam Ömer, Hz. Peygamber'den şöyle bir hadîs rivâyet etmiştir: "Size nispetle Allah'ın ilmi, sizi altında barındıran gökyüzü ve sizi üstünde taşıyan yeryüzü gibidir. Siz nasıl ki yeryü-

zünden ve gökyüzünden dışarı çıkamazsınız, Allah'ın ilminden de çıkamazsınız. Yeryüzü ve gökyüzü nasıl ki sizi günah işlemeye zorlamazsa Allah'ın ilmi de zorlamaz." *(İbnü'l-Murtazâ, Tabakâtu'l-Mu'tezile, Beyrut 1961, s.12)*. Bu rivayette insan fiillerinin Allah'ın ilmi dâhilinde gerçekleştiği ve Allah'ın bilgisinin insanları icbar etmediği daha açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Hz. Ömer, Şam'daki karantina bölgesinde Ebû Ubeyde b. Cerrah'la (ra) aralarında geçen konuşmada da insan fiilleriyle ilgili kaderi (bir rivayete göre kazayı) yine Allah'ın ilmi olarak tefsir etmişti. 18/639 yılında Suriye'de sahâbenin önde gelenlerinden pek çoğunun vefat ettiği bir veba salgını olmuş, Hz. Ömer de bu durumu yerinde görmek için Suriye'ye gelmişti. Hz. Ömer karantina bölgesine girip girmeme konusunda yanındaki sahâbîlerle istişâre ettikten sonra salgın bölgesine girmeyip geri dönmek isteyince, Ebû Ubeyde (ra): "Yâ Ömer! Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" deyince, Hz. Ömer de: "Ey Ebû Ubeyde! Keşke bu sözü senden duymasaydım! Evet, Allah'ın kaderinden kaçıp yine O'nun kaderine sığınıyoruz. Farzet ki develerin, bir tarafı otlu diğer tarafı kıraç olan bir vadiye inmiş olsun. Onları otlu yerde otlatsan da, kıraç yerde de otlatsan da yine Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf da (ra): "Ben Resulullah'ın; 'Bir yerde veba olduğunu duyarsanız, oraya girmeyin, şayet salgın sizin bulunduğunuz yerde ise, oradan çıkmayın.' buyurduğunu işittim demiştir." *(Müslim, Selâm, 32)*. Hz. Ömer, menfi olsun müsbet olsun insanın bütün yaptıklarının da, tedbire riayet etmenin de kader olduğunu vurgulamış ve bunu güzel bir örnekle açıklamıştır. Bu izahdan onun kaderi, Allah'ın ilmi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Kısacası Mutezile insan fiillerinde kaderin payını kabul etmezken, Cebriyye ve Ehl-i Sünnet bu payı kabul etmektedir. Burada kaderin payı, öncesinde fiili bilmek ve kul irade ettiğinde onu yaratmaktır. Cebriyye, fiillerinde insana hiçbir şekilde hürriyet tanımazken, Ehl-i Sünnet insanın irâde ve seçme hürriyetini kabul etmektedir. Buna göre kulların bütün fiilleri Allah'ın yaratması, irâdesi, hükmü, kazâ ve kaderiyledir; fakat bu hususta cebir ve zorlama yoktur. Çünkü Cenab-ı Hak, insana bir irâde vermiş ve onu isteklerinde serbest kılmıştır. İnsan bu ihtiyarını, tercih hakkını isterse iyi yola, isterse kötü yola sevk eder. Cenab-ı Hak da onu yaratır.

Sonuç

Sonuç olarak, kader denince akla hemen insanın kaçamadığı cebrî bir kader anlayışı gelmemelidir. Kaderi; mahlûkatın yaratılış plânı, irademiz dışında başımıza gelen hâdiseler ve insanın iradî fiillerinin takdiri olmak üzere üçe ayırmak lâzımdır. Kaderin taalluk ettiği bu üç durumdur.

Mahlûkatın yaratılış plânı açısından baktığımızda kader, yaratıkların sayı, şekil vs. bakımından miktarı ve takdiridir. Bunda cebir vardır, yani yaratılış cebrî-lutfîdir. Her bir varlık kendine özgü bir şekil içinde meydana gelmektedir. İnsan dâhil hiçbir varlığın, zaman, mekân ve şekil itibariyle kendi seçimiyle varlık dünyasına çıkmadığı bir gerçektir. Bunlar, Allah'ın mutlak irâde ve takdiriyle olmaktadır. Kaderin bu taalluku, hem "Allah her şeyi yaratmış ve her birine muayyen bir nizam vererek mukadderâtını tayin etmiştir." *(Furkân Sûresi, 2)* mealindeki âyette hem de "Allah gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene evvel mahlûkatın kaderini tayin ve tespit etmiştir." *(Müslim, Kader, 16)* mealindeki hadîste açıkça beyan edilmiştir.

İrademiz dışında başımıza gelen hâdiseler de cebrîdir ve biz onlara sadece maruz kalırız. Bazen onların tedbirlerini almak isteriz; fakat bu defa da başkalarına maruz kalırız. Kaderin bu taalluku da, "Yeryüzünde size isabet eden hiçbir musibet yoktur ki daha önceden bizim yazmış olduğumuz bir kitapta bulunmasın. Bu Allah için çok kolaydır." *(Hadid Sûresi, 22)* mealindeki âyette ve benzeri âyetlerle açıkça belirtilmiştir. Hadîslerde de bunların Allah'ın takdiri ve yazmasıyla olduğu ifade edilmiştir. Bunu gösteren bir rivayette Abdullah b. Abbas (ra) şöyle anlatır: Bir gün Peygamber Efendimiz'in (sallallahü aleyhi ve sellem) terkisinde idim: "Ey delikanlı sana bazı sözler öğreteceğim." buyurdu ve şunları söyledi: "Allah'ı(n emir ve yasaklarını) gözet ki, Allah da seni gözetsin. Allah'ı(n emir ve yasaklarını) gözetirsen, O'nu karşında bulursun. İsteyeceğin zaman Allah'tan iste, yardım gerektiğinde Allah'tan yardım talebinde bulun. Bil ki, ümmet sana bir hususta fayda vermek üzere toplansalar ancak Allah'ın sana yazdığı bir hususta fayda sağlayabilirler. Bir hususta zarar vermek için toplansalar, yine sadece Allah'ın senin için yazdığı bir hususta zarar verebilirler. Kalem kalkmış, sayfa kurumuştur." *(Tirmizi, Kıyame, 59)*.

İnsanın iradî fiillerinin takdiri anlamındaki kadere gelince bu da, ya Hz. Ömer'in anlayışında olduğu gibi Allah'ın önceden bilmesidir ki, bunda cebir yoktur. Bu bilgi ve iradenin insanı bir şeyler yapmaya zorlamadığı da unutulmamalıdır. İnsanlar programlanmış robotlar değillerdir. İnsan düşünen, kararlar veren ve almış olduğu bu kararları uygulayan bir varlıktır. Hayatın gerçekleri de bize bunu göstermektedir. Ancak insanın bütün fiilleri de, kaderin bir neticesi olup Allah'ın ilim ve irâde sıfatlarına bağlıdır. Aksi takdirde O'nun bazı şeyleri bilmediğini ve mülkünde irâde etmediği birtakım fiillerin meydana geldiğini söylemek gerekir ki bu, ulûhiyet makamı için düşünülemeyecek bir eksiklik ve âcizliktir. Şu hâlde âlemde vukû bulan iyi ve kötü bütün fiillerin, hâdiselerin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle gerçekleştiğine inanmak gerekir.

*Hitit Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi.
mmert@yeniumit.com.tr

Doç. Dr. Mustafa ÜNVER*

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

Kur'ân'ı doğru kavrayabilmek için birçok dinamiğe ihtiyaç vardır. Bunlar arasında, Kur'ân diline yani Arapçaya vâkıf olmayı ilk sıraya koymalıyız. Ayrıca Kur'ân'ı sürekli kendine nâzil oluyor gibi okumak.. Hz. Muhammed'i (sas) tanımak.. Kur'ân'ı tanımak uğrunda ısrarla çalışmalara devam etmek.. saffet, samimiyet ve ihlâsı hiç elden bırakmamak, esbab-ı nüzul, usul-i tefsir gibi ilimleri bilmek.. ilâhî vâridata açık bir sîneye sahip olmak… bilinmesi gerekli şeyler arasında sayılabilir.

KUR'ÂN'I NÜZÛL SEBEPLERiYLE ANLAMAK

Tarih İlmi ve Nüzûl Sebepleri

Tarih, neticelerin sebepleriyle birlikte görülmesini sağladığı, bu yönüyle de hâle ve istikbale ışık tuttuğu için insanoğlunun çok istifade ettiği bir ilimdir. Kur'ân-ı Kerîm'in, *"Akıl ve fikir donanımına sahip insanlar için ibretler ve dersler var."* diyerek vurguladığı temel konulardan birisi de, tarihe ve hâdiselere ibret nazarıyla bakılmasını sağlamaktır. Nitekim akıllı insanlar başkalarının doğrularından ve yanlışlarından azamî derecede ders alıp faydalanırlar. Ayrıca tarih bilmek, zaman içerisinde vaz edilmiş hüküm, fikir, olay ve oluşumların doğru anlaşılmasını ve değerlendirilmesini de sağlar. Başka bir deyişle tarih sayesinde sonuçlar sebepleriyle birlikte anlaşılır.

Vahyin nüzûl seyri itibariyle tarih ve ibretlik yönü mevzubahis olduğunda ise siyer, Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh ve esbâb-ı nüzûl gibi Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme yöntemleri dikkat çekmektedir. Nitekim Kur'ân'ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesi, bir yönüyle vahyin nazil olduğu vasatı çevreleyen tarihî verilerin dikkate alınıp değerlendirilmesini mucip kılmaktadır. Bu bakımdan Kur'ân'ın sahih olarak anlaşılmasını sağlayan ilke ve prensipleri sunmak üzere vaz edilmiş Tefsir Usûlü esaslarından biri de nüzûl sebeplerini bilmek olmuştur. Binaenaleyh bu yazıda bir nevi nüzûl dönemi tarihi olan vahyin iniş sebeplerini (esbâb-ı nüzûl) bilmenin Kur'ân'ı anlamadaki katkısı çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Esbâb-ı Nüzûlün Tarifi ve Mahiyeti

Türkçeye *Kur'an âyetlerinin iniş sebepleri* olarak çevrilebilecek olan *esbab-ı nüzûl* ıstılahını şöyle tarif etmek mümkündür:

"Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, tazammun etmek (hâdiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hâdiseye sebeb-i nüzûl denir."[1]

Esasında *esbâb-ı nüzûl* ifadesi kullanılırken, başka bir deyişle âyetlerin inişlerine sebep olan ifade, fiil, hâdise veya sorudan söz edilirken, hakikatte *"bizce öyle görülen ve zannedilen"* sebepler denilmektedir. Yoksa âyetlerin iniş sebebi ifadesiyle, vahyin gerçek iniş sebebi ve illeti gibi kozalitik mânâlar kastedilmemektedir. Sadece, esbâb-ı nüzûl rivayetlerini bizlere aktaran insanlara vahiy esnasında meydana gelmiş olan hâdiseler sebeplilik ilişkisi gibi görünmüştür. Nitekim bir âyetin hakiki iniş sebebi ancak Allah Teâlâ ve Peygamber (sas) Efendimiz tarafından beyan buyrulduğunda bilinebilir. Bu bakımdan

bizim esbâb-ı nüzûl dediğimiz ifade, fiil, olay veya sorular, vahyedilmiş âyetlere gerek zaman, gerekse muhteva açısından tevâfuken tetâbuk etmiş, eşzamanlılık göstermiş, tabir caizse, nâzil olan âyet-i kerîmeyle aynı fotoğraf karesine girmiş olmaktadır. Bu hususu Kur'ân âyetlerinin belli sebeplere *iktiran* ederek nazil olduğu şeklinde ifade etmek de mümkündür. Dikkat edilirse, bu ifadeler, tarihselci mülâhazaların hatalı fikir ve istinbatlarına cevap mahiyetindedir. Binaenaleyh sebepler olarak gözüken hâdiselerin olmaması durumunda, ilgili âyetlerin de nazil olmayacağı kesinlikle söylenemez.

Zaten âlimlerimizin bir usul kaidesi olarak vaz ettikleri "Sebebin hususiliği, hükmün umumiliğine mâni değildir."[2] şeklindeki ilke de, sebep kelimesinin ortaya çıkarabileceği muhtemel problemlere çözüm getirmektedir. Buna göre bir âyetin sebeb-i nüzûlünün dikkate alınması, evvel emirde ilgili âyetin mânâ-i maksûdunu sağlam bir zemine oturtmayı mümkün hâle getirmektedir. Aynı zamanda bu anlama süreci, âyetin mânâ alanını sadece münferid hâdise veya soruyla da sınırlı hâle getirmemekte, mânâ alanını daraltmamaktadır.

Öte yandan yine hatırda tutulmalıdır ki bütün âyetlerin dar anlamda nüzûl sebepleri yoktur. Kur'an ilimleri ve kıraat âlimi Ca'berî bu hususu açıklarken sebepler zemininde Kur'an âyetlerinin iki kısma ayrıldığını belirtir. Buna göre birinci grup âyetlerin herhangi bir sebebi yoktur; ikinci gruba ait âyetlerin inişinde ise bir olay veya bir soru bulunmaktadır.

Esbâb-ı nüzûl konusunda dikkate alınması gereken bir husus da, bu tür rivayetlerin mutlak surette vahyin nüzûlüne şahit olan sahâbe tabakasına dayanılarak nakledilmesi gerektiğidir. Sahâbeye dayanmayan, meselâ tâbiîn veya daha sonraki tabakalardan gelen esbâb-ı nüzûl rivayetleri, ancak başka haberlerce desteklenmeleri durumunda kabul edilirler.

Âlimlerimizin hemen hepsi âyetlerin esbâb-ı nüzûlünü bilmenin Kur'ân'ı doğru anlamaya katkı sağladığı konusunda müttefiktir. Ne var ki Suyûtî'nin de dediği gibi konuyla ilgili rivayetleri tarihin bir parçası olarak gören ve bu yönüyle de Kur'ân'ı anlamada faydasının olmadığını söyleyen az sayıdaki âlim, böyle düşünmekle meseleyi bütün boyutlarıyla ele almamış ve isabetli bir yaklaşımda bulunmamış olsa gerektirler. Çünkü Kur'ân nâzil olurken meydana gelen olaylar, vahye tanıklık etmelerinden dolayı vak'a-i âdî olarak nitelenmemelidir. Vahiy, bir yandan evrensel ve çağlar üstü hususiyetini muhafaza ederken, bir yandan da nazil olduğu tarihin vasatını dikkate alır ve onlara değinir. Bu itibarla vahyin iniş sebeplerini bilmek âyetleri doğru anlama ve tefsir etmede sağlam bir zemin sunar. Vâhidî: "Bir âyetin, kıssasına ve nüzûlünün açıklamasına vakıf olunmadan tefsir edilmesi mümkün değildir." der. İbn Dakîk el-Îd ise "Esbâb-ı nüzûlü bilmek, Kur'ân'ın mânâlarını anlamada sağlam bir yoldur." diyerek konunun önemini vurgular. İbn Teymiyye de: "Nüzûl sebebini bilmek âyeti anlamaya yardım eder, zîrâ sebebi bilmek, müsebbebi bilmeyi doğurur." sözüyle konunun öneminden söz eder.[3]

Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerinde Kullanılan Sigalar

Esbâb-ı nüzûlü bilmek, Kur'ân'ı doğru anlama konusunda önemli bir zemin kazandırmakta olduğundan, âyetlerin inişlerinden önce veya iniş esnasında vuku bulan anlamlı soru, olay ve olguların ifade edildiği rivayetlerin sigaları, başka bir deyişle dil formları, ifade kalıpları büyük önem taşımaktadır. Çünkü esbâb-ı nüzûl deyişi altında hakiki iniş sebepleri yanında, tefsir kabilinden, hakiki olmayan iniş sebepleri anlatımları da yer bulabilmektedir. Bu bakımdan nüzûl dönemini yansıtan hakiki sebeb-i nüzûl rivayetleriyle, müfessirlerin şahsî olarak şahit oldukları birtakım hâdiseleri âyetin mazmununa yakın bulmaların-

Kur'ân-ı Kerîm'in, "Akıl ve fikir donanımına sahip insanlar için ibretler ve dersler var." diyerek vurguladığı temel konulardan birisi de, tarihe ve hâdiselere ibret nazarıyla bakılmasını sağlamaktır. Nitekim akıllı insanlar başkalarının doğrularından ve yanlışlarından azamî derecede ders alıp faydalanırlar.

dan dolayı tefsir kabilinden serdettikleri rivayetleri ayırmak gerekmektedir. Nitekim tefsir kabilinden serdedilen esbâb-ı nüzûl rivayetleri, sebebin kat'î değil ihtimal dâhilinde olduğunu ifade eder. Başka bir deyişle rivayette zikredilen sebep, hakiki nüzûl ortamına ait değildir ve bu siga, âyetin inişine sebep olan hâdiseyi bildirmek gibi bir anlam ifade etmez. Bu durumda âyetin mânâsını izah etmek isteyen kimse, mesela müfessir bir sahabî veya tâbiî kendi yorumu ve istinbatı olarak bir sebeb-i nüzûl zikretmiş olmaktadır. Onların bu tavırla maksatları, âyetin inişine sebep olan hakiki sebebi belirlemek ve bu konuda bir delil ve hüccet öne sürmek değildir. Bu bakımdan hangi sebebin hakiki sebep; hangi sebebin tefsîrî sebep olmadığının belirlenmesi önemlidir.

Binaenaleyh gerçek iniş sebeplerini anlatan dil kalıpları şunlardır: "Âyetin iniş sebebi budur…" mânâsındaki سَبَبُ نُزُولِ الْاٰيَةِ كَذَا sigasının kullanılması. Hâdise anlatıldıktan sonra ف harfi kullanılarak "Şu hâdise oldu/vuku buldu/soru soruldu ve hemen ardından şu âyet nâzil oldu." mânâsında حَدَثَ – وَقَعَ – سُئِلَ عَنْ كَذَا فَنَزَلَتْ denilmesi. Ayrıca Zerkânî'nin "hakiki sebebin makamdan anlaşılması" mânâsında اَلسَّبَبِيَّةُ تُفْهَمُ قَطْعًا مِنَ الْمَقَام diye bahsettiği ifadeler. Zikredilen bu dil kalıpları, hakiki iniş sebeplerini bildirirler ve bu konuda delil kabul edilirler.[4]

Öte yandan hâdisenin zikredilmesinden sonra ف harfinin kullanılmaması, "Âyet şu olay hakkında inmiştir." manasında نَزَلَتْ هَذِه الْاٰيَةُ في كَذَا denmesi, "Sanıyorum âyet şu olay hakkında indi." mânâsında اَحْسَبُ هَذِهِ الْاٰيَةَ نَزَلَتْ في كَذَا gibi ihtimalli ifadeler kullanılması, "Bu âyetten Allah'ın muradı budur." anlamında مُرَادُ اللّٰه مِنْ هَذِهِ الْاٰيَةِ كَذَا, "Âyet şu hususa delâlet ediyor." mânâsında تَدُلُّ هَذِهِ الْاٰيَةُ عَلَى كَذَا ya da "Âyetten alınacak mânâ şudur." mânâsında يُؤْخَذُ مِنْ هَذِهِ الْاٰيَةِ كَذَا gibi ifade kalıpları ise "açık tefsir ibareleri" olarak kabul edilirler. Başka bir deyişle bu tür ifadeler, hakiki nüzûl sebeplerini bildirmezler, konuyla ilgili olarak delil hükmü taşımazlar.[5]

Esbâb-ı Nüzûlün Örneklerle Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı

Nasıl ki elde tutulan bir fotoğrafın bütünüyle anlam kazanabilmesi her biriminin ve her karesinin diğer bütün birim ve karelerle sergilediği ilişkilerin bütünüyle dikkate alınabilmesine bağlıdır, aynen bunun gibi, nazil olan âyetlerin tam olarak anlaşılıp tefsir edilebilmesi de, nüzûl ortamının fotoğraf karesine giren bütün birimlerinin sergilediği alâkalar doğrultusunda gerçekleşmektedir.[6]

Âyetlerin nazil olduğu vasata mümkün olan en yüksek derecede vâkıf olmak, Kur'ân'ın kasd-ı mahsûsunu, mânâ-i maksûdunu anlama ve tefsir etme adına tartışılmaz derecede önemlidir. Konunun belki en az bu kadar önemli olan bir diğer katkısı da şudur ki, esbâb-ı nüzûlü bilmek Kur'ân'ı anlamak isteyen kimsenin yanlışa düşmesine, yanlış hüküm ve davranış şekilleri istinbat etmesine mâni olur. Böylece hem o kişiyi, hem de o kişi vesilesiyle hatalı düşünce ve davranış içine girecek başkalarını da muhafaza etmiş olur. Ayrıca esbâb-ı nüzûlü bilmekle hükümlerin hikmetleri daha iyi anlaşılır. Hükümleri madde plânında hazırlayan sebepleri ve vasatı bilmek, o hükümlerin hikmetlerini, illetlerini daha sağlıklı görmeyi sağlar. Bu zemin üzerine bina edilecek anlama ve yorumlamalar, sahihliğini, istikrar ve tutarlılığını temin etmiş olur.[7] Şimdi bu söylediklerimizi çeşitli örneklerle görmeye çalışalım:

Âyetlerin nazil olduğu vasata mümkün olan en yüksek derecede vâkıf olmak, Kur'ân'ın kasd-ı mahsûsunu, mânâ-i maksûdunu anlama ve tefsir etme adına tartışılmaz derecede önemlidir. Konunun belki en az bu kadar önemli olan bir diğer katkısı da şudur ki, esbâb-ı nüzûlü bilmek Kur'ân'ı anlamak isteyen kimsenin yanlışa düşmesine, yanlış hüküm ve davranış şekilleri istinbat etmesine mâni olur.

Esbâb-ı Nüzûlü Bilmek Âyeti Kolay Anlamayı Sağlar

Bu maddeye örnek olarak Nur Sûresi'nin 61. âyetinde yer alan لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا "…Birlikte veya ayrı ayrı yemek yemenizde günah yoktur." cümlesini vermek mümkündür. Nitekim bu âyetin anlamı nüzûl sebebi bilindiğinde birlikte veya ayrı ayrı yemek yemenin ne demek olduğu çok daha sağlıklı bir zemine oturmaktadır. Katâde ve Dahhâk, bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şu tespiti paylaşırlar: Bu âyet, kendilerine Leys bin Amr oğulları denen Kinaneli bir kabile hakkında nazil olmuştur. Onlar bir insanın kendi başına yemek yemesini sakıncalı bulurlar, hattâ günah sayarlardı. Bazen öyle olurdu ki, kişi yemeği önünde sabahtan akşama kadar durur, yemeğine iştirak edecek bir misafir beklerdi. Akşama kadar kimse gelmezse, ancak o zaman yemeğini yerdi. Bu alışkanlık üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. Bu âyet misafiriniz gelirse birlikte yer, gelmezse kendi başınıza da yemeğinizi yiyebilirsiniz, bunda bir sakınca yok diyerek bir rahatlama getirdi.[8]

Esbâb-ı Nüzûlü Bilmek Yanlış Hüküm Çıkarmaya Mâni Olur

Hz. Ömer'in (ra) Bahreyn'e vali olarak görevlendirdiği Kudâme b. Maz'ûn hakkında içki içip sarhoş olduğuna

dâir şikâyetler gelmiştir. Cezalandırılmak üzere Medine'ye çağırılan Kudâme içki içtiğini itiraf etmiş; ancak bunun bir günah olmadığını, kendisinin bunu yaparken Mâide Sûresi'nin 93. âyetine dayandığını ifade etmiş ve şu âyeti okumuştur:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا
طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"İman edip salih işler yapanlara takvalı olduklarında, iman edip salih işler yaptıklarında, sonra yine takvalı davranış sergileyip iman ettiklerinde, yine takvalı davranıp ihsan ettiklerinde yedikleri ve içtiklerinden dolayı bir günah olmaz."

Kudâme bu âyete dayanarak içki kullandığını ifade etmiş, hattâ kendisinin tam da âyetin bahsettiği iman edip amel-i salih işleyen kimselerden olduğunu, takvalı davranışlar sergilediğini ve yediği ve içtiği bir şeyin kendisine günah olmayacağını ileri sürmüştür. Valisini cezalandırmayı düşünen Hz. Ömer, bu sözlerle tabir yerindeyse şok olmuş, bir an için ne diyeceğini bilememiştir. Nihayet Abdullah b. Abbâs'ın (ra): "Bu âyetler henüz içki haram olmadığı dönemde içki kullandıkları hâlde ölenlere bir mazeret, sonrakilerin aleyhine ise bir huccet olarak indi." demesi üzerine mesele anlaşılmış ve Kudâme'nin âyeti yanlış anlayıp yorumladığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu âyet, henüz içki haram kılınmadığı için alkol kullanan ve bu hâldeyken vefat etmiş olan Müslümanlara bir mazeret olarak inmiştir.[9]

Esbâb-ı Nüzûlü Bilmek Muhayyerlik Vehmine Mâni Olur

Sebeb-i nüzûl bilinmediğinde, ortaya çıkması muhtemel bir başka yanlış anlama da Bakara Sûresi'nin 158. âyeti hakkında vârid olmuştur. Nitekim bu âyette Safa ve Merve'yi tavaf etmenin günah olmadığı ifade edilmektedir. Hâlbuki gerek hacda ve gerekse umrede bu iki tepeyi tavaf etmek, aralarında sa'y etmek yerine getirilmesi gereken önemli vazifelerden biridir. Acaba yapılması gereken bir vazifeden söz edilirken neden "Safa ve Merve'yi tavaf etmenizde günah yoktur." denmektedir?

Bu âyetle ilgili benzer bir anlama problemi Hz. Aişe (ra) Validemiz'in yeğeni Urve b. Zübeyr'in başına gelmiştir. Hz. Urve bu müşkülünü teyzesine sormuş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

"Teyze biliyorsun ki, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا "Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın şeâirindendir (nişanelerindendir). Onun için kim hac ya da umre niyetiyle Beyt'i ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur." *Bu yüzden ben Safa ile Merve'yi tavaf etmemekten dolayı kimsenin günahkâr olacağını sanmıyorum* diyerek sorusunu yöneltmiştir.

Hz. Aişe (ra) ise, yeğenine şöyle cevap vermiştir:

Hayır asla! Şayet âyetin hükmü senin dediğin gibi olsaydı, âyet *"onları tavaf etmemesinde bir günah yoktur"* şeklinde olurdu. Oysa ayette *"onları tavaf etmesinde bir günah yoktur"* denilmektedir. Ancak bu âyet, Ensâr hakkında nazil olmuştur. Müslüman olmadan önce onlar Menât adlı putu tavaf ederdi. Safa ile Merve arasında tavaf etmekten de bu sebeple rahatsızlık ve sıkıntı duyuyorlardı. İslâmiyet gelince bu durumu Resûlullah'a sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzal buyurdu."[10]

Görüldüğü gibi nüzûl sebebi dikkate alınmadan anlaşılması durumunda âyetin zâhiri, yani "ona bir günah yoktur" sözü, muhayyerliği, daha sarih bir deyişle Safa ve Merve'yi tavaf edip etmeme cevazını ifade etmektedir. Yani bu ifade Hz. Urve'nin anladığı gibi anlamayı tecviz etmekte, Safa ve Merve tavaf edilmese bile bunun günah olmayacağı ifade edilmektedir. Ancak âyetin iniş sebebi dikkate alındığında, bu ifadenin muhayyerlik getirmediği, aksine o dönemde sahip olunan bir düşünceye cevap verilerek tereddütleri ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır. Gerçekten de siyerin bize bildirdiğine göre cahiliye devrinde Safâ üzerinde "İsâf" adında bir put, Merve üzerinde de "Nâile" adında diğer bir put vardı. Cahiliye müşrikleri bu putlar arasında tavaf eder ve bunlara ellerini sürerlerdi. İslâm gelip putları kırdıktan sonra Müslümanlar, Safâ ile Merve arasında tavaf etmekten çekinmişler ve artık bu tavafın günah olacağını düşünmüşlerdir. Bunun üzerine bu âyet inmiş ve "Korkmayın, bunda günah yoktur, bilakis Safa ile Merve Allah'ın şiârlarındandır." denilerek bu tavafa devam etmeye Müslümanları teşvik etmiştir. Nitekim merhum müfessir Elmalılı'nın da dediği gibi hattâ bu teşvikin bir çeşit vücub ifade ettiği hadîslerle de açıklanmıştır.[11]

Esbâb-ı Nüzûlü Bilmek Hakîkî Maksadı Öğretir

Bilindiği gibi Bakara Sûresi'nin 195. âyeti وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın." demekte ve âyetin bu cümlesi pek çok alanda sık sık atıf da almaktadır. Ne var ki bu âyet, Allah yolunda mallarını infak etmekten kaçınanlar ve dünyaya tamah edenler hakkında nazil olmuştur. Başka bir deyişle bu âyet, Allah yolunda harb ve çarpışmadan ve o uğurda mal harcamadan kaçınmanın bir tehlike olduğunu hatırlatmak için gelmiş-

Esbâb-ı nüzûl, vahyin inişine iktiran eden hâdise ve sorulardır ve bu ilmi bilmek, Kur'ân'ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesinde ihmal edilmemesi gereken çok ehemmiyetli bir dinamiktir. Esbâb-ı Nüzûl ortaya konan yorumu sınırlıyor gözükse de, evvel emirde esas maksadın ortaya konmasını temin etmektedir. Âlimlerimizin vaz ettiği "Sebebin hususiliği, hükmün umumîliğine mâni değildir." kâidesi, makul ve sağlıklı tefsirin önünü açmaya matuf bir gayrettir.

tir. Âyet içi siyak bütünlüğü bu mânâyı vermekle birlikte, Tirmizi ve Ebu Davud'da rivayet edilen sebeb-i nüzûl haberi daha da açıklayıcı bir zemin sunmaktadır. Bilindiği üzere Emeviler devrinde Abdurrahman b. Velid kumandasında bir İslâm ordusu, Kostantiniyye şehrine yani İstanbul'a gaza etmiştir. İstanbul'un mânevî önderi ve misafiri Ebû Eyyûb el-Ensarî Hazretleri de bu askerler arasındadır. O sırada Müslümanlardan bir zât, şehrin surları içinde emniyet ve güven içinde bulunan Rumlar üzerine açıktan hücum etmiş, bunu gören Müslümanlar: "Ne yapıyor bu adam, olmaz böyle şey sübhânallâh, (yukarıdaki âyete işaret ederek) kendi eliyle kendini tehlikeye atıyor." demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Eyyûb el-Ensarî: "Ey Müslümanlar! Siz bu âyeti, yapılması gereken tevili dışında yorumladınız. Çünkü bu âyet biz Ensar topluluğu hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ, Peygamberine yardım edip İslâmiyet'i galip ve muzaffer kıldığında biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım, bu zamana kadar kaybolan mallarımızı yeniden kazanalım demiştik. Allah Teâlâ ise 'Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.' âyetini indirdi. Âdeta bu âyetle Allah Teâlâ, insanların kendilerini elleriyle tehlikeye atmasını, mallarının başında durup onları çoğaltmakla uğraşarak cihadı terk etmek olarak izah buyurmuştur." Hz. Ebû Eyyûb el-Ensarî bunun üzerine hiç durmayıp Allah yolunda cihada girişmiş ve pîr-i fânî sayılan bir yaşta çıktığı bu seferde şehit düşüp İstanbul'da defnolunmuştur.[12]

Esbâb-ı Nüzûlü Bilmek Yanlış Anlayışa Mâni Olur

Bakara Sûresi'nin 189. âyetinde "Evlere arkalarından girmek üstün iyilik değildir. Asıl takvalı olanın yaptığı üstün iyiliktir. Siz evlere kapılarından girin." mânâsında وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا buyrulmaktadır. Âyetin iniş sebebi bilinmeden evlere arkalarından girmenin ne demek olduğu bazı insanlar için anlaşılmaz görünebilir, hattâ bunun mecazî bir deyim olduğu düşünebilir. Oysa bu âyet, Kureyş dışındaki Ensar ve diğer Arap kabilelerin ihramdayken evlere kapılarından girmeyi günah saymaları, bu yüzden de evlere arkalarından açtıkları deliklerden girip çıkmaları, böyle yapmayanları da ayıplamaları üzerine nazil olmuştur. Ayrıca âyet, böyle riyakâr davranışların gerçek iyilik olamayacağı, ancak takvalı davranışların iyilik olabileceği mesajını da vermiştir.[13]

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'i sahih olarak anlamak ve tefsir etmek hem zorunlu, hem de mümkündür. Bu kapsamda Tefsir Usulü zımnında vaz edilen kurallara uymak, arzu edilen hedefi gerçekleştirmeye matuf bir gayret olarak görülmelidir. Kur'an âyetlerinin hangi olay, soru veya olgu üzerine nazil olduğunu, başka bir deyişle vahyin iniş sebeplerini dikkate almak ise bahsi geçen kurallardan sadece biridir. Esbâb-ı nüzûl, vahyin inişine *iktiran* eden hâdise ve sorulardır ve bu ilmi bilmek, Kur'ân'ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesinde ihmal edilmemesi gereken çok ehemmiyetli bir dinamiktir. Esbâb-ı Nüzûl ortaya konan yorumu sınırlıyor gözükse de, evvel emirde esas maksadın ortaya konmasını temin etmektedir. Âlimlerimizin vaz ettiği *"Sebebin hususiliği, hükmün umumîliğine mâni değildir."* kâidesi, makul ve sağlıklı tefsirin önünü açmaya matuf bir gayrettir.

*Ondokuz Mayıs Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi
munver@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. A. Nedim Serinsu, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûlün Rolü, İstanbul 1994, s. 68.
2. Bu kaide için mesela bkz. Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, IV. Bsk., İstanbul 1978, I, 38.
3. Suyûtî, I, 38.
4. Bkz. Zerkânî, Menâhilü'l-Irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire, trz, İsa el-Bâbî el-Halebî, I, 108.
5. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Serinsu, 107-113.
6. Benzer düşünceler için bkz. Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş, İstanbul 1983, s. 89.
7. Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Ankara 1983, s. 117-118.
8. Vâhidî, Esbâbu'n-Nüzûl, II. Bsk., Beyrut 1991, s. 190.
9. Bkz. Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, Mekke 1994, VIII, 315, hadis no: 17293 ; Şatıbî, el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerîa, II. Bsk., Beyrut 1975, III, 349.
10. Bkz. Mâlik b. Enes, el-Muvatta', Hac, Bâbu Câmii's-Sa'y, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 2004, Müessesetü Zâyid b. Sultân, III, 546, hadis no: 1381 ; Vâhidî, 24.
11. Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşr., I, 555-556.
12. Vâhidî, 30-31.
13. Vâhidî, 37.

YENİ ÜMİT

Dr. Veysel NARGÜL *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

BAŞKA BİR AÇIDAN

Peygamber Efendimiz'in SAVAŞLARI

İlk insan ve peygamber Hz. Âdem (aleyhisselâm) ile başlayan peygamberlik zincirinin son halkasını temsil eden ve evrensel din İslâm'ın peygamberi olan Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem), üzerinde en çok düşünülen ve araştırma yapılan şahsiyettir. Dünden bugüne Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmı kronolojik tarih anlayışıyla yazılmıştır. Elbette kapsamlı bir tarih şuuru için kronolojik tarih yazımının faydalarından söz edilebilir. Bununla birlikte tarihî hâdiseleri tahlîlî bir metotla okumak ve güncelleştirerek çağdaş problemlerin çözümüne katkı sağlayacak ilkeler çıkarmak, ilmî çalışmalara merhale kazandıracaktır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının, günümüzde karşı karşıya olduğumuz dinî ve sosyal içerikli problemlerin çözümünde etkin bir kaynak olarak değerlendirilmesi önemsenmelidir.

Bu makalede Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)in savaşlarının temel gerekçeleri üzerine kısa ve özet bir yaklaşım ve değerlendirme yapmaya gayret edilecektir. Malum olduğu üzere, savaşların pek çok sebebinden söz edilebilir. Tespitlerimize göre Hz. Peygamber'in savaşları, aşağıdaki sebep ve hikmetlerle meydana gelmiştir:

1. Düşmanla mücadele edecek güce sahip olduklarını hissettirme

Hz. Peygamber'in bazı savaşları, özellikle Bedir Savaşı'ndan önce yapılan seriyyeler, Medine'de İslâm'a ve müntesiplerine düşmanlık duyguları besleyen müşrik ve Yahudilere, Müslümanlara saldırı için fırsat kollayan Mekkeli müşriklere, Müslümanların bir güç

Hz. Peygamber'in bazı savaşları, düşmanın Müslümanların varlığına ve toprak bütünlüğüne karşı giriştiği saldırılar neticesi meydana gelmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber, saldırılara karşı meşru müdafaa hakkını kullanmıştır.

olduğunu gösterme, İslâm'ı tebliğ konusunda özgürlük alanı oluşturma ve saldırılara karşı varlıklarını korumayı hedeflemektedir.[1]

Bu seriyyeler, Müslümanların varlığını ve gücünü gösteren ve netice itibariyle de tebliğin önündeki engelleri açmaya yönelik mücadelelerdir. O dönemde bölgede kaba kuvvetin hâkim olması, kuvvetlinin haklı gösterilmesi ve mazluma hayat hakkı tanınmaması, Hz. Peygamber'in bölgede emniyeti temin etme düşüncesiyle askerî müfrezeler göndermesine sebep olmuştur. ***Sîfü'l-Bahr*** ve ***Rabığ*** seriyyeleri ile ***Ebvâ***, ***Buvat***, ***Hamrâu'l-Esed*** ve ***Küçük Bedir*** gazaları bu maksatla gerçekleştirilmiştir.[2]

2. Saldırının finansal kaynaklarını kesme

Hz. Peygamber'in bir kısım savaşları, Müslümanların Mekke'den hicret ederken geride bırakmak zorunda kaldığı ve müşriklerin ele geçirdikleri mallarla ticaret yaparak Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı savaşmak için ordu hazırlayan Mekke müşriklerinin ticaret yollarını kontrol altına almak ve onları ekonomik bakımdan zayıflatmak gayesiyle yapılmıştır. Mekke müşriklerinin yegâne geçim kaynakları ticaret idi. Şam tarafından sevk edilen kervanların silâhlı muhafızlarının Medine yakınından geçerken Müslümanlara zarar vermemeleri için takip edilmesi gerekiyordu. Bu itibarla Hz. Peygamber, söz konusu gaza ve seriyyeleri, müşrik kervanlarını takip maksadıyla sevk etmiştir.[3]

Nitekim Bedir Savaşı, Kureyşin ticaret kervanlarından elde ettiği kazançla giriştiği savaş hazırlığına engel olma gerekçesiyle yapılmıştır. Uhud Savaşı da Bedir mağlubiyeti sonrası Hz. Peygamber'den intikam almak düşüncesiyle, Ebu Süfyan'ın Şam ticaret kervanının geliriyle hazırlanmıştı.[4]

Savaşa hazırlanmada böylesine önemli bir yaptırım olan ticaret kervanlarının takibiyle finansal kaynakların kesilmesi, Müslümanları sürekli tehdit eden Mekkeli müşriklere karşı **Sîfü'l-Bahr**, **Rabığ**, **Harar**, **Nahle**, **Karde** ve **Îs** seriyyeleri ile etkili bir yaptırım olarak kullanılmıştır.[5]

3. Saldırılara karşı savunma yapma

Hz. Peygamber'in savaşlarının bütünü, gerekçeleri ve ana gayeleri açısından savunma nitelikli olmakla birlikte, savaş stratejisi bakımından savunma nitelikli savaşları sayıca azdır. Hz. Peygamber'in bazı savaşları, düşmanın Müslümanların varlığına ve toprak bütünlüğüne karşı giriştiği saldırılar neticesi meydana gelmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber, saldırılara karşı meşru müdafaa hakkını kullanmıştır. Zîrâ Kur'ân'da saldırıya maruz kalınması hâlinde savunma yapmak için savaşa izin verilmekte[6] ve savaşın meşru gerekçelerle yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.[7]

Bedir-Hendek savaşları arasındaki mücadele dönemi, Mekkeli müşrikler ve Medine Yahudilerine karşı savunmaya yönelik girişimlerdir.[8] Özellikle birlikte yaşadıkları Yahudilere karşı alınması gereken savunma tedbirlerinin, daha sonraki dönemlerde ne kadar hayatî bir önem arz ettiği müşahede edilmektedir. Nitekim Mekkeli müşrikler ve Hayber Yahudilerinin katılımıyla oluşturulan güçlü Ahzab birliği karşısında, Medine'yi savunma durumunda kalan Müslümanlar, savaş esnasında Kureyzalıların ihanetiyle tehlikeli anlar yaşamıştır.[9] Hz. Peygamber, Medine döneminde özellikle Yahudilerin Müslümanlara karşı takındıkları düşmanca tavırlarıyla mücadele etmek ve gelebilecek muhtemel saldırıya karşı hazırlıklı olmak zorunda kalmıştır.[10] Bu sebeple **Bedir, Uhud** ve **Hendek** savaşları, hem meşruiyet açısından hem de savaş stratejisi açısından saldırılara karşı savunmanın hedeflendiği en önemli savunma savaşlarıdır.

4. Düşman hakkında bilgi toplama

Hz. Peygamber'in bazı gaza ve seriyyeleri her ân saldırma fırsatı kollayan düşman hakkında bilgi edinmek maksadıyla yapılmıştır. Müslümanların öncelikle müşrikler olmak üzere bütün düşmanlara karşı dâima teyakkuz hâlinde olmaları gerekiyordu. Bu gerekçelerle Hz. Peygamber Medine'nin güvenliğini sağladıktan sonra çevre kabilelerle anlaşma yaparak Mekke müşriklerine karşı daha tedbirli olmayı hedeflemiştir. Gönderilen ilk seriyyeler genellikle düşman hakkında haber toplamak, istihbarat elde etmek, onların siyasî, ekonomik durumlarını kontrol altına almaya yönelik olmuştur.[11]

Savaşlardan önce bilgi toplamak için keşif kolları ve casuslar gönderilmiştir. Keşif kolu, istihbarat ve diğer yollarla düşmanın genel durumu hakkında bilgi sahibi olmak, Müslümanların güvenliği bakımından hayatî önemi haizdi. Zîrâ Mekke fethine kadar düşmana karşı az bir kuvvetle mücadele etmek zorunda kalan Müslümanlar, düşmanın savaş gücü hakkında onların nasıl, nerede ve hangi şartlar altında savaşacaklarına dâir bilgiler elde etmek mecburiyetinde kalmıştır.[12] **Nahle**, **Birinci Zû'l-Kassa**, **Vâdi'l-Kura'**, **İkinci Cinab**, **Huneyn**, **Abdullah b. Revaha** ve **Hayber** seriyyeleri, ansızın saldırma ihtimali olan düşman hakkında istihbarat elde etmek için tertiplenmiştir.

5. Anlaşmaların ihlal edilmesi ve ihaneti cezalandırma

Anlaşmaların ihlâli, uluslararası ilişkilerde suç teşkil etmektedir. Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde de anlaşma yapılan tarafların anlaşma maddelerini ihlâl etmeleri, bazı savaşların sebebini oluşturmuştur. Hicretten sonra Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Medine'de yaptığı Medine Vesikası ile Hudeybiye barış anlaşmasının ihlâli, bazı savaşların meydana gelmesinin temel sebebini oluşturmuştur.

Allah Resulü (aleyhi ekmelüttehâyâ) anlaşmalara her zaman azamî derecede riayet etmiştir. Bunun en çarpıcı örneği şu hâdisedir: Hudeybiye anlaşmasının bir maddesine göre, Mekke'de Müslüman olan bir kimse Medine'ye sığınmak isterse, talebi kabul edilmeyip kendisi Mekke'ye iade edilecekti. İmza işi biter bitmez Mekke delegesinin oğlu Ebu Cendel zincirlerini sürüyerek Hz. Peygamber'e gelmiş ve himaye talebinde bulunmuştur. Mekkeliler adına anlaşmayı imzalayan Süheyl b. Amr'ın, anlaşmanın yürürlüğe girdiğini ileri sürerek buna itiraz etmesi üzerine "*Ey Müslümanlar! Beni dinimden döndürmeye çalışan bu Kureyşlilere geri mi vereceksiniz?*" diye feryat eden Ebu Cendel'e Hz. Peygamber, "*Ey Ebu Cendel sabret! Ecrini Allah'tan bekle. Allah sana ve senin durumunda olanlara bir kapı açacaktır. Biz Kureyş ile bir sözleşme imzaladık. Onlar bize, biz onlara Allah adına söz verdik, sözümüzden dönemeyiz.*"[13] cevabını vermiştir. Bu hazin hâdise, Hz. Peygamber'in anlaşma hükümlerine sonuna kadar bağlı olduğunu gösteren çok önemli bir örnektir.

Hicretten sonra Mekkelilerle başlayan savaş dönemi, Hudeybiye Anlaşması'yla sona ermişken, Kureyşlilerin ihlâliyle bu anlaşma da bozulmuştur. Bu gerekçeyle Hz. Peygamber onları tedip gayesiyle Mekke üzerine yürümüştür.[14] Hz. Peygamber'in müşriklerle olduğu gibi Medine'deki Yahudi kabileleriyle savaşları da yapılan anlaşma hükümlerine aykırı hareket etme ve anlaşma hükümlerine muhalif olarak düşmanla işbirliğine kalkışma gibi meşru sebeplerle yapılmıştır. Hicretten sonra Medine'deki Yahudi kabileleriyle yapılan anlaşmaya göre, bütün Medine halkının tek bir toplum olduğu, Müslümanlar aleyhinde müşrikler ve müttefikleriyle anlaşma yapılamayacağı ve onlara yardım edilemeyeceği kabul edilmiştir. Anlaşma metninde özellikle Kureyş müşriklerinin kesinlikle desteklenmeyeceği ibaresi yer alıyordu.[15] Söz konusu anlaşma hükümleri doğrultusunda Kaynuka, Nadir ve Kureyza oğulları Yahudilerine karşı yapılan savaşlar, anlaşmalara ihanetin bir neticesi olarak meydana gelmiştir.[16]

Netice itibariyle yapılan anlaşma maddelerine, kendi aleyhlerine hükümler ihtiva ediyor olmasına rağmen, titizlikle riayet eden Hz. Peygamber, zaman zaman müttefiklerinin ihanetine uğramıştır. İşte bu durum **Kaynuka, Nadir, Kureyza oğulları** gazaları ile **Mekke fethinin** temel gerekçesini oluşturmuştur.

6. Baskın ve talanı cezalandırma

Hz. Peygamber ve Müslümanlara ait yaylım hayvanlarının yağmalanması ve bu sırada Müslümanlardan bazılarının şehit edilmesi, bir kısım seriyyelerin sebebini oluşturmuştur. Müslümanlar sırf inançları sebebiyle saldırılara maruz kaldığından, bu saldırıları yapan kişi ve onları organize eden kabilelerle mücadele edilmesi gerekiyordu. Baskın ve talana maruz kalınması durumunda, kişinin malını ve canını korumak maksadıyla yapacağı savunma, meşru müdafaa olarak değerlendirilir. Meşru müdafaa sırasında verilen mal, can gibi zayiat, İslâm hukuku açısından herhangi bir cezayı gerektirmez. **Harar, II. Zû'l-Kassa, Tarif, Fezare oğulları, Ükl** ve **Uraniler, Meyfaa** seriyyeleri ile **Kureyza oğulları, Safevân/Birinci Bedir, Sevik** ve **Dûmetü'l-Cendel** gazaları, değişik sebepleriyle birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Müslümanlara ait malların yağmalanması veya yağmalanma teşebbüsü sırasında Müslümanlardan bazı kişilerin şehit edilmesi gibi saldırı ve hâdiseler neticesi meydana gelmiştir.

7. Düşmanın taraftar bulmasını engelleme

Hz. Peygamber, hayatının bütün safhalarında, barış ve anlaşmaya açık bir tutum içerisinde olmuştur. Mekkelilerin vatanından kovduğu, hicrete mecbur edip Medine'de de rahat bırakmadığı bir durumda, Medine'de yaşayan farklı dinlerden kabilelerle bir anlaşma yapmıştır. Bu çerçevede Kureyş'in ticaret yolu üzerinde bulunan bazı kabilelerle, düşmandan önce anlaşma yapmak suretiyle bu kabilelerin düşman safında yer almasını önlemek ve barış zemini oluşturmak için anlaşmalar yapılmıştır.[17] **Ebvâ** ve **Zû'l-Uşeyre** gazaları barış anlaşmasını fiilen hayata geçirmek için gerçekleştirilmiştir. Allah Resulü'nün bu çabası, sıcak savaş şartlarının henüz yaşanmadığı Medine döneminde, anlaşmazlıkları sulh ve barış ile neticelendirme gayreti olarak değerlendirilmelidir.

8. Saldırı haberinin alınması üzerine yapılan müdahaleler

Peygamber Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) gaza ve seriyyelerinin önemli bir kısmı, özellikle şahsı ve Müslümanlara sırf inançları gereği, yapılması plânlanan bazen bir kabilenin bazen de kabileler topluluğunun saldırı haberinin alınması neticesi sevk edilmiştir. Saldırı plânının yapıldığı haberinin alınması sonucu herhangi bir müdahalede bulunmama, düşmanın saldırısı karşısında teslim olmak anlamına gelecektir. Düşmanın kesin olarak gerçekleştireceği harekât karşısında ilk darbeyi yememek için, Hz. Peygamber harekete geçmiştir. Düşmanın fiilen saldırısı meşru bir savaş sebebi olmakla beraber, istihbaratla bir saldırı hazırlığının kesin olarak alınması da meşru bir mukabele sebebi olmaktadır.[18] **Birinci Zû'l-Kassa, Karkaratü'l-Küdr, Bahran, Dûmetü'l-Cendel, Müreysi, Vâdi'l-Kura', Türebe, Necid/Hevazinler, Meyfaa, Cinab, Zatü's-Selasil, Bekir oğulları, Abdullah b. Revaha, Hayber, Gâbe, Kutbe b. Amir** seriyyeleri ile **Gatafan, Katan, Zâtu'r-Rika', Huneyn, Taif, Hayber, Fedek** gazaları ve **Te-**

bük seferi, düşmanın saldırı yapacağı bilgisinin alınması üzerine sevk edilmiştir. Sayıca fazlalığı dikkate alındığında, gaza ve seriyyelerin çoğunun saldırı haberinin alınması neticesi meydana geldiği görülecektir.

9. Zulme uğrayan Müslümanlara yardım etme

Savaşların bir kısmı, inançları sebebiyle Müslümanlara baskı ve işkence yapan kabile ve devletlerin din ve inanç hürriyetine uyguladıkları baskıya son vermek maksadıyla yapılmıştır. Hz. Peygamber ve Müslümanlara düşmanlık duyguları ile dolu olan kişi, kabile ve devletler, düşmanlıklarını sahip oldukları her fırsatı değerlendirerek fiiliyata dökmüştür. Bu eylemler, bazen başka devletlerin sınırları içerisinde yaşayan Müslüman azınlığa baskı ve işkence yapmak şeklinde de tezahür edebilmiştir.

Kur'ân'da, zulme maruz bırakılarak inanç ve ibadet hürriyetleri engellenen, inandığı dinin öğretilerine uygun hayat yaşamasına engel olunan Müslüman fert ve toplumlar, bütün güçleriyle bu zulmü ortadan kaldırmakla sorumlu tutulmaktadır.[19] "*Size ne oluyor da 'Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, tarafından bize bir yardımcı lütfet' diyen zavallı çocuklar, erkekler ve kadınlar uğrunda ve Allah yolunda savaşmıyorsunuz?!*"[20] âyetiyle, zulme maruz kalan insanlara yardım için savaşılacağı hükmü temellendirilebilir. Yardım talebinden sonra Hudeybiye Anlaşması döneminde Kureyş'in saldırılarına karşı Hz. Peygamber'in Huzaa Kabilesi'ne yardım etmesi,[21] bu âyetteki emrin yerine getirilmesine örnek olarak anlaşılabilir.[22] **Bi'r-i Maûne** seriyyesi ve **Dûmetü'l-Cendel** gazası, Hz. Peygamber'in zulme maruz kalan Müslümanlara yardım için yapmak zorunda kaldığı askerî müdahalelerdir.

10. Tebliğin önündeki engelleri bertaraf etme

Tebliğ, Hz. Peygamber ve Müslümanların aslî vazifesi olduğuna göre, her durumda Allah'ın adının bütün dünyaya barış şartlarında ulaştırılması hedeflenmiştir. Düşmanın kaçınılmaz olarak savaşın içine çektiği durumlarda bile, tebliğ görevi ihmal edilmemiştir.[23] Bu sorumluluğun bir gereği olarak Hz. Peygamber, çevre kabile ve devletlere tebliğ heyetleri göndermiştir. Tebliğ maksadıyla yapıldığı iddia edilen gaza ve seriyyelerin gerekçeleri incelendiğinde, bunların tamamen tebliğ gayesiyle gönderilen heyetlere saldırı yapılması durumunda, heyetlerin nefs-i müdafaada bulunmalarının bir sonucu olarak meydana geldiği görülür. Bir başka ifadeyle savaş, muhatabın İslâm'ı kabul etmemesinden değil, Müslümanlara saldırı söz konusu olduğu için gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber insanların zorla İslâm'ı kabul etmeleri için değil, tebliğin önündeki engelleri kaldırmak için savaşmıştır.

Allah Resulü'nün (sallallahu aleyhi ve sellem) davet maksadıyla gönderdiği seriyyeler arasında Ka'b b. Umeyr'in başkanlığındaki Zât-ı Atlah[24] Amr b. Âs'ın Zatü's-Selasil[25], Abdurrahman b. Avf'ın Dûmetü'l-Cendel ve Halid b. Velid'in Cezime seriyyeleri[26] sayılabilir. Yine davet maksadıyla gönderilen İbn Ebi'l-Evca, Süleym oğullarını İslâm'a davet etmiş ancak onlar "*Senin davetine bizim ihtiyacımız yoktur.*" diyerek Müslümanlara oklu saldırıda bulunmuş ve İbn Ebi'l-Evca dışındakilerin hepsini şehit etmişlerdir.[27]

Hz. Peygamber, bazen bir talep karşısında bazen de herhangi bir talep olmaksızın, sırf İslâm'ı tebliğ gayesiyle bazı kabile ve devletlere heyetler göndermiştir. İslâm'ı tebliğ etmenin dışında hiçbir maksadı olmayan bu heyetler, pusuya düşürülmek ve ihanete maruz kalmak suretiyle şehit edilmiştir. **Reci', Bi'r-i Maûne, Süleym oğulları, Zât-ı Atlah, Zâtü's-Selasil, Cezîme oğulları, Uman, Bahreyn ve Dûmetü'l-Cendel** seriyyeleri, değişik sebepleri olmakla birlikte, ağırlıklı olarak İslâm'ı çevre kabile ve devletlere tebliğ için gönderilmiş tebliğ heyetlerinin öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.

Kendi iradeleriyle, kabilelerinin İslâm'a meyilli olduklarını ileri sürerek Hz. Peygamber'den (s.a.s.) tebliğ heyeti talep edenlerin, gönderilecek tebliğ heyetini emanla koruyacaklarını taahhüt etmelerine rağmen, heyeti pusuya düşürerek şehit etmeleri, bazı gaza ve seriyyelerin sebebini oluşturmuştur. Bütün insanların ebedî kurtuluşunu temin edecek dinamiklere sahip bir dinin insanlığa duyurulmasından başka bir maksat taşımayan bu tebliğ heyetleri, pusuya düşürülerek hain saldırıların hedefi olmuştur. Hz. Peygamber de şahsında İslâm'a düşmanlık yapan bu kimselerle nefs-i müdafaa gayesiyle mücadele sürecine girmiştir. **Zâtu'r-Rika'** gazası ile **Cemum, Meyfaa, Âmir oğulları, İkinci Sîfü'l-Bahr ve Hayber** seriyyeleri, barışçı tebliğ heyetine karşı yapılan saldırıları etkisiz hâle getirmek için yapılmıştır.

11. Elçilere kötü muamele yapılmasını ve onların öldürülmesini cezalandırma

Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem), Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra bölge ülkelerin hükümdarlarına, İslâm'a davet maksadıyla elçiler göndermiştir. Bu hükümdarlardan bazıları tebliğ çağrısına olumlu cevap vermiş, bazıları da sadece olumsuz cevap vermekle kalmamış, elçilere ve gıyaben Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Müslümanlara nezaket sınırlarını zorlayan hattâ hakarete varan davranışlarda bulunmuştur.[28] Tebliğ vazifesini îfâ için yakın ve uzak kabile ve devlet başkanlarına gönderilen bu elçiler, bazen İslâm'a davet edilen devlet veya kabile başkanı tarafından hakarete maruz kalmış, bazen öldürülmüş, bazen de farklı kişiler tarafından saldırıya uğrayıp yağmalanmıştır. Oysa tarih boyunca ve günü-

müzde elçiler, uluslararası hukukta can güvenliğine sahiptir.[29] Can güvenlikleri garanti altına alınan elçilerin tahkir edilmesi, yağmalanması hattâ öldürülmesi, suçu irtikâp eden kişi ve kurumlar açısından suç teşkil etmektedir. **Hımsa, Kurayt oğulları** ve **Kuratalar** seriyyeleri ile **Mû'te** seferi, bu sebeple gerçekleştirilmiştir.

12. Düşmanın savaş ilânına cevap verme

Düşmanın savaş ilân etmesi Hz. Peygamber'in gaza gerekçeleri arasında yer almaktadır. Savaş ilân eden bir topluluğa mukabelede bulunmamak, düşmanı cesaretlendirip onun daha güçlü ve cesaretli saldırısına sebep olacağından, savaş ilânına karşılık verilmesi gerekir. Bu anlamda savaş ilânına karşılık vermek meşru bir müdafaadır. Çünkü düşman savaş ilân etmekle savaşma kararlılığı göstermiş olmaktadır. Bu kararlılık karşısında saldırı tehlikesiyle karşı karşıya olan Hz. Peygamber, savaş ilânına karşılık vermiştir. Bunun tek örneği Küçük Bedir gazasıdır.

Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerle yaptığı Uhud Savaşı'nda bir yönüyle mağlup olunca, galibiyetin verdiği gururla ertesi yıl Bedir'de tekrar buluşmak için meydan okuyan Ebu Süfyan'ın teklifini kabul etmiştir.[30] Kureyş'in savaş tehdidine mukabelede bulunmanın gereği olarak Hz. Peygamber, zamanı geldiğinde Ebu Süfyan'ın savaş ilânına karşılık vermek maksadıyla gazaya çıkmış[31]; ancak karşısında kimseyi bulamamıştır. Mekke'den iki bin kişiyle yola çıkan Ebu Süfyan, kıtlık olduğunu bahane ederek belirlenen bölgeye gelmeden tekrar Mekke'ye dönmüştür.[32] Bu gazanın, Ebu Süfyan'ın savaş ilânına karşılık vermek için yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtü vesselâm) savaşlarının sebep ve gerekçelerinin incelendiği bu çalışmada, savaşların çok farklı sebep ve gerekçelerle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre bütün savaşlar meşru bir temele dayandığından, Hz. Peygamber'in haksız olarak nitelendirilebilecek bir askerî müdahalesinin olmadığı sonucuna varılabilir. Savaşları hazırlayan sebep ve gerekçeler bütünü dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in meşru bir gerekçe olmaksızın, herhangi bir kabile veya devlete haksız bir saldırıda bulunmadığı çok açık bir şekilde görülmektedir.

İslâm'ın Kur'ân ve Sünnet merkezli ilke ve esasları dikkate alındığında, gerek fert ve gerekse devlet ölçeğinde münasebetler, barış esasına dayanmaktadır. Savaş ise istenmeyen bir mecburiyet olup arızî/geçici bir durumdur ve bir varlık mücadelesi olarak gündeme gelebilir.

Günümüze bakan yönüyle ifade edilecek olursa, Hz. Peygamber'in savaşlarının sebep ve gerekçeleri, her dönemde olduğu gibi günümüzde de, meydana gelen savaşların meşruiyetini belirlemede temel ölçüt olarak kabul edilebilir mahiyet ve özellikler taşımaktadır.

* DİB., Eğitim Uzmanı.
vnargul@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Hattâb, Mahmud Şît, *Komutan Peygamber Hz. Peygamber'in Askerî Dehası*, çev. Ağırakça, Ahmed, İst., 1988, s. 56.
2. Gaza ve seriyyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nargül, Veysel, *Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihad*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2005, s. 111-217.
3. İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sekâ ve arkadaşları, by., ts., II, 241-242, 245; Müslim, Sayd 17.
4. İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, II, 37; Semhûdî, Nuruddin Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefa*, Beyrut, ts., I, 281. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut, 1965, II, 113, 116; Buhârî, Menakıb, 251, Megazi, 2.
5. Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Ankara, 2003, II, 1036-1037.
6. Hac, 22/38; Bakara, 2/190; Şûra, 42/41.
7. Bakara, 2/194.
8. Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 13.
9. Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-Meğazî*, Oxford Üniversitesi, 1966, II, 459-460; İbn Kayyim, Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekir, *Zâdü'l-Meâd fî Hedy-i Hayri'l-İbâd*, Kahire, ts., III, 129-130.
10. Bakara, 2/91; Al-i İmran, 3/183; Kasas, 28/48-50.
11. İbn Hişâm, I-II, 601 vd.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 139.
12. Bkz. Belâzurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbu'l-Eşraf*, Beyrut, 1996, I, 383-384; Kettânî, Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, Beyrut, ts., I, 363.
13. İbn Hişâm, III-IV, 318; Beyhâkî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, Haydarabad, 1344, *Sünen*, IX, 219-220.
14. İbn Kayyim, *Zadu'l-Meâd*, III, 290, 394.
15. Bkz. İbn Hişâm, I-II, 501-504.
16. İbn Sa'd, II, 28-29, 57-59, 74-78; İbnü'l-Esîr, II, 137-139; Süheylî, Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed, *er-Ravdu'l-Unuf fî Tefsiri's-Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*, Kahire, ts., II, 296; Semhûdî, I, 277-278, 298.
17. Enfâl, 8/58; Tevbe, 9/12-13; Güner, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Ankara, 1997, s. 299.
18. Enfâl, 8/58; Tevbe, 9/12-13; Al-i İmran, 3/146-147, 200.
19. Hac, 22/39-40.
20. Nisâ, 4/75.
21. Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harâc*, Kahire, 1396, s. 230; Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâa', Beyrut, 1987, s. 41.
22. Yaman, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul, 1998, s. 86-87.
23. Darimî, Siyer, 8.
24. İbn Sa'd, II, 127-128.
25. İbnü'l-Esîr, II, 232.
26. İbn Hişâm, IV, 280-281.
27. İbn Sa'd, II, 123.
28. İbn Kesîr, İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966, IV, 268 vd.
29. Şeybânî, Muhammed b. Hasen, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, (Serahsî'nin şerhi ile birlikte), Beyrut, 1997, II, 72; Turnagil, Ahmet Reşid, *İslamiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul, 1972, s. 92-96.
30. İbn Hişâm, III, 100; Belâzurî, *Ensâb*, I, 417.
31. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu't-Taberî Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, ts., III, 42; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Cevâmiu's-Sîre*, çev. M. Salih Arı, İstanbul, 2004, s. 180-181.
32. İbn Hişâm, III, 220; İbn Sa'd, II, 59-60.

İdris AKYOL *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

BİR İTİDAL MÜNÂDİSİ: FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ

Hocaefendi, insanları ümitsizlikten ve bezginlikten kurtarmak, onları bohem bir hayattan ve durağanlıktan uzaklaştırmak için, aşk ve şevk içerisinde, didinircesine çalışır. Bu çalışma sözlü olduğu kadar, yazılıdır da.

1970'lerin Türkiye'sine baktığımızda karşımıza çıkan görüntü, yağmurdan önce havadaki karanlık bulutları andırır mahiyette kasvetlidir. Bu yazıda hedeflenen de zamanın Türkiye'sinin siyasî ve içtimâî durumu ile Fethullah Gülen Hocaefendi'nin o günlerdeki karmaşada halkı teskin etmek için sergilemiş olduğu yumuşatıcı tavırlardır. Bir insanın neredeyse 40 yıldır söylediklerinin ve yazdıklarının -ortamın gereklerine göre metodolojik şekillenmesi mahfuz- yörüngesinde yön değiştirme bir yana, küçücük bir kaymanın bile olmaması onun düşünce yapısının ne derece güçlü olduğunun, zamanın şartlarını çok iyi değerlendirmesindeki hünerinin, problemleri ve çözümlerini tespitteki maharetinin ayrı bir göstergesidir. İdeolojilerin sık sık rötuşlanmaya ihtiyaç duyduğu; önde gelen ideologların, fikirlerinde zamanla değişik oynamalarda bulunduğu; söylenenlerin çok sık renk ve biçim değiştirdiği hareketli bir çağda, Hocaefendi'nin söylediklerinin bütün bu oynaklıklardan çok beride olduğunu tasdik etmek yanlış olmayacaktır.

Modern Türkiye'de, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri bir yana bırakılacak olursa, 60'larda başlayan ve 2000'lere kadar varlığını açık veya kapalı hissettiren sun'î problem ağlarının kimi zaman kıyılardan ve köşelerden çıkıp merkeze taşındığı olmuştur ve olmaktadır. Hattâ bu tür oluşumların, tarih çizelgesine baktığımızda periyodik bir tarzda cereyan ettiği bile söylenebilir. 70'ler de böyle boğuşmaların yaşandığı bir zaman dilimiydi; ilk değildi ve elde edilen tecrübelere rağmen içtimâî idrak yeterli ölçüde müteyakkız bu-

lunmadığından son da olmayacaktı. İşçi grevleri, öğrenci hareketleri, üniversite rektörlerinin yürüyüşleri ümitlerde kırılganlığa yol açmakta; kurulan çeşitli illegal dernekler toplumun değişik katmanları arasında kışkırtıcılığı ve kavgaları körüklemekteydi. Faili meçhul cinayetler kafalarda oluşturulan potansiyel suçluların üzerine atılmaktaydı; o kadar ki ülkenin bazı bölgelerinde, mevcut kargaşa ve şiddeti önlemek için olağanüstü hâl ve sıkıyönetim ilân edilmişti. Ekonomik dalgalanmalar, işsizliğin neticesinde akmayan zamanın boğucu tesiri, fakirliğin verdiği ezilmişlik hissi ve tüketimin azaltılması için yürürlüğe konulan karne ile alışveriş, insanların çehrelerine huzursuzluk olarak yansımaktaydı. Ancak manzaranın griye yakın tonlarda olması bir kısım ruhlarda sarsıntı meydana getirebilecek kadar sıkıntılı ve de karamsar esintiler oluştursa da, rahmetin boşalmasına az bir zaman kalmıştı.

Ülkenin, 70'li yıllardaki durumunu teşhis sadedinde, yalnızca tekil olarak içtimâî, ekonomik, idarî veya siyasî bir sıkıntının varlığından bahsedilmez; halkın ve devlet kademesinde bulunanların bunların bütünüyle mücadele etmek zorunda olduğu aşikârdır:

Aslında kavimlerin gelip konduğu, konup göçtüğü ve pek çok medeniyete beşiklik etmiş bulunan ülkemiz için zenginlik unsuru olması gereken etnik, inanç ve mezhep temelli bazı ayrılıkların körüklenmesi ve toplumumuzu içten parçalayıcı unsurlar hâline getirilmesi, bugünümüz ve geleceğimiz için çok tehlikelidir. Bundan başka iktisadî sahadaki dengesizlikler, kazanç miktarı ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler, gruplar ve fertler arasında bu sahada köprü olma vazifesi görecek müesseselerin yokluğu veya ferdî plânda kalışı, içten parçalanmamızı güçlendiren başka faktörlerdir. Buna idaredeki kuvvetler ayrımının oturmamış olması, demokrasimizin iyi işlememesi, kanun-kuvvet-hikmet arasındaki dengenin bir türlü istenilen seviyede sağlanamamış bulunması, partileşmenin ve parti idaresinin her zaman geçerli olabilecek prensiplere bağlanmamış olması, pek çok şeyin fertlere göre dizayn edilip ferdî kalması, kısaca idarî ve siyasî sahadaki eksiklikler ve hatalar da eklenince, toplum olarak çektiğimiz sancının sebepleri daha iyi anlaşılacaktır. Bütün bunlardan ayrı olarak, bilhassa lâik-antilâik şeklindeki bölünmeler, siyasî sistemimizi tayin eden lâiklik gibi temel unsurların teoride ve uygulamada, kendi millî bünyemize uygun olarak tam oturmamış bulunması da, sancı sancı üstüne kıvranmamızın temel sebepleri arasındadır.[1]

Fakat mezkur olumsuzluklara karşın, çok yakın denebilecek kadar kısa bir gelecekte inşa edilecek cihanşümul bir hareketin ilk adımları, "yeni bir kısım tekevvün ve teşekküllere hazırlık" da bu zor zamanlarla kader-denk noktada buluşmuştu. Bu kaos ortamında, kendini yalnızca bir mescidle sınırlandırmayıp bütün Anadolu'yu bir mabed olarak gören; halkın ibadethanelerle içli-dışlı bulunmasını teşvik etmekle beraber onlarla değişik mahfillerde bir araya gelerek toplumun bütün katmanlarına mutedil davranmayı tavsiye eden; bir gün kahvehanede başlayan bir sohbeti diğer gün toplantı için düzenlenen bir düğün salonuna taşıyan, ardından geniş konferans salonlarında sürdüren; insanlar arasında meydana getirilen plastize kutuplaşmanın, uygun olan bütün vasatları kullanarak önüne geçmeye çalışan; çok boyutlu düşünen ve düşündüklerini hayata geçirmek için azmini maksimum seviyede kullanan aksiyon insanlarından biri de, hiç şüphesiz Fethullah Gülen Hocaefendi'ydi.

Hocaefendi, insanları ümitsizlikten ve bezginlikten kurtarmak, onları bohem bir hayattan ve durağanlıktan uzaklaştırmak için, aşk ve şevk içerisinde, didinircesine çalışır. Bu çalışma sözlü olduğu kadar, yazılıdır da. Meselâ, 1978 yılında basılan *Sulh Çizgisi* isimli kitaba önsöz mahiyetinde yazdığı yazıya baktığımızda öncelikle insanlara ümit gamzeden ifadelerle karşılaşırız. O, 'kepenkleri indirin; okullara gitmeyin; eylem yapın; yürüyüşlere katılın; çözüme, bu kargaşa içinde ancak ayrı bir kargaşa çıkarmakla ulaşılır…' demek yerine yazının daha ilk cümlesinde şunu söyler: "Günümüzde çeşitli fikir akımları ve çalkalanmalar var ve olacaktır da; zîrâ insanımız bunalımlar içindedir."[2] Öncelikle, bu tip bunalımların böyle ortamlarda normal karşılanması gerektiğini ifade eder. Okuyucuya sabır telkin eder, bunalımların neticeleri itibarıyla değerlendirilmesini ister. Çünkü sabır sayesinde, çekilen binlerce sıkıntı ve ızdırap elbette semeresiz kalmayacak; hem dünyevî hem de uhrevî huzuru elde etme konusunda ehemmiyetli birer mihenk taşı olacaktır. Aslında ona göre, "İnanan ve gerçeğin yolunda olanlar için mutlak huzursuzluk asla bahis mevzuu değildir. Onlar her rahatsızlık ve tedirginliğin arkasında dahi, bir ümit ve emniyet beşareti alır ve hâdiseleri gülerek karşılar."[3] İftirak ve bölünüp parçalanma değil, vifak ve ittifak dairesinin kuşatıcı atmosferinde meydana getirilecek sabır endeksli, akla ve mantığa dayalı bir kaynaşma, sorunların atlatılmasında çok önemli bir basamak teşkil edecektir. Problemler, içsürtüşmelerle, sokakta anarşi çıkarmakla, adam kaçırmakla, banka soymakla, rektörün ofisini basmakla, kaldırımlara yazı yazmakla, sarılı, yeşilli, kırmızılı maskeler takmakla veya yumrukları havaya kaldırmakla değil birlik ruhuyla hareket edildiği takdirde sökülüp atılacaktır.

Bu mânâda milletin dini, dili, tarihi, kültürü, örfü bir olan bütün fertlerine kazandırılması gereken en öncelikli vasıf ittifak arzusu ve aktif bir sabır ile bezeli ahlâkî davra-

nış becerisi olmalıdır. Her ferdin başına dikilecek bir kolluk kuvveti olamayacağına göre, gönüllerde duyurulabilecek din yörüngeli bir hareket tarzı, sağlam bir Allah inancı ve öldükten sonra hesap verme korkusu insanların bu tavrı kazanmalarında ve bir vicdan kültürüne ulaşmalarında önemli basamaklar olacaktır. Şiirlerinde birliğin bozulmasından ve düzenin dağılmasından ötürü vaveylalar ve şikâyetler bulunan Âkif'in dediği gibi *"Ne irfandır veren ahlâka yükseklik ne vicdandır/Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır."*[4] Kalblerin huzurunu temin edebilecek en tesirli yol Allah'ı anmadır. Bu anış vicdanlara yerleştiğinde sulh, sükûnet ve itidal ortamı neticede mutlaka ortalığı kaplayacaktır.

"Huzur Toplumu" başlıklı yazıda Hocaefendi, fertlerinin refah içinde yaşayacakları, barışçıl, ütopyaların uçarılığından çok uzak, reel hayatta tatbik edilebilir prensiplere sahip ideal bir birlikteliği tasvir ve tarif ederken günün dertlerinin devasını da sunar:

Böyle bir toplulukta, tebaa, devleti ve rical-i devleti omuzlarında taşır. Devlet ve rical-i devlet ise, tebaanın fahri hizmetçiliğini yapar. Merhametli bir çoban, şefkatli bir baba gibi, saadet ve huzuzatını, güttüğü ve yeddiğinin saadet ve huzurunda bulur.

Böyle bir toplulukta, patron işçinin yanındadır. Yemesinde, giymesinde ve meşru bütün isteklerinde... Bir aile efradı gibi, yediğinden yedirir, giydiğinden giydirir ve takatinin fevkinde iş tahmil etmez. İşçi ise, o da, işin yanında, işverenin yanında; servet ve patron düşmanlığından uzak, sa'yin ve gayretin misâli olma yolundadır. İşin en iyisini verirken, kan-ter içinde cehdedip boğuşurken, yüceler âleminde kendisine alkış tutulduğunu ve Hak katında tebcil ve takdir edildiğini bilir, yaptığı her şeyi gönül hoşnutluğu içinde yapar.

Böyle bir toplulukta bütün müesseseleriyle maarif, fazilet duygusunu geliştirir; sevgi ve mürüvvet kapılarını açar; nesline, insanlığı, şefkati ve herkesle anlaşıp uzlaşmayı öğretir. Onu merhametsiz emellerden, süfli duygulardan, insanlık için yüzkarası olmadan ve her türlü hoyratlıktan korur ve bilhassa mukaddes mefhumlarına karşı saygılı yetiştirir.

Ve nihayet böyle bir toplulukta adliye, adalet felsefesiyle hükmeder; zalimin, mütecavizin takipçisi; masumun ve mazlumun hâmîsi olur.[5]

Hem içten hem de dıştan kaynaklanan problemlerin çözülmesi için sükûnet içerisinde davranmak, öfke yerine empati beslemek, karşılıklı anlayış zeminine uygun davranışlar sergilemek, kolektif şuurun tesis edilmesini kolaylaştıracak müspet hareketlerde bulunmak belki de bütün zamanlarda olduğundan daha çok, zamanın Türkiye'si için en elzem konuların başında geliyordu. Hocaefendi çeşitli mahfillerdeki sohbet, konferans ve vaazlarında bu anlayışın benimsenmesi konusunda teşvikçi olmuştu. Hizipler arasında inşa edilecek bir hoşgörü ve müsamaha köprüsü, birbirini köstekleme yerine bir diyalog anlayışı, ülkede mevcut buzların erimesi adına âdeta bir meltem esintisi olacaktı. Fertler arasında çeşitli farklılıklar olması nasıl mukadderse, topluluklar ve düşünce grupları arasında da ihtilaflar bulunması elbette mümkündü. Bu farklılıkların düşüncelerdeki monotonluğu atabileceği, fikirlere birer renk ve âhenk katabileceği göz ardı edilip, fasl-ı müştereklerde buluşma tercih edilebilecekken, bir kavga mevzusu hâline getirilmesi, içte ve dışta bulunan millet ve devlet düşmanlarını sevindirmenin ötesinde bir işe yaramayacaktı. Bediüzzaman Said Nursi'nin geçmişten seslenip, yankıları devam eden o mutena ifadelerini Hocaefendi bir kriter edinmiş gibidir. Nitekim Bediüzzaman da benzer dertlerden muzdaripti:

Ey ehl-i hak! (…) Bu müthiş maraz-ı ihtilafa karşı birbirinizin kusurunu görmeyerek, yekdiğerinizin ayıbına karşı gözünüzü yumunuz!.. وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا[6] edeb-i Furkânî ile edepleniniz! Ve haricî düşmanın hücumunda, dahilî münâkaşatı terk etmek ve ehl-i hakkı sukuttan ve zilletten kurtarmayı en birinci vazife-i uhreviye telakki edip, yüzer âyât ve ehâdîs-i nebeviyenin şiddetle emrettikleri uhuvvet, muhabbet ve teâvünü yapıp, bütün hissiyatınızla ehl-i dünyadan daha şiddetli bir surete meslektaşlarınızla ve dindaşınızla ittifak ediniz, yani ihtilâfa düşmeyiniz.[7]

Hocaefendi'nin anladığı ve anlattığı uhuvvet ve ittifak anlayışı fertlerdeki kabiliyetleri veya potansiyel enerjileri söndürme maksatlı değil, ferdî çıkarcılığı, bencilliği, benmerkezciliği, yalnızca kendini düşünmeyi ve egoizmi dindirmeye matuftur. Fertlerin, dâhi bile olsalar ancak bir cemaat ve topluluk hâlinde başarılabilecek işlerin üstesinden gelmeleri mümkün değildir. Belli bir yardımlaşma ve dayanışma tesis edilmeden iki asırdan beri darlaştırılan bu zemini feraha ve refaha kavuşturma imkânı elde edilemeyecektir. Bununla beraber, her ne kadar rasyonel ve bir plân dâhilinde hareket söz konusu olsa da kalbleri birbirine ısındıracak olanın da Allah olduğu akıldan çıkarılmamalı, olaylardaki sevk-i İlâhi asla göz ardı edilmemelidir.

Kur'ân-ı Kerîm ve Efendimiz'in Sünnet'i onun fiiliyatına yansıdığı açıkça belli olan temel kaynaklardır. Oluşturduğu felsefesini bu çerçevelere uygun şekillendirdiği ve ifadelerinin, çeşitli âyet ve hadîslerle ortak bir paydada buluştuğu çok vâkidir. Meselâ Enfâl Sûresi'nde okuyacağımız bir âyetin tefsirinin, Hocaefendi'nin yukarıdaki fikirlerinde ortaya çıktığı çok zorlanmadan anlaşılabilir. 46. âyette mealen şöyle buyuruluyor:

"Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, sakın birbirinizle ihtilâf etmeyin; sonra korkuya kapılıp zaafa düşersiniz, rüzgârınız (kuvvetiniz) gider. Bir de tam mânâsıyla sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."

Bu zaviyeden baktığımızda, Hocaefendi'nin, hem yazdığı yazılarda hem de yaptığı konuşmalarda okuyanlara ve dinleyenlere, insanî bilginin ötesinde Kur'ânî ahlâk ve hayat düsturlarını derin bir idrak ve şuur içerisinde sunduğuna şahit oluruz; sözlerinden İlâhî esintilerin zamana ve mekâna en uygun şekilde ve mantıkî bir tetkikle süzüldüğünü görürüz. Bu mânâda konuşan yalnızca katışıksız bir hakikatin tercümanıdır; yapılan çağrı saf bir ideolojinin sesinden daha ziyade zamanın problemlerini çözebilecek evrensel bir mefkûrenin dillendirilmesi ve uhrevî kaynaklardan sızan parıltıların ayrı bir terennümüdür.

Hocaefendi, 1977'de Çorum'da verdiği bir konferansta da benzer konuları bu kez Nebiler Nebisi'nin (aleyhi ekmelüttehâyâ) hayatından ve saadet asrından örneklerle halka anlatır; peygamberâne bir sabırla birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmenin ehemmiyetini vurgular. Pek çok hikmete binaen Peygamber Efendimiz'in kabul edilmeyen duası olan ihtilâfın giderilmesi için fertlerin kendi iradelerini şuurlu bir biçimde kullanmaları gerektiğini dillendirir.[8] İçine düşülen çukurdan kurtuluş ancak, cebrî değil iradî bir ittifakla, dayanışmayla ve yardımlaşmayla olacaktır. *"Altın Nesil"* adını verdiği konferansta ideal insanda bulunması gereken çeşitli özellikleri ifade ederken, bunların ilkinin sevgi, kardeşlik, merhamet, şefkat ve aşk duygularıyla, genel anlamıyla varlığın bütününe karşı bir muhabbet hissiyle muamele etmek olduğunu belirtir. Yalnızca bu âlî duygular çerçevesinde insanlarla bir araya gelinmeli, hasbıhal edilmeli ve içinde bulunulan geminin batmaması için, geniş çaplı bir işbirliği içinde çaba sarf edilmelidir; çünkü kin, nefret ya da gayz dolu bakışlar insanlardaki ledünni hisleri camid bir hâle getirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Hocaefendi, Altın Nesli, toplumun özündeki değer yargılarını parçalayan "ifsad edicilere karşı ıslah eden, bozuk dengeye yeni bir revnak getiren, yeni bir hayatiyet getiren kimseler"[9] olarak tanımlar. "Siz, nüans farklarından ötürü, klik ayrılıklarından ötürü, düşünce ayrılıklarından ötürü, parti-hizip ayrılıklarından ötürü insanlara merhamet edin, saldırmayın ki, Allah da size merhamet etsin."[10] der. Günün siyasî boğuşmalarından ve şiddetinden insanların uzak durmasını salıklar; merhamet ve muhabbeti gönüllere nakşetmeye çalışır.

Anarşinin, şiddetin veya bölücü ideolojilerin, üniversite öğrenci eylemlerinin de ötesinde ortaokul ve lise talebelerine kadar indiği 70'li yıllarda, Hocaefendi, alınması gereken tedbirlerden biri olarak, ileride çok daha geniş kapsamlı ve çok katmanlı yapılar için bir prototip hüviyetine bürünecek olan talebe yurtlarının yapımını öngörüyordu. O yaştaki insanlara peygamberî ahlâkta duvarlara yazı yazmanın yeri olmadığı öğretilmeliydi ve yurdun değişik bölgelerinde Hocaefendi'nin fikir ve tavsiyelerinden hareketle bir yerde ortaya konan bir örnek Anadolu'nun değişik yerlerindeki insanlar tarafından model alınarak geliştirilmiş, süratle yaygınlaşmış zamanla dünyanın pek çok yerinde de bir eğitim modeli olarak benimsenmiştir. Zira Hocaefendi'nin, hem ileri görüşlülüğü hem de basiretli plânlaması hasebiyle, bu yapıların ileride çok önemli fonksiyonlar eda edeceğine ve daha büyük projelere beşiklik edeceğine inancı tamdı ve başkalarının da bu inanca sahip olmaları, bu geniş çarkta bir dişli işlevi görmeleri için onların hem hislerine hem de mantıklarına seslenerek sarsılmaz bir gayret gösteriyordu. İnsan yalnızca beyinden veya sadece kalbden ibaret olmadığından mantığın da hissin de istifade edeceği yönler unutulmuyordu. Dinleyenler ondaki mantıkî açıklamalardan etkileniyor, coşkunluğundan ve enerjisinden büyüleniyor ve ülkedeki büyükten küçüğe bütün kardeş kavgalarının sona ermesi için kalbî, bedenî veya iktisadî bütün yöntemleri kullanıyorlardı.

Hocaefendi, kendine has fildişi kulesinde ârâm etmiş bir teorisyen değildir. Referanslarından ve ortaya konan çalışmalardan onun Kur'ân'ı, kâinattaki hâdiseleri ve olayların konjonktürel boyutlarını analitik bir okuma ile yorumlayan; sadrından ve sinesinden neş'et eden fikirlerde yalnızca hikmetin farklı buudlarının yankıları ve yansımaları bulunan bir kişi olduğu gözden kaçmaz. Karşımızda dünyevî çıkarlar peşinde koşan biri değil, milletin bütün fertlerinin birliğini isteyen, elinde tulumbası kavga, kamplaşma, münakaşa ve mübareze yangınını söndürmeye koşan, Allah'a imanın kalblerde tam yerleşmesini arzulayan bir kişi vardır; vaktini, imkânını ve enerjisini bu inanca feda etmiş bir kişi…

*Araştırmacı-Yazar
iakyol@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Aynı yazı için bakınız: Fethullah Gülen, İnsanın Özündeki Sevgi, İstanbul 2003, s.39–40.
2. Age, s. 35
3. Fethullah Gülen, Sızıntı, Ağustos 1979, sayı 7.
4. Mehmet Âkif Ersoy, Safahat, s. 344
5. Fethullah Gülen, Sızıntı, Ağustos 1979, sayı 7.
6. "Boş söz ve işlere rastladıklarında vakarla oradan geçip giderler." (Furkân, 25/72)
7. Bediüzzaman Said Nursi, Lem'alar, 20. lem'a.
8. İlgili hadîs-i şerif için bakınız: Müslim, Fiten 20.
9. Dinin temelde garip başlaması ve âhirzamanda onu temsil edecek olan kişilerin, ifsad edicilere karşı ıslah edici bir fonksiyon üstlenmeleri konusundaki hadîs-i şerîf için bakınız: Tirmizi, İman 13.
10. Fethullah Gülen, Altın Nesil Konferansı, Nil Sesli ve Görüntülü Yayınlar.

Medine'nin Gülü

Andım yine Sen'i her şey yâdımdan silindi,
Hayâlin gönlümün tepelerinde gezindi;
Bu bir serâp olsa da hafakanlarım dindi..
Andım yine Sen'i her şey yâdımdan silindi.

Keşke hep aşkınla oturup aşkınla kalksam,
Rûhlar gibi yükselip de ufkunda dolaşsam;
Bir yolunu bulup gönlünden içeri aksam..
Keşke hep aşkınla oturup aşkınla kalksam.

Bir bilsem, vuslata ne zaman ferman gelecek?.
Yoksa bu yanan gönlüm durmadan inleyecek;
İnleyip en taze hislerle hep bekleyecek..
Bir bilsem, vuslata ne zaman ferman gelecek?.

Kalbim bir güvercin gibi titrerken adından,
Ne olur Sana ulaşmam için kanadından;
Bana bir tüy ver, pervaz edeyim hep ardından..
Kalbim bir güvercin gibi titrerken adından.

Ey kupkuru çölleri Cennet'e çeviren Gül;
Gel o bayıltan renklerinle gönlüme dökül!
Vaktidir, ağlayan gözlerimin içine gül!.
Ey kupkuru çölleri Cennet'e çeviren Gül!

Mecnûn gibi arkanda koşan kulun olayım,
Bir kor saç içime ocaklar gibi yanayım;
Sensiz geçen bu acı rüyâdan kurtulayım..
Mecnûn gibi arkanda koşan kulun olayım..

Aklım uzakta kaldığı günleri saymakta,
Rûhuma sisli-dumanlı bir kasvet yaymakta;
Göster çehreni ki, güneş gurûba kaymakta..
Aklım uzakta kaldığı günleri saymakta...

Son demde hiç olmazsa gurûbum tulû olsun,
Gönlüm ufkunun en taze renkleriyle dolsun;
Her yanda tamburlar çalınsın; neyler duyulsun..
Ne olur, hiç olmazsa gurûbum tulû olsun..!

M. Fethullah Gülen

İnâyet Eyle Kullara

İnâyet eyle kullara
Nazar kıl hâlime Allah
Hazan yapraklara döndüm
Sarardım soldum yâ Allah

Aşkın bana kâr eyledi
Bağrımı biryân eyledi
Gözüm yaşın kan eyledi
Gece gündüz akar Allah

Bîçâre kaldım der-mânde
Özümden vaz geldim ben de
Murâdım Sen'dedir Sen'de
Seni'i isterim Sen'i Allah

Aklım başa gelmez oldu
Can bedende durmaz oldu
Gönlüm bana gelmez oldu
Sen'inle bâzârı Allah

Oldum dîdârına müştâk
Kerem eyle hâlime bak
Ey keremler edici Hak
Dîdârını göster Allah

Yüreğimde çıktı başlar
Başıma çöktü teşvişler
Gelir geçer yazlar kışlar
Derdinle yanarım Allah

Bu Abdurrahîm-i Tirsî
Urup topraklara yüzü
Sana ulaşmağa özü
Sen'i ister Sen'i Allah

Abdurrahîm Tirsî

Dr. Selman KUZU *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

EN SAADETLİ TAŞ: EL-HACERU'L-ESVED

El-Haceru'l-Esved, Kâbe'nin doğu köşesinde, yerden 1,5 metre yükseklikte gümüşten bir mahfaza içinde muhafaza edilen yaklaşık 30 cm çapında siyaha yakın koyu kırmızı renkte bir taştır. Hacer, kelime olarak Arapçada taş demektir. El-Haceru'l-Esved siyah taş anlamına gelir. Cennet'ten indirildiği ve zaman içinde renginin değiştiği Allah Resûlü'nün ibret dolu ifadelerinde şöyle anlatılmaktadır: **"Haceru'l-Esved, Cennetten indi. İndiği vakit sütten beyazdı. Onu insanların günahları kararttı."**[1] Bir başka hadîslerinde de **Peygamber** Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) onun renginin beyazlığını ve Cennet'ten indirilişini şu ifadelerle belirtmektedir: **"Haceru'l-Esved ve Makam-ı İbrahim, Cennet yakutlarından iki yakuttur. Allah (cc), onların nurunu örtmüştür. Eğer örtülmemiş olsalardı doğu ile batı arasını aydınlatırlardı."**[2] Bu hususiyetlerinden ötürüdür ki Haceru'l-Esved'e, en saadetli taş mânâsında "Haceru'l-Es'ad" da denilmiştir. Evet o, en saadetli taştır. Zîrâ o bu özelliklerinin yanında, pek çok peygamberin el ve dudaklarının da değdiği bir taştır. Efendimiz'in dudaklarından bûseler, el ve yanaklarından izler taşıyan bir yakuttur. Ona taş diyoruz; ama bu onu başka bir kelimeyle ifâde edemediğimiz içindir. Onun mâhiyetini ifâdeye daha uygun bir kelime bulunmuş olsaydı o kullanılırdı. Bu, şeaire saygı ve bir edep meselesidir.

Haceru'l-Es'ad, Kâbe'nin inşası bittikten sonra tavafın başlangıç noktasını belirlemek maksadıyla bulunduğu köşeye Hz. İbrahim (aleyhisselam) tarafından yerleştirilmiştir.

Rivayetlerde hâdisenin şöyle cereyan ettiği belirtilmektedir: **"Hz. İbrahim Kâbe'yi tamamladıktan sonra oğlu İsmail'i görevlendirmiş ve bir taş getirmesini istemiştir. Hz. İsmail vadiye taş aramaya gittiği sırada Hz. Cebrail Aleyhisselâm Haceru'l-Esved'i getirmiştir. Hz. İsmail döndüğünde bu taşı görünce 'Bu nereden geldi, kim getirdi?' diye sormuştur. Bu soru üzerine Hz. İbrahim ona şöyle cevap vermiştir: 'Beni, ne sana ne de getireceğin taşa muhtaç bırakmayan Zât gönderdi.'"**[3] Bu ifadelerden öyle anlaşılıyor ki Kâbe ve müştemilâtı o kadar önemlidir ki tavafa başlangıç noktasını belirtecek olan bir işaret taşı dahi Allah tarafından Cennet'ten gönderilmiştir.

Haceru'l-Esved'in Kudsiyeti

Haceru'l-Es'ad, Allah ve Resulü tarafından muazzez ve mübarek kılınmış bir taştır. Yoksa bizim bir şeye kudsiyet atfetmemiz asla o şeye bir değer ve kudsiyet kazandırmaz. Bu durumda sadece kendimizi ve insanları aldatmış oluruz. Dolayısıyla her konuda olduğu gibi bu hususta da hüküm verecek olan ancak Allah ve Resulü'dür. Kullara düşen vazife ise -hikmetini anlasın veya anlamasın- mukaddes kılınan eşyaya karşı Allah için saygılı olmak, mübarek olduğu belirtilen mekânlarda dikkatli olup oraya indirilen rahmet ve bereketten azamî istifade etmektir. Pek tabiîdir ki insanın aklına, "Acaba niçin bir taşa, bir mekâna veya bir zaman dilimine farklı bir değer verilmiştir?" şeklinde bir soru gelebilir. İnsan aklı bunu sorgulayabilir. Hattâ şeytan bu mevzuda insana vesvese de verebilir. Dolayısıyla daha baştan bu hususta teslimiyet ve şeaire saygı duymak önemlidir. İnanan bir insan bilmelidir ki **"Kim Allah'ın nişânelerine, hürmetli kıldığı alâmetlere saygı gösterirse, şüphesiz o saygı duyma, kalblerin takvasındandır."** *(Hac, 22/32)* Bu saygı gönülleri kötü düşüncelerden himaye edip koruyan sebeplerdendir. Şeaire saygı, iman, teslimiyet ve takvadan neşet eden ve neticede yine takvaya dönüşen bir değerdir. Onun için sahabe-i kiram efendilerimiz, Allah Resulü'nün değer verdiği her şeye değer vermiş, onu aziz tutmuştur. Mesela Hz. Ömer'in bir umresine şahit olan Âbis İbni Rebîa, bir taşa karşı gösterilen saygıyı onun şöyle sorguladığını nakletmektedir: **"Ben Hz. Ömer'i (ra) Haceru'l-Esved'i öperken gördüm. Onu hem öptü, hem de: 'Biliyorum ki sen bir taşsın, ne bir faydan ne de zararın vardır. Ben Resûlullah'ı (sas) seni öperken görmeseydim, asla öpmezdim.' dedi."**[4]

İşte bu rivayette ortaya konulan bakış açısı meselemizin temel noktasıdır. Zîrâ **"Resûlullah'ı (sas) seni öperken görmeseydim, asla öpmezdim"** beyanı, bir şeye değer verip kudsiyet atfetmede tek ve eşsiz ölçünün Allah ve Resulü olduğunu açıkça belirtmektedir. İmam Nevevî'nin

"Kim Allah'ın nişânelerine, hürmetli kıldığı alâmetlere saygı gösterirse, şüphesiz o saygı duyma, kalblerin takvasındandır." *(Hac, 22/32)* Bu saygı gönülleri kötü düşüncelerden himaye edip koruyan sebeplerdendir. Şeaire saygı, iman, teslimiyet ve takvadan neşet eden ve neticede yine takvaya dönüşen bir değerdir.

de belirttiği gibi Hz. Ömer'in bunu söylemesine sebep: "Müslümanların putperestlikten yeni kurtulmuş olmalarıdır. Hz. Ömer (ra) Hacer-i Es'ad'i öperse, cahillerin bu işin eski hâl üzere devam ettiği zannına kapılmalarından korkmuş ve istilamdan maksadının yalnız Allah'ı tazim ve Peygamberimiz'in emrine itaat olduğunu, bunun Allah'ın tazimini emrettiği hac şeairinden sayıldığını, bu uygulamanın cahiliyet devrindeki putperestlik olmadığını anlatmak istemiştir. Çünkü cahiliye döneminde Araplar, putların, insanı Allah'a yaklaştırdığına inanırlardı. Hz. Ömer, bu itikada muhalif hareket etmek gerektiğine, ibadetin ancak, faydası ve zararı olmayan şeyleri yaratan Allah'a yapılacağına tembihte bulunmuştur."[5] Hz. Ömer bu açıklamasıyla böyle bir sapma ile Allah ve Resulü'nün bir emri olarak Hacer-i Esved'e istilamın birbirine karıştırılmaması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Aslında bu ifadede Hattabi'nin de belirttiği gibi küllî bir prensip vardır: "Aklî sebep ve illetleri bilinmese bile, Peygamber Efendimiz'in Sünnet'ine tâbi olmak vaciptir."

Hz. Ömer'in bu açıklamaları onun yüksek basiretinin bir örneği olarak da görülmelidir. Zîrâ o bu değerlendirmesiyle bundan sonra Haceru'l-Es'ad'e karşı gösterilen saygı konusunda yapılabilecek her türlü tenkit ve yakıştırmaların da önünü kapatmış, onlara kalıcı en kesin cevabı vermiştir.

Fethullah Gülen Hocaefendi de Hacer-i Esved'le ilgili Hz Ömer'in yukarıda bahsettiğimiz yaklaşımına, muhaddislerin daha ziyade Sünnet'e ittiba zaviyesinden yaklaştığını belirterek şunları ifade etmektedir: "Hz. Ömer (radıyallâhu anh), nübüvveti en iyi anlayan ilk iki kişiden (diğeri Hz. Ebu Bekr) biridir. Adaletin temsilcisi olan bu devâsâ kâmet, Sünnet'e olan bağlılığından dolayı Haceru'l-Esved'i öpmüş ve sonra da **"Ey taş biliyorum ki, sen bir taşsın, ne fayda ne de zarar verebilirsin. Eğer Allah Rasulü'nün seni öptüğünü görmeseydim seni asla**

öpmezdim.” demiştir. Zayıf sayılan bazı hadîs rivayetlerinde, o esnâda Hz. Ömer'in arkasında bulunan ve onun bu sözünü işiten Hz. Ali ona: **“Yâ Ömer! Onda saklı bulunan sırları bilseydin şimdi böyle seslenmezdin!”** mukabelesinde bulunur. Hattâ bazıları bu hâdiseye bir ekleme yaparak, Hz. Ali'nin bu sözü üzerine Hz. Ömer'in **“Ali olmasa idi, Ömer helâk olurdu!”** dediğini rivayet ederler. Nihayetinde bir taş olan Haceru'l-Esved'in öpülmesi, bir taşın takdis edilmesi gibi bir anlayışa sebebiyet verebilir; verebilir ve herkes o taşı bu duygu ve bu düşüncelerle öpmeye kalkışır. Daha sonra da bundan bir hayli hurâfe doğar. Ve böylece Kâbe, hak ve hakikate açık olmanın yanında şeytanların da oyun oynadığı bir yer hâline gelir. Çünkü şeytanlar, kalbin etrafında dönüp durmakta ve onun zayıf taraflarını yakalamaya çalışmaktadır. Esasen kalb de insan hissiyatına göre bir Kâbe'dir. Kalbin etrafında şeytanların menzilleri ve mazgal delikleri vardır. Kalbde takdis edilecek şeylere dair öyle küçük menfezler vardır ki, ‘doğru şeyler' takdis edilirken, takdis edilmemesi gereken başka şeyler de takdis edilerek saygı ve tazimin yanında her zaman kaymalar olabilir. Meselâ Makam-ı İbrahim'e, Haceru'l-Es'ad'e, Kâbe'nin kapısının eşiğine ve zeminine yüz sürülüp, gözyaşı dökülmesi, **küçük vesilelerin büyük hedeflere bağlandığı yer ve tavırlardır.** Bu, bazı insanların, bir kısım nesnelere karşı, o nesnelerin verâsında Allah'ın rızasını hedefleyip saygı duyması demektir. Fakat kişi, böyle bir saygı esnasında dengeyi muhafaza edemeyip takdis ettiği bu şeylerde dengeyi koruyamazsa, başka şeylere de olduğundan fazla saygı göstererek büyük bir inhirafa düşebilir. Hulâsa, **o kudsî mekânlarda Allah'ın emrettiği belli mânâlar ifade eden şeylere karşı yine Allah'tan ötürü saygı duymak gerekir. Hattâ bunlar birer imtihan vesilesi olarak da değerlendirilebilirler.** İşte o büyük basîret âbidesi Hz. Ömer, avamca anlayışı tevhid çizgisine getirmek için -mânâ olarak- “böyle taşta, toprakta bir kudsiyet aramayın. Allah Resulü, onu öpmüştür. Eğer O öpmeseydi ben de öpmezdim. Zîrâ Haceru'l-Esved'i öpmek, O öptüğünden dolayı sünnettir.” diyerek, **aklın hür olduğu nokta ile teslim olduğu noktayı birbirinden ayırmıştır**.”[7]

Genel olarak Haceru'l-Es'ad'a bu derece önem verilmesini ise Fethullah Gülen Hocaefendi şöyle açıklamaktadır: “Cenâb-ı Hakk'ın her işinde bir hikmeti vardır. Kâbe bir binadır ve biz namazda o tarafa doğru döneriz. Fakat esas bizim dönüşümüz Allah'adır. Yani biz Cenâb-ı **Hakk'ın marziyatına teveccüh etmiş oluruz**. Cenâb-ı Hak bazı yerlere kudsiyet lütfetmiştir. Meselâ Mescid-i Aksâ, Mescid-i Haram ve Ravza-i Tâhire hep mukaddestirler. Mülk sahibi Allah'tır ve mülkünde istediği gibi tasarruf eder. İnsanı

Makam-ı İbrahim'e, Haceru'l-Es'ad'e, Kâbe'nin kapısının eşiğine ve zeminine yüz sürülüp, gözyaşı dökülmesi, küçük vesilelerin büyük hedeflere bağlandığı yer ve tavırlardır. Bu, bazı insanların, bir kısım nesnelere karşı, o nesnelerin verâsında Allah'ın rızasını hedefleyip saygı duyması demektir.

bütün hayvanat âleminden üstün kıldığı gibi, İki Cihân Serveri'ni de meleklerin dahi önüne geçirmiş ve üstün kılmıştır. O istediğini yapandır. Şerefli ve aziz kılmak da, hor ve zelîl kılmak da O'nun elindedir. İşte O **Allah, bir taşı aziz kılmış ve o taş bütün inananların nezdinde mukaddes kabûl edilmiştir**. Bize düşen Cenâb-ı Hakk'ın, hangi nur ve hangi sırra ma'kes yaptığını bilmek değil, O'nun mübârek saydığı şeylere saygılı olmaktır. Hikmetini anlarız veya anlayamayız. Bu asla sonucu değiştirmez. Bizim sevgimize ve saygımıza mâni olmaz.”[8]

Haceru'l-Es'ad, Tavafa Başlangıç Noktasıdır

Tavaf ibadetine Haceru'l-Es'ad'ın bulunduğu köşeden veya hizasından, onu selâmlayarak başlanır. Buna İstilâm denir. İstilâm için Haceru'l-Es'ad'a dönülüp namaza durur gibi eller kulaklar hizasına kaldırılır. “Bismillahi Allahu ekber” denerek üzerine konur ve eller arasından Haceru'l-Es'ad öpülür. İzdihamdan dolayı bugün başkalarına da rahatsızlık vermemek için uzaktan avuçların içi Kâbe'ye doğru çevrilerek aynı şekilde Haceru'l-Es'ad selâmlanır ve sağ elin içi öpülür. Haceru'l-Es'ad uzaktan işaretle selâmlanırken karşısında durulup beklenmez, yürümeye devam edilir. İbn Ömer anlatıyor: **“Resûlullah (sas) tavafın her şavtında Rukn-i Yemanî ve Haceru'l-Esved'i istilam etmeyi terk etmezdi.”**[9] İbn Ömer bizatihi Efendimiz'den bu şekilde gördüğünü ifade ederek bu uygulamayı asla terk etmeyeceğini belirtmektedir: **“Ben, şu iki rükne, Rükn-i Yemânî ve Haceru'l-Esved'e Resûlüllah'ın istilam ettiğini göreliden beri rahat hâlde de olsam sıkışık hâlde de olsam istilâmda bulunmayı hiç terk etmedim.”**[10] İmam Nafi' de İbn Ömer'in uygulamasını bize şu şekilde nakletmektedir: **“Ben İbn Ömer'i tavaf yaparken gördüm. Haceru'l-Esved'i eliyle selâmlıyor, sonra da elini öpüyordu.”**[11] Hatta İbn-i Abbâs'dan bir rivayette: “**Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Veda haccında bir deve üzerinde tavaf yaptı. Rükn'e bir bastonla istilam buyurdu.**”[12] denilmektedir.

Haceru'l-Es'ad, Öpülecek ve Yanında Ağlanacak Bir Taştır

Allah Resulü (sas), Haceru'l-Es'ad'ı selâmlamış, öpmüş ve onun yanında ağlamıştır. İbn Ömer (ra) anlatıyor: "**Resulüllah (sas) Haceru'l-Esved'e yöneldi, sonra dudaklarını üzerine koyup uzun müddet ağladıktan sonra ayrılırken bir de baktı ki Ömer ibn Hattab yanı başında, o da ağlıyor. Bunun üzerine Peygamberimiz ona şöyle söyledi: 'Ey Ömer! İşte burada gözyaşları dökülür.'**"[13]

Hacer-i Esved'e bir selâm ve saygı ifadesi olarak dokunmak onunla âdeta musafaha yapmak demektir. Hadîs-i şerîfte de belirtildiği gibi musafaha etmek selâmlaşmanın da bir göstergesidir: **"Musafaha etmek üzere bir müminin elinden tutulması selâmlaşma cümlesindendir."**[14] Dolayısıyla istilamın tam gerçekleşmesi için Haceru'l-Es'ad'a mümkünse dokunmak, imkân varsa öpebilmek ona karşı en güzel istilamın gereğidir. Ayrıca bu musafaha, Efendiler Efendisinin belirttiği gibi günahların dökülmesine de bir vesiledir: **"Rükn-i Yemanî ve Rükn-i Esved'e dokunmak günahları döker"**[15] Bu durum tıpkı iki Müslüman'ın karşılaştığı anda yaptığı musafahaya da benzetilebilir: **"İki Müslüman karşılaşıp musafahada bulununca ayrılmalarından önce günahları bağışlanır."**[16]

Hacer-i Evsed'i öpmeye gelince bu tıpkı ziyaret edilen bir melikin elini öpme gibidir. Zîrâ "Bir padişahı uzaktan ziyarete gelenler ona olan sevgi ve saygılarını belirtmek için onun elini öperler. Rahmân'ın misafirleri de Kâbe'ye ziyarete gelince Haceru'l-Es'ad'ı öperler."[17] Bunu Allah'ın rızasını ve Resulü'nün hoşnutluğunu kazanmak için yaparlar. Peygamberimiz onu öptüğü için öper ve teslimiyetin, şeaire saygılı olmanın gereğini sergilerler. Emre itaat eder, kul olduklarını ispat ederler. Bir başka deyişle "Haceru'l-Es'ad'ın üzerine ellerimizi koyup onu öpmek, itaatkâr kulların itaatlarının bilmüşahade görülmesi için teşri edilmiştir."[18]

Evet, Allah Resulü'nün beyanıyla Haceru'l-Es'ad hem öpülecek hem de yanı başında gözyaşı dökülecek bir mekân, burası gözyaşlarıyla yıkanılacak bir alandır. Burada sadece kalbin ve dilin hareketi yetmez. Özle birlikte gözler de harekete geçmeli. Kalb dolup boşaldığı gibi gözler de dolmalı ve boşalmalıdır. Zîrâ göz yaşarmadan öz yeşermez. Bu mekânda vicdan bütün fakülteleriyle hakka açılıp kanatlandığı gibi bütün uzuvlar da ona tâbi olarak bu miraca talip olmalıdır. İşte tam böyle bir eşref saatinde, konsantresi tam bir Hak yolcusuna huzur-u Rahmânda, miraç yaşatacak bir vesiledir, gözyaşları…

Hacer-i Esved'i Öpmek için İzdiham Yapılmamalıdır

Sünnet'te asıl olan Haceru'l-Esved'i öpmektir. Fakat kalabalıktan kaynaklanan bir izdiham söz konusuysa, onu sadece selâmlamakla yetinilmeli, öpmek için insanlar itilip-kakılmamalı ve asla rahatsız edilmemelidir. Zîrâ burası kardeşlerimizle muharebe meydanı değil huşû ve hudû içinde ibadet mahallidir. Allah Resulü (sas) bu mevzuda da sahabe-i kirama tahşidatta bulunmuş ve onları özellikle uyarmıştır. Meselâ bu hususta Hz. Ömer'e uyarısı çok dikkat çekicidir: **"Ey Ömer! Sen güçlü kuvvetli bir adamsın. Haceru'l-Esved'i öpeceğim diye zayıfa eziyet vermeyesin. Rüknü boş görürsen yanaşarak istilâm et, değilse tekbir getirip geç."**[19] Daha sonraki dönemlerde sahabe-i kiram ve tâbiînin de aynı hususa özellikle dikkat ettiklerini görmekteyiz.

İbn Ömer, Sünnet'i adım adım takip noktasında o kadar hassasiyet gösterir ki, her ne olursa olsun bu Sünnet'i asla ihmal etmeyeceğini şöyle ifade eder: **"Ben, şu iki rükne, (rükn-i Yemânî ve Haceru'l-Esved) Resûlullah'ın istilâm ettiğini göreliden beri rahat hâlde de olsam, sıkışık hâlde de olsam istilâmda bulunmayı hiç terk etmedim."**[20] Aslında o gün ve bugün sadece selâmlama bir izdihama veya izdiham da selâmlamaya bir engel teşkil etmemektedir. Ancak öpmek bugün ciddi bir izdiham ve kargaşa sebebidir. Dolayısıyla bugün Haceru'l- Es'ad'i öpeceğim diye Rahmân'ın misafirlerini itmek, ezmek, âdeta ibadeti bırakıp onlarla kavgaya tutuşmak kulluk makamına yakışmayan büyük bir vebaldir. Bu büyük yanlışın farkında olan sahabe-i kiram efendilerimiz ve onların yetiştirdiği güzide tâbiîn nesli de bu mevzuda çok hassas davranırlardı. Bu konudaki dikkatli uygulamayı Hanzala (İbn Ebî Süfyân İbn Abdirrahman) bize şöyle anlatmaktadır: **"Tâvus merhumu tavaf yaparken gördüm. Haceru'l-Esved çevresinde izdiham varsa sıkışıklık yapmaz, geçer giderdi; boş ve müsait bulursa üç sefer öperdi. Sonra şunu söyledi: "Ben İbni Abbas'ı (ra) aynen böyle yaparken gördüm." İbni Abbas da: "Hz. Ömer'i (ra) aynen böyle yaparken gördüm." dedi. Hz. Ömer de: "Ben Resûlullah'ı (sas) böyle yaparken gördüm." dedi.**"[21] Dolayısıyla Hacerü'l-Esved'e el sürmek ve öpmekle insanlara eziyet vermek içtima edince hangisinin tercih edileceği bellidir. Karşıdan selâmlamak da Sünnet'in îfası için yeterlidir. Urve İbnu'z-Zübeyr (rahimehullah) anlatıyor: **"Resûlullah (sallallâhu aleyhi vesellem), İbn Avf'a (ra): 'Ey Ebu Muhammed! Rüknü'l-Esved'i nasıl istilâm ettin?' diye sordu. 'İstilâm ettim ve bıraktım!' deyince, Resûlullah (sas): 'Doğru yapmışsın' dedi."**[22] Kaldı ki bir Sünnet'i yerine getireceğim diye insanlara eziyet vermek haramdır. Bunun için farzı, vacibi ve sünneti insanları incitmeden yapabilme adına çözümler üretilmelidir. Umre ve hacca gidenler de mutlaka ciddi bir eğitimden geçirilmelidir.

Haceru'l-Es'ad Bir Şahittir.

Görünüşte sadece bir taş olan Haceru'l-Es'ad acaba niçin selâmlanır? Tavaf gibi hac ibadetinin önemli bir rüknü-

ne, niçin onun hizasında ve mümkünse üzerine eller konularak ve öpülerek başlanır? Haceru'l-Es'ad'ı selâmlamanın bir hikmeti olarak İbn Abbas'tan rivayet edilen bir hadîste şöyle anlatılmaktadır: **"Bu taşın gören iki gözü, konuşan bir dili, iki de dudağı vardır. Kendisine hak üzere istilâmda bulunanlar lehinde kıyamet günü şahitlik yapacaktır."**[23]

Tabii insanın aklına hemen bir taşın nasıl şahitlik yapabileceği gelmektedir. Bugün bu meseleyi ilmî tahlillerle ispat edemeyebiliriz. Bugünün tekniği, bunu anlamaya yeterli olmayabilir. Fakat benzeri gördüğümüz öyle hârikalar var ki, hepsi de bu mevzûda bizim düşüncemizi teyit etmektedir. Meselâ, cansız ve câmid maddelerden bir araya getirilen şu insanın konuşması nasıl bir hârikulâde ise, Haceru'l-Es'ad'in şâhidlik yapması da öyle bir hârikadır. Esas itibâriyle öyledir, fakat ülfet ve alışkanlık, bize, insandaki bu hârikulâdeliği unutturmuş bulunuyor. Nasıl insanda hâfiza kuvvesi var ve nice malûmat orada muhâfaza ediliyor, öyle de Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasıyla Haceru'l-Es'ad'da da böyle bir durumun olması gayet normaldir. O binlerce video bandı gibi, bütün kendisini istilâm edenlerin resim ve seslerini kaydedebilir ve bunlar öbür âlemde birer şahit hüviyetini alabilirler.[24] Kaldı ki biz, camit zannettiğimiz taşların Efendimiz'in elinde nasıl O'nun peygamberliğine şahitlik yaptığını biliyoruz. Burada önemli olan, bu şahidin huzurunda Haceru'l-Es'ad'ı öpen Rahmân'ın misafirleri, o an onun şahitliğinde Allah'a sadakat sözü verdiklerinin bilincinde olmalarıdır. Bu şuurla, yeryüzünde Haceru'l-Es'ad'a uzattıkları ellerini, bir daha nefsin ve şeytanın istediği haram şeylere uzatmamalarıdır. Gerçek mânâda Haceru'l-Es'ad'ı öpen ve onu yarın kıyamet günü kendi lehinde şahit olarak bulacak olan kimse de ancak buna muvaffak olandır.

Bediüzzaman Hazretleri de Haceru'l-Es'ad'in bir bilgisayar diski gibi bütün şehadetleri, istilâm ve öpmeleri kaydeden bir vazife gördüğüne şöyle işaret etmektedir. "Bir vakit, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "**Ancak Sana kulluk eder, ancak Sen'den yardım isteriz**" (Fatiha, 1/4) âyetindeki birinci çoğul şahıstan 'nun' harfini düşündüm ve birinci tekil şahıstan نَعْبُدُ (kulluk ederiz) sîgasına intikalin sebebini kalbim aradı. Birden, namazdaki cemaatin fazileti ve sırrı, o nun'dan inkişaf etti. Gördüm ki: Namaz kıldığım o Beyazıt Câmii'ndeki cemaatin her biri benim bir nevi şefaatçim hükmündedir. Aynı zamanda her biri kıraatimde izhar ettiğim hükümlere ve davalara birer şahit ve birer teyit edicilerdir. Bunu görünce, eksik kulluğumu, o cemaatin büyük ve pek çok ibadetleri içinde dergâh-ı İlâhiyeye takdim etmeye cesaretim geldi. Derken birden bir perde daha inkişaf etti. İstanbul'un bütün mescitleri ittisal peyda etti. Âdeta bütün İstanbul, Beyazıt Câmii hükmüne geçti. Birden, onların dualarına ve tasdiklerine mânen bir nevi mazhariyet hissettim. Onda dahi yeryüzü mescidinde, Kâbe-i Mükerreme etrafında dairevî saflar içinde kendimi gördüm. Elhamdülillahi Rabbil Alemin dedim. Benim bu kadar şefaatçilerim var; benim namazda söylediğim her bir sözü aynen söylüyorlar, tasdik ediyorlar. Madem hayalen bu perde açıldı; Kâbe-i Mükerreme mihrab hükmüne geçti. Ben bu fırsattan istifade ederek o safları şahit tutarak tahiyyatta getirdiğim, "**Eşhedü enlâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah" olan imanın tercümanını, mübarek Haceru'l- Esved'e tevdi edip emanet bıraktım.**"[25]

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki, şahitliğin mâhiyeti ne şekilde ve nasıl olursa olsun, bizim için mühim değildir. Mühim olan Allah ve Resulü'nün değer verdiği her şeye değer vermek, şeaire saygılı olmak ve Haceru'l-Es'ad'ın lehimize şahitliğini kazanmaktır.

*Araştırmacı-Yazar
skuzu@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Tirmizi, Hacc 40; Ahmet b. Hanbel'in rivayetinde ise Hacerul-Esved'in kardan daha beyaz olduğu onu ehl-i şirkin günahlarının kararttığı ifade edilmektedir. Bkz. Sa'atî, el-Fethu'r-Rabbanî, XII/26
2. Tirmizi, Hacc 40; Sa'atî, el-Fethu'r-Rabbanî, XII/28
3. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.,Hadis Ansiklopedisi, Canan İbrahim, 14/33
4. Buharî, Hacc 50, 57, 60; Müslim Hacc, 248, 120; Muvatta, Hacc 36; Tirmizî, Hacc 37; Ebu Dâvud, Menâsik 47; Nesâî, Hacc 147; İbnu Mâce, Menâsik, 27
5. Nevevî, Şerhu Sahihi Müslim, VII/16-17
6. Kamil Miras, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, VI/108-109
7. Fethullah Gülen, Prizma IV/98 (Tevhid İnancı)
8. Fethullah Gülen, Asrın Getirdiği Tereddütler, III/104-105
9. Ebu Davud, Menasik 48; Nesaî, Hac 156
10. Buharî, Hac 60; Müslim, Hac 245
11. Buharî, Hac 60; Müslim, Hac 246
12. Buharî, Hacc 58, 61, 62, 74, Salât 24, Müslim, Hacc 253;Ebu Dâvud, Menâsik 49; Nesâî, Hacc 15; Tirmizî, Hacc 40; İbnu Mâce, Menâsik 28
13. İbni Mace, Menasik 27
14. Tirmizî, İsti'zan 31
15. Saatî, XII/24
16. Ebu Davud, Edeb 153; Tirmizî, İsti'zan 31
17. Saatî, XII/ 38
18. Saatî, XII/38
19. Sa'atî, el-Fethu'r-Rabbanî, XII/34; Beyhakî, Sünen, V/80
20. Buharî, Hacc 60; Müslim, Hacc 245
21. Nesâî, Hacc 148
22. Muvatta, Hacc 113
23. İbn Mace, İstilamu'l-Hacer 27; Müstedrek, I/457; Sa'atî, XII/27. Ahmet b. Hanbel'in rivayetinde Haceru'l-Esved'in kıyamet gününde Ebu Kubeys tepesinden daha büyük bir şekilde geleceği belirtilmektedir.
24. Hacer-i Es'ad'in şahitliği konusunda bakınız. Fethullah Gülen, Asrın Getirdiği Tereddütler, III/106
25. Said Nursî, Mektubat (29. Mektup, 6. Nükte) s. 505.

YENİ ÜMİT

Mustafa KASIMOĞLU *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

BAĞDAT'TAN DOĞAN GÜNEŞ

Mevlâna Halid Ziyaeddin Bagdadî

Mevlâna Halid Ziyaüddin Bağdadî 'Silsile-i âliye' adı verilen âlimler ve veliler silsilesinin 29. büyük şahsı. Asıl adı Halid, lâkabı Ziyaüddin, nispet adı Bağdadî'dir. Tasavvufî kişiliğiyle tanındığından kendisine 'Mevlâna' sıfatı da verilmiştir. Nakşibendiyye tarikatını kendi adına nispetle 'Halidiyye' ismiyle devam ettirmiş; Nakşîliğin hemen hemen bütün İslâm dünyasında yayılmasına vesile olmuş; Nakşî silsilesi içinde bir tarikat yenileyicisi, şube müessisi konumunu kazanmış; üstün ilmî-ahlâkî kişiliği ve dünya çapında yaptığı irşad faaliyetleri sebebiyle 12. hicrî yüzyılın müceddidi kabul edilmiştir. Her türlü gösterişten uzak sade hayatı, ilmî enginliği ile tarikatına İslâm'ın kalb ve ruh hayatının yaşanmasında '*ilmiyye sınıfının tarikat*i' pâyesini kazandırmıştır.

Bazı ansiklopedik kaynaklarda babasının adının Ahmed olduğu zikredilmekle beraber yapılan son araştırmalar, babasının isminin Hüseyin olduğunu göstermekte ve babası Hz. Osman, annesi de Hz. Ali'nin soyundan gelmektedir.

Mevlâna Halid, Süleymaniye, Köysancak, Hariri, Bağdat gibi yörelerde zamanının önde gelen âlimlerinden dinî ilimleri ve astronomi, matematik, geometri gibi bazı müspet bilimleri öğrenmiştir. Hocası Seyyid Abdülkerim Berzencî vefat edince henüz yirmi yaşında iken ders vermeye başlamıştır. Pek çok talebesi olmuş, bazı din âlimleri de derslerine iştirak etmiştir. 1805 yılında Hac için Medine'ye geldiğinde hayatında dönüm noktasını oluşturan şöyle bir hâdise yaşamıştır: Medine'de tanıştığı Yemenli bir zât kendisini *"Ey Halid, Mekke'de bulunduğun sürece edebe uymayan herhangi bir şey görürsen hemen reddetme!"* diye uyarmış; Mevlâna Halid Mekke'ye geldiğinde bir cuma günü Kâbe'nin yanında zikir ve tefekkür hâlinde iken bir adamın sırtını Kâbe'ye çevirmiş bir hâlde kendisine baktığını fark etmiş ve içinden *"Utanmadan Kâbe'ye sırtını çevirmiş, edebi gözetmiyor!"* diye düşünürken o şahıs kendisine seslenerek *"Mümine hürmet Kâbe'ye hürmetten evlâdır. Bunun için yüzümü sana çevirdim. Niçin beni kötülüyorsun. Medine'deki zâtın uyarısını unuttun mu?"* demiş.

Bu enteresan hâdise karşısında Halid Bağdadî bu zâtın salih büyük bir kimse olduğunu anlamış ve kendisini talebeliğe kabul etmesini istirham etmişse de, bu zât eliyle Hindistan taraflarına işaret edip kendisinin yardımcı olamayacağını belirtip ayrılmıştır. Bu hâdise Mevlâna Halid'i çok etkilemiş olacak ki memleketine döndüğünde medresesindeki eğitim-öğretim faaliyetlerini bırakarak bir davet üzerine Hindistan'a gitmeyi kabul edecek, onun bu gidişi kendisini tasavvuf âleminde Mevlâna Halid Bağdadî yapacak olan asıl mânevî kimliğini kazanmasına kapı aralayacaktır. Kâbe'de karşılaştığı bu zâtın hocası Abdullah ed-Dihlevî olduğu rivayet edilmektedir. Gerçekten de Hac dönüşü bugünkü Irak sınırları içinde bulunan Süleymaniye'de ders vermeye başladıktan bir süre sonra Hindistan'dan Mirza Abdurrahim veya Rahimullah adlı bir kişi Süleymaniye'ye gelerek Halid Bağdadî'ye İmam Rabbanî'nin Müceddidiye kolunun ünlü şeyhi Abdullah Dihlevî'nin (1156-1240/1743-1824) selâmını getirmiş, kendisini davet ettiğini bildirmiştir. Bu davet üzerinden kısa bir süre sonra ders vermeyi bırakarak bu zâtla birlikte 1809 senesinde Hindistan'a gitmek üzere yola çıkmışlardır. Hindistan'ın başkenti Cihanâbâd'da Abdullah Dihlevî'ye intisap etmiş; yanında kaldığı beş ay veya bir yıl gibi kısa bir sürede üstadı Abdullah Dihlevî'den feyizler aldıktan sonra 36 yaşlarında Müceddidiyye, Kadiriye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çeştiyye olmak üzere beş tarikattan icazet ve yol-irşad yetkisi alarak Bağdat'a dönmüştür. Rivayet edilir ki, yola çıkmadan önce üstadı Abdullah Dihlevî, Mevlâna Halid'e *"İste Ey Halid, ne istersen vereyim."* demiş o da *"Din için dünyalık isterim."* şeklinde oldukça anlamlı bir talepte bulunmuştur.

Halid Bağdadî Hazretleri hiç şüphesiz Abdullah Dihlevî'nin nasihat ve feyzinden kısa zamanda çok şey al-

maya muvaffak olmuştu ki, kendisini temsil eden bir halifesi olarak irşad vazifesiyle görevlendirmişti.

Mevlâna Halid, Hindistan'dan dönerken dönüş yolu üzerindeki ilim merkezlerine uğramış, buralarda konakladığı esnada hem irşat faaliyetlerinde hem de Şii ulema ile çeşitli ilmî tartışmalarda bulunmuştur. 1811'de memleketi Süleymaniye'ye gelmiş, bir süre burada kaldıktan sonra Bağdat'a giderek Abdülkadir Geylânî'nin dergâhına yerleşmişse de, bu dergâhta beş ay kaldıktan sonra tekrar Süleymaniye'ye dönmüş ilim ve irşad faaliyetlerini 1813 yılına dek burada sürdürmüştür. 1813'te tekrar Bağdat'a gelerek oranın valisi Said Paşa ve müftüsü Abdullah Haydarî Efendi'nin destekleriyle Isfahaniyye Medresesi'nde ilim ve irşad faaliyetlerine başlamıştır.

Maruz Kaldığı Bazı Sıkıntılar

Halid Bağdadî Hazretleri hayatında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bunların başında bazı dinî ve idarî çevrelerin iftira ve baskıları ile öldürülme teşebbüslerine maruz kalışı gelmektedir. Meselâ Hindistan'dan dönüşünde Süleymaniye'de ilim ve irşad faaliyetlerini sürdürürken kimi çevreler kendisini dinî çizgi dışına çıkma, yogilik ve hattâ küfürle itham etmişler, aleyhinde bir risale yazarak Bağdat valisi Said Paşa'ya şikâyet etmişlerdir. Said Paşa yakından tanıdığı ve hürmet ettiği Mevlâna Halid'e sahip çıkarak bu iftiraya karşı bir reddiye yazılmasını istemiş, bunun üzerine Müftü Muhammed Emin Topukçulu ileri sürülen iftiralara cevap veren bir mektup yazmış, Bağdatlı âlimler bu mektubu tasdik etmiştir. İleriki yıllarda Hazreti çekemeyenler bununla da kalmamış, onu Osmanlı'ya karşı isyan hazırlıkları içinde bulunmakla suçlayarak Sultan 2. Mahmud'a şikâyet etmişlerdir. Sultan iki kişilik gizli bir teftiş ekibini Şam'a göndermiş; bu ekip yaptıkları araştırma sonucunda yapılan isnatların asılsız olduğunu Sultan'a bizzat bildirmişlerdir. Ayrıca Sultan Mahmud'un saray nâzırlarından Mevlevî Hâlet Efendi, Mevlâna Halid'in halk ve devlet ricali arasındaki saygınlığını çekememiş, o da Halid Bağdadî'nin devlete isyan hazırlıkları içinde olduğundan ortadan kaldırılması gerektiği konusunda Sultan'a ısrarlı telkinlerde bulunmuşsa da Sultan Mahmud yaptırdığı araştırmalara dayanarak basiretli davranmış ve '*Din adamlarından devlete zarar gelmez.*' diyerek Hâlet Efendi'nin sözünü dikkate almamıştır. Rivayet edilir ki Halid Bağdadî Hazretleri, Hâlet Efendi'nin bu ihanetinden son derece müteessir olmuş ve *"Hâlet Efendi'nin işi Üstad Mevlâna Celâleddin Hazretleri'ne havale olundu. Elbet onu huzuruna çekip cezasını verecektir."* buyurmuş; nitekim çok geçmeden Hâlet Efendi Mora isyanına sebep olduğu için Sultan Mahmud tarafından Konya'ya sürülmüş ve orada idam edilmiştir.

Ne acıdır ki Halid Bağdadî Hazretleri sadece belli çevreler tarafından değil, bazı talebelerinin de ihanetine uğramış, onların iftiralarıyla daha bir sarsılmıştır. Nitekim Hazretin İstanbul halifelerinden Abdülvehhab es-Susî kendi başına hareket etmeye başlaması sebebiyle görevinden azledilince üstadı Mevlâna Halid aleyhinde ağır suçlamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine Halid Bağdadî'nin sohbetlerine katılmış olan ünlü Hanefî Fıkıh âlimi İbn Âbidîn (ö.1252/1836) Mevlâna Halid'e iftirada bulunanları ret sadedinde '*Sellü'l-Hüsâmi'l-Hindî li nusreti Mevlâna Şeyh Halid Nakşebendî*' isimli bir kitap telif etmiştir.

Halid Bağdadî Hazretleri hayatında çeşitli çevrelerin attığı iftiraların acısını yaşaması bir yana birkaç defa suikasta da maruz kalmıştır. Meselâ Hindistan dönüş yolunda Hemedan yakınlarında bazı karanlık çevreler tarafından öldürülme teşebbüsüne maruz kaldığı gibi, 1813'lü yıllarda Süleymaniye'de bir cuma namazından çıkarken 200 kadar silâhlı Berzencî grubunun saldırısına maruz kalmıştır. Bütün bunların yanı sıra Bağdadî Hazretleri, ailevî ıstıraplar da yaşamıştır. Nitekim kendileri ilk iki hayat arkadaşını kaybetmiş olmanın acısı üzerine ayrıca evlât acısı da çekmiştir ki, dört oğlundan ikisi veba salgınından, biri de Urfa'da vefat etmiştir. Hazretin soyu dördüncü oğlu Necmeddin ile devam etmiştir.

Vefatı

Halid Bağdadî Hazretleri 1242/1826 da şehitliğinin bir alâmeti olsa gerek yakalandığı veba hastalığından kurtulamayarak Şam'da vefat etmiştir. Kabri Şam'ın kuzeyindeki Kâsiyûn Dağı eteğindeki kabristandaki türbesindedir. Vefatı ile ilgili şu anekdot ilginçtir: Ömrünün son günlerine doğru müntesiplerinden İbn Âbidîn, Mevlâna Halid'in yanına gelerek rüyasında Hz. Osman'ın vefat ettiğini, cenaze namazını kıldırdığını gördüğünü ve çok kalabalık olduğunu söylemiş; Mevlâna Halid de İbn Âbidîn'e, Hz. Osman soyundan geldiğini, yakında öleceğini ve cenazesini kalabalık bir cemaatle kendisinin kıldıracağını söylemiştir. Gerçekten de çok geçmeden veba hastalığından vefat etmiş; cenazesini de İbn Âbidîn kıldırmıştır. Cenaze namazı Şam'da kılındığı gibi Mekke başta olmak üzere İslâm ülkelerinin çeşitli yerlerinde de gıyabi olarak kılınmıştır.

İlmî-Ahlâkî-Edebî Yönü

Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, ilmî-ahlâkî kişiliği açısından ele alındığında Halid Bağdadî Hazretleri'nin hayatını, tasavvuf öncesi ve sonrası şeklinde iki ana safhaya ayırmak gerekir. Tasavvuf öncesi hayatında özellikle tefsir, hadîs, fıkıh gibi dinî ilimlerdeki vukufiyetiyle tanınmış bir din âlimidir ve bu dönem Hindistan'da Abdullah Dihlevî'ye intisap ettiği yıla -yaklaşık 34 yaşlar- dek sürmektedir.

Tasavvufî kişiliği ise 1811'lerde Hindistan'da tasavvuf hayatına başlamasından vefat edene kadar süren dönemdir. Bu dönemde ilim ile mârifeti cem etmiş, ilmini irfan ile bezemiş, mâneviyat rehberi olarak daha bir tanınmıştır.

Hazret, genç yaşta aklî ve naklî ilimlerde üstün bir seviyeye yükselmiş; çalışkanlığı, keskin zekâsı, kuvvetli hafızası ile dikkatleri çekmiştir; öyle ki Fîrûzâbadî'nin meşhur *Kamus*'unu bile ezberlemiştir. Öğrendiği bütün ilimlerde din âlimleri ve bilim adamlarına hocalık yapacak derecede üstün bilgiye sahip olmuş; dinî ve bazı pozitif ilimlerdeki üstünlüğü sebebiyle zamanının birçok âliminin takdirini kazanmıştır. Onun öğrenme ve öğretme aşk ve şevki belli bir yaşla sınırlı kalmamış ileriki yaşlarında da bir taraftan dersler verirken diğer yandan çeşitli vesilelerle öğrenmeye devam etmiştir. Meselâ 1805 yılında hacca gitmek üzere yola çıktığında Şam'da bir süre kalmış; bu süre zarfında Şamlı âlimlerden son derece saygı gördüğü gibi bu seyahatini bile ilim öğrenme fırsatına dönüştürerek Şam'da Allâme Muhammed Kuzberî'nin hadîs sohbetlerine katılıp ilmî müzakerelerde bulunmuş ve kendisinden hadîs icazeti almış; ayrıca Mustafa Kürdî'den Kadirî tarikatı icazeti almıştır. Diğer taraftan mânevî-ruhî gelişimini tamamlamak üzere Hindistan'a gittiğinde şeyhi Abdullah Dihlevî'nin izniyle Abdülaziz el-Hanefî'nin derslerine de devam ederek ondan hadîs, tefsir, tasavvuf dersleri aldığı gibi onun ahzâb ve evrâdını rivayet etme icazeti de almıştır.

Mevlâna Halid Bağdadî'nin âlim, sofî kişiliğinin yanı sıra edebî yönü de bulunmaktadır. Çeşitli ilimlere dâir Arapça telif eserleri, şerh ve haşiyelerinin bulunması onun ilmî yönünü ortaya koyduğu gibi Arapça, Farsça, Kürtçe şiirlerinden oluşan bir *Divan*'ının olması da onun zevk-i selim sahibi edip bir zât olduğunu göstermektedir. Tasavvufa intisap etmeden önce özellikle akâid, kelâm ve fıkıh ilmiyle meşgul olmuş ve bu alanlarda eserler telif etmiş; mânevî hayatında ise, müntesiplerine güçleri nispetinde özellikle Kur'ân'la meşgul olmalarını, diğer dinî ilimlerden daha fazla fıkıh ve hadîs ilmiyle ilgilenmelerini, irşad hizmetlerini Kitap ve Sünnet eksenli yürütmelerini tavsiye etmiştir. Mevlâna Halid'in zâhirî-dinî ilimlerde icazeti olmayanlara hilâfet vermemiş olması da onun ilme verdiği önemin yanı sıra –aksi durumda ilgilendiği insanların saadet-i dâreynlerini riske atma tehlikesinden olsa gerek- mürşid konumda olacak kişinin temel dinî ilimlere sahip olması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Bütün bunların yanında zikredilecek şu birkaç hâdise de Halid Bağdadî'nin ilmî kişiliği bakımından önemlidir. Meselâ Hindistan'a giderken yol arkadaşıyla birlikte Tahran'a uğrayan Mevlâna Halid burada Şii âlim İsmail Kâşî ile ilmî münazaralarda bulunmuş ve onu ilzâm etmiştir. Bu tartışma konularından biri Şiilerin Hz. Ali hariç Raşit Halifeler hakkında olumsuz tutum içinde olmalarıyla ilgiliydi. Halid Bağdadî bu olumsuz kanaatlerine cevap olarak Şiilerin Hz. Ebû Bekir hakkında olduğunu ileri sürdükleri Enfâl Sûresi 70. âyetini delil getirmişti. Bu ilmî münazarada Mevlâna Halid, İsmail Kâşî'ye 'Peygamberler günah işler mi?' diye sormuş; Kâşî 'Bütün peygamberler masumdur, günah işlemezler' diye karşılık vermiştir. Hazret de 'Enfâl Sûresinde Bedir Savaşı'ndaki esirleri saldığı için Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i affettiği bildirildiğine göre, bu durum Hz. Peygamber'in günah işlediği anlamına gelmiyor mu?' diye sormuş; Kâşî de söz konusu âyetin Hz. Peygamber hakkında değil, Hz. Ebû Bekir hakkında olduğu şeklinde cevap verince Mevlâna Halid "Madem böyle, Allah Teâlâ Ebû Bekir'i affettim buyuruyor da siz niçin affetmiyorsunuz?' diyerek karşılık vermiştir. Onun bu cevabı üzerine Kâşî susmak zorunda kalmıştır. Keza Ünlü Hanefî fıkıh Âlimi Muhammed Emin İbn Âbidîn, Mevlâna Halid'e birçok soru sormuş, sorulan her soruya kaynakları söylenerek cevaplar alınmıştır ki, muhtemelen bu hâdiseden sonra İbn Âbidin Mevlâna Halid'e intisap etmiştir.

Halid Bağdadî Hazretleri ömrünü ilim, ahlâk ve amel yönünden mânevî değerleri ihyâ etmeye adamakla kalmamış, ihyâ hareketinin bir boyutu olarak İslâm sanat ve mimarisinin temeli olan camileri tamir ve inşa faaliyetlerinde de bizzat bulunmuştur. Nitekim kendileri Şam'da kaldığı sürece İdas Camii de dâhil olmak üzere birçok yıkık mescidi tamir ettirmiştir.

Edebî yönüne gelince ifade edildiği üzere Mevlâna Halid'in Arapça, Farsça, Kürtçe kaside ve şiirlerinden oluşan bir *Divan*'ı bulunmaktadır. O bu şiirlerini çeşitli vesilelerle inşad etmiştir. Meselâ 1805'te yirmi yedi yaşlarında iken Hac için Medine-i Münevvere'ye geldiğinde Hz. Peygamber'e (aleyhisselâm) olan aşk ve tutkunluğunu yansıtan Farsça *Kaside-i Muhammediyye*'yi inşad etmiştir. Onun Nebiy-yi Zîşân Efendimiz'in merkadini ziyaret ettiklerinde musaffa ve mutahhar ruhaniyetine (sallallâhu aleyhi ve sellem) arz ettiği kasidesinden sıra gözetmeden seçilen bazı beyitleri şöyledir:

Li me'allah emini, mâ evhâ sır mahremi
Vasfını söyleyemem izaha zor geliyor.
Leamrük tahtı şahı, levlâke şehsuvarı
Adalet sahibi Hak seni pek medhediyor.
Onu hulkuyla övmek abesle iştigal olur
Onu hakkıyla öven ancak Rabbi oluyor.
Âlemi bir zerreye sığdırmak mümkün olur
Onu sözle anlatmak bundan da zor geliyor.
Bu mevsimde sahrayı boşuna geçme ey hacı
Kâbe şimdi Ravda'yı tavaf için geliyor.
Peygamberlerin bile âh eyledikleri gün

Hüsn-ü iltifatıyla halâs mümkün oluyor.
Güneş nur saçıyorsa hep O'nun nurundandır
Güldeki ter damlası gül yüzünden geliyor.
Hicriden odun ağlar sen ise ölmüyorsun
Mert isen bu yaşaman sana çok ar geliyor.

Keza Hindistan'a giderken İran'da uğradığı bazı şehirlerdeki İmam Ali Rıza, Bayezid-i Bistamî, Câmi gibi âlim ve veli zatların kabirlerini ziyaret edişinde onlara kasideler yazmıştır. Onun Ehl-i Beyt imamlarından Ali Rıza'nın kabrini ziyaret edip ayrıca bir kaside inşad etmesi Mevlâna Halid'in Şia'ya karşı taassup ve ön yargı içinde olmadığını ayrıca göstermektedir.

Ahlâkî yönüne gelince Mevlâna Halid Hazretleri beş tarikattan icazet sahibi olması itibariyle '*Câmiu't-turuk*' olarak kabul edilmiştir. Kendileri sabırlı ve kanaatkâr; üzerlerinde dâima cezbe, ağlama, tefekkür hâli bulunan ilim ve güzel ahlâk sahibi örnek bir şahıstı. Son derece heybetli bir kişiliğe sahipti ve hiç kimse yüzüne dikkatle bakamazdı. Yeme-içme, oturup-kalkma, giyme, uyuma gibi bütün günlük işlerinde Sünnet-i Seniyye'ye son derece riayet eden ve mensuplarına özellikle bunu tavsiye eden bir Sünnet âşığıydı. O müntesiplerine Ehl-i Sünnet çerçevesi içinde '*meşreplerini geniş tutma ve kardeşlerin sürçmelerini görmeme*' ilkesini şiar edinmelerini tavsiye ederek çeşitli toplum kesimlerini kucaklayan bir çizgide bulunmuştur. Bununla birlikte kendi hayatında ise azimetle amel etmiştir.

Son derece istiğna ve tevazu içinde bir hayat sürdürmüş, resmî ders hocalığını kabul etmemekle birlikte dışarıdan pek çok talebeye ders vermiştir. Keramet ve cezbe sahibi bir müceddid-veli olmakla birlikte dinde asıl olanın Kur'ân ve Sünnet merkezli istikamet üzere yaşamak olduğu üzerinde ısrarla durmuş, her vesile ile bunu vurgulamıştır. Nitekim onun '*Bir istikamet bin kerametten evlâdır.*' ve "*Zevk, şevk, keşif ve keramet peşinde olan Allah Teâlâ'yı arayıcı değildir.*" sözleri buna işaret etmektedir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Risale fi't-tarîk; Risale fî adâbi'z-zikr li'l-mürîdîn*; *Mektubat; İrade-i cüziyye Risalesi*; *Risale fî tahkîki'r-rabıta*; Allah Teâlâ'nın 99 ismini ve Bedir mücadelesine katılan 373 sahabinin sadece isminden bahseden *Câliyetü'l-ekdâr ve's-seyfu'l-beytâr*'; İslâm'ın iman ve İslâm şartlarını açıklayan Farsça *İtikadnâme* (Kemahlı Hacı Feyzullah Efendi bu eseri *Ferâidü'l-fevâid* adıyla Türkçeye kazandırmıştır.); *Cem'u'l-fevâid min Câmii'l-usûl Haşiyesi*; bir akaid ve kelâm eseri olan *el-Ikdu'l-Cevherî fi'l-farkı beyne kesbeyi'l-Mâtürîdî ve'l-Eş'arî*'si; keza yine akaid ve kelâm kitabları olan *Akâidu Adudiyye Şerhi*, *Hayalî Haşiyesi* ve *Siyalkûtî Haşiyesi*.

Talebe ve Halifeleri

Bağdadî Hazretleri birçok talebe yetiştirip onları Orta Doğu, Arabistan, Anadolu, Balkanlar, Hindistan, Endonezya, Dağıstan, Afganistan, Maveraünnehir, Mısır, Umman, Mağrip ve Girit gibi ülke; Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul, Şam, Halep, Bağdat, Basra, Kerkük, Erbil, Mardin, Antep, Urfa, Diyarbakır gibi önemli şehirlere temsil, tebliğ ve irşad vazifesiyle göndermiştir. Talebeleri içinden birçok büyük simalar yetişmiştir. Bu talebeleri arasında kendi medrese arkadaşları ve hemşerileri de bulunmaktadır ki insanın arkadaşları ve hemşerileri tarafından kıskançlık, haset, çocukluğunun onlar tarafından bilinmesi gibi sebeplerle kolay kolay üstat ve şeyh kabul edilmediği düşünüldüğünde, Mevlâna Halid'in ilmî ve ahlâkî kişiliğinin yetkinliği daha iyi anlaşılacaktır. Anadolu'nun mânevî mimarlarından günümüzde tanınmış birçok sima da halifeleri kanalıyla Mevlâna Halid Bağdadî'ye bağlanmaktadır. Meselâ Muhammed Esad Erbilî, Abdulhakim Arvasî ve Sıbgatullah Arvasî Mevlâna Halid'in talebelerinden Tâhâ el-Hakkarî'nin halifelerindendir. Mahmut Sami Ramazanoğlu ise Esad Erbilî'nin halifelerindendir. Keza "Alvarlı Efe" olarak tanınmış Erzurumlu Muhammed Lütfi Mazlumoğlu Efendi (ö. 1376/1956) de Bitlisli Muhammed Pir Küfrevî'nin halifesidir ve onun silsilesi de Küfrevî, Seyyid Tâhâ Hakkarî yoluyla Mevlâna Halid'e dayanmaktadır. Yine Türkiye'nin mâneviyat büyüklerinden Abdülhakim Arvasî'nin (ö. 1943) silsilesi de Seyyid Fehim ve Seyyid Tâhâ Hakkarî vasıtasıyla Mevlâna Halid'e ulaşmaktadır. Necip Fazıl ve Hüseyin Hilmi Işık gibi zâtlar da Abdülhakim Arvasi'ye bağlanmış ünlü simalardandır. Kafkas Kartalı Şeyh Şamil de Mevlâna Halid'in halifelerinden İsmail Şirvanî (ö.1270/1853) talebesi Muhammed Yerağî'nin halifesidir.

Anadolu'nun önde gelen mânevî büyüklerinden Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî (ö.1311/1883), Halid Bağdadî'nin halifelerinden Ahmed b. Süleyman el-Evradî'nin talebesidir ve Gümüşhanevî vesilesiyle Halidîlik Karadeniz bölgesinde yayılmış; İstanbul'da birçok devlet büyüğü kendisine intisap etmiştir. Gümüşhanevî'nin halifesi Ömer Ziyauddin Dağıstanî (1920), ülkemizin önde gelen mânevî dinamiklerinden Mehmet Zahit Kotku'yu (ö.1980) yetiştirmiş olduğu gibi; Türkiye'nin önemli fikir önderlerinden Nurettin Topçu'nun mürşidi Abdülaziz Bekkine'nin (ö. 1952) silsilesi de Gümüşhanevî'ye uzanmaktadır. Keza Şeyh Nazım Kıbrisî'nin silsilesi de Mevlâna Halid'e ulaşmaktadır. Öte yandan Şeyh Abdurrahman Tagî vesilesiyle Halidîlik Doğu Anadolu'da ve Bitlis ve Nurşin'de etkili olmuş; Abdurrahman Tagî Nurşin'de tekke inşa ederek burayı ilim ve tarikat merkezi hâline getirmiştir ki, Bediüzzaman Said Nursî ve Şefik Arvasî gibi Anadolu'nun mânevî büyükleri de burada eğitim görmüşlerdir. Burada almış olduğu eğitimin etki ve bereketinden olsa gerek ki Bediüzzaman Hazretleri, Halid Bağdadî'den yer yer '*Mevlâna Halid Zülcenaheyn*

veya *Hazreti Mevlâna Zülcenaheyn Halid Ziyaeddin*' diyerek son derece saygı ve sitayişle bahsetmektedir. Ayrıca Bediüzzaman, 93 Harbi olarak meşhur olan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Mevlâna Halid'in müntesiplerinin İslâm'ın muhafazası ve intişarı için oldukça mühim hizmetlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Nitekim Bediüzzaman'ın bu tespiti sonraki araştırmacılar tarafından da vurgulanmıştır. Buna göre Mevlâna Halid Bağdadî, Osmanlı Devleti'nin çok sıkıntılı döneminde İslâm birliği için Osmanlı'yı desteklemiş; onun hemen bütün müntesipleri de Müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı'yı kabul etmişler; sonuna kadar Osmanlı'ya sâdık kalmışlar; Kafkaslardan Sumatra'ya dek Halidiyye'nin yayıldığı bütün bölgelerde Osmanlı lehine faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Mezkûr hususlardan başka Mevlâna Halid Bağdadî ile Bediüzzaman Said Nursî arasında bazı özel irtibatlar da bulunmaktadır. Nitekim Nursî Hazretleri Kastamonu'da iken Mevlâna Halid'in cübbe ve sarıklarından biri Hazretin Küçük Âşık adlı talebesinin torunu Mehmet Bahaeddin'in kızı Âsiye Mülazimoğlu Hanım tarafından Bediüzzaman'a hediye edilmiş; Bediüzzaman Hazretleri bu hâdiseden son derece memnun olmuş ve Hazretin irşat, dinî ıslah ve tecdit konusunda kendisine mânevî bir desteği ve yetkisinin işareti olarak kabul etmiştir. Bu meyanda Bediüzzaman'ın talebelerinden Şamlı Hafız Tevfik de Mevlâna Halid Bağdadî ile Bediüzzaman'ın hayatları arasında ilginç benzerlikler tespit etmiştir. Bu benzerliklere göre, her ikisi de çok genç yaşlarda (Mevlâna Halid yirmi yaşından önce Bediüzzaman ise on dört yaşlarında) bölgelerinde ders vermeye başlayacak kadar ilim âleminde temayüz etmişlerdir. Hicri 12. asrın müceddidi Mevlâna Halid hicri 1193'te, Bediüzzaman ise tam yüz sene sonra 1293'te doğmuştur. Dini hizmet ve irşad maksadıyla Mevlâna Halid o zamanki Hindistan'ın pâyitahtı olan Cihanâbâd'a hicrî 1224'te, Bediüzzaman da Osmanlı pâyitahtı İstanbul'a 1324'te gelerek dinî hizmet ve mücahedesine başlamıştır. Mevlâna Halid, Hz. Osman soyundan gelmesi gibi nesebî bir bağlılıkla da bütün gayretiyle Sünnet'in ihyâ ve tesisine çalıştığı gibi, Said Nursî de Kur'ân-ı Hakîm'e hizmet noktasında, meşreben Hazreti Osman'ın arkasından gidip, Mevlâna Halid gibi, Risale-i Nurlarla bütün kuvvetiyle Sünnet-i Seniye'nin ihyâsına çalışmıştır. Keza Mevlâna Halid'in şöhret ve nüfuz kazanmasını çekemeyen bazı çevrelerin aleyhte teşebbüsleri sebebiyle Mevlâna Halid 1238'de memleketi Süleymaniye'den Şam'a göç etmek zorunda bırakıldığı gibi, Bediüzzaman da Van'da inzivaya çekilmişken patlak veren Şeyh Said isyanı bahane edilerek 1338'de Van'dan Burdur ve Isparta'ya göç etmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

Hiç şüphesiz daha başka benzerlikler de kurulabilir. Meselâ bu benzerliklere Mevlâna Halid'in Fîruzâbâdî'nin meşhur *Kamus* sözlüğünü ezberlemesi gibi Bediüzzamanın da *Okyanus* sözlüğünü "sin" harfine kadar ezberlemesi ilâve edilebilir. Yine Hafız Tevfik'e göre ikisi arasında bazı temel farklılıklar da bulunmaktadır. Mevlâna Halid kendi metodunda (Râbıta ilkesiyle) kutbu'l-irşad olarak şahsını nazara verirken Bediüzzaman şahsını değil, Kur'ân'ın tefsiri kabul ettiği Risale-i Nur'u nazara vermektedir. Bir başka mânidar farklılık ise, içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak Halid Bağdadî, Sünnet-i Seniyye'yi esas alan tarikatı ön plâna çıkarırken Nursî Hazretleri Sünnet-i Seniyye'nin hayatî önemine vurgu yapmakla birlikte hakaik-i ilmiye ve imaniyeyi öne çıkarmıştır.

Bazı Nasihatleri

"Gıybetini yapsalar da, kimsenin gıybetini yapma… Mümin kardeşlerin muhtaç iken gereksiz harcamalardan kaçın… Nefsine, 'Hiçbir zaman makbul olacak hayır işlemedim.' düşüncesini kabul ettir… Şeytanın akıllarıyla oynadığı kimseler gibi Allah'ın fazlına güvenerek ibadeti terk etme."

"Nefs-i emmareden kurtulmanın alâmeti, insanların övmesi ile yermesini eşit görmektir. İnsanların teveccühüne sevinip aramamalarına, etrafınızda dolaşmamalarına üzülmek, basitlik ve anlayışsızlıktır."

"Bütün âlem münkiriniz ve düşmanınız olsa veya muhibbiniz ve dostunuz bulunsa bile, murat olandan kıl kadar sapmayınız. Sadece Mahbub-u Hakiki'nin rızasına talip olunuz…. Kendiniz için ve size bağlı olanlar için sözde, harekette, dışta, içte Hz. Muhammed'in (aleyhisselâm) dininde gevşeklik ve tembelliğe cevaz ve imkân vermeyin."

"Tarikat, İslâm'ın buyruklarını yerine getirebilmek içindir. Dinimizin emir ve yasaklarına uymayan bâtın sapıklıktır."

"Küfran-ı nimet, kulun nimetten istifade ederken o nimetle meşguliyeti sebebiyle nimet vereni unutmasıdır."

"Kendini hiçbir hayır yapmamış kabul et. Niyet, ibadetin ruhudur. Niyet de ancak ihlâsla muteber olur… Kendini her hayırda iflâs etmiş kabul etsen de, Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesme."

* İlâhiyatçı-Yazar
mkasimoglu@yeniumit.com.tr

Kaynaklar

1. Abdurrahman Memiş, Halidi Bağdadî ve Anadoluda Halidilik, İstanbul, 2000.
2. Evliyalar Ansiklopedisi, İstanbul,1992.
3. Hamid Algar, DİA. '*Halid el-Bağdadî*' md., İstanbul, 1997.
4. İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, İstanbul, trs.
5. Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (nşr. A.Fikri Yavuz- İsmail Özen), İstanbul, trs.
6. Bediüzzaman Said Nursî, *Risale-i Nur Külliyatı*, I-II, Nesil Yayınları, İstanbul, 2001.
7. Süleyman Uludağ, DİA. '*Halidiyye*', md., İstanbul, 1997.
8. Süleyman Uludağ, DİA. '*Abdullah ed-Dihlevî*' md., İstanbul, 1988.

Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE*

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

Namaz müminin miracı, mirac yolunda ışığı-burağı.. yollardaki inanmış gönüllerin sefinesi-peyki-uçağı.. kurbet ve vuslat yolcusunun ötelere en yakın karargâhı, en son otağı, gaye ile hemhudut en büyük vesilelerden biridir.

GAFLETi YIRTAN NAMAZ EVVÂBÎN

Efendimiz (sas) kudsî bir hadîslerinde, farz ibadetlere ek olarak, mü'mini daha çok Allah'a yaklaştıracak ve sevgisine mazhar kılacak birtakım **nafile** ibadetler de bulunduğuna işaret etmiştir. O (sas) şöyle buyuruyor: "*Allah buyurdu: Kim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona savaş açarım. Kulum bana, kendisine farz kıldığım ibadetlerden daha sevimli bir şeyle yaklaşmaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihâyet onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde olurum. Diliyle de her ne isterse muhakkak onları kendisine ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de onu korurum...*"[1]

Nafileler, farzları eksiksiz, daha büyük bir iştiyak ve huşu ile yerine getirmek, varsa eksikliklerini gidermek ve kâr hanesini zenginleştirmek üzere yapılan **ek/ziyade** ibadetlerdir.[2] Farzlar belli olduğundan, sayısını arttırmak mümkün değildir. Ama nafile ibadetlerin bir kısmı için sınır konmuş olsa da (mesela sabah namazının sünneti iki rekâttır, arttırılamaz), bazıları için sınır konmamıştır (meselâ nafile kurbanın sayısı gibi). Öyle ise, vakti ve durumu müsait olup ibadetle şahlanmak isteyen herkes, istediği kadar ikinci kategoriye giren nafile ibadetle meşgul olabilir.

Kulu Allah'a yaklaştıracak çok sayıda nafile ibadet veya taattan söz etmek mümkündür. Hattâ yeme

içme gibi sıradan işlerimiz bile, niyetimize göre, bir nevi ibadete dönüşür ve birer *Allah'a yakınlık* vesilesi olabilir. Detayları ilgili eserlere havale ederek[3], bu tür nafile ibadetlerden olan ve akşamla yatsı arasında kılınan **evvâbîn namazı**ndan söz etmek istiyoruz.

Evvâbînin Anlamı

Adı geçen namazı anlatmaya geçmeden önce, **evvâb** kelimesinin çoğulu olan **evvâbîn**in anlamı üzerinde durmak istiyoruz. Lügatlerde rucu eden, dönen mânâsına gelen bu kelime Kur'ân ve hadîste de geçtiği için, tefsir ve hadîs şerhlerinde genişçe incelenmiş ve şu anlamlarda kullanıldığı belirtilmiştir: Evvâbîn,

a. Her günahtan sonra tevbe eden, yeni bir günah işlediğinde hemen yine tevbe eden ve günahlarını unutmayan,
b. Allah'ı çok tesbih eden,
c. Her işinde Allah'a itaat eden,
d. Kimsenin olmadığı yerlerde günahını itiraf edip tevbe ve istiğfar eden,
e. Çok merhametli olan,
f. Çok namaz kılan kimselerdir.

Kur'ân'da **'Evvâb'**, Hz. Süleyman, Hz. Davud ve Hz. Eyyüb (aleyhimusselâm) gibi peygamberlerin bir vasfı olarak zikredilir. Malum ilk iki peygamber, mezelle-i akdam olan onca zenginlik, imkân ve mülklerine rağmen her işlerinde Allah'ın marziyatını aramış, adaletten ayrılmamış, tevazuu elden bırakmamış, **şükr**etmiş ve evvâb kelimesinin anlamında ifade edilen engin bir ibadet hayatı yaşamışlardır. Hz. Eyyüb (as) ise, altından kalkılması çok güç olan çeşitli imtihanlardan geçmiş ancak **sabr**ederek sadece Rabb'ın rızasını aramıştır. Kim bilir belki evvâb vasfı bu hâllerinin bir neticesiydi.

Evbe kelimesine, özellikle tasavvuf ehli tarafından tevbenin zirvesi gibi bir anlam verilmiş ve konu şu şekilde izah edilmiştir: "Cezaya maruz kalma endişesiyle Hakk'a sığınma bir **tevbe**; makam ve derecâtı muhafaza arzusuyla O'nda fânî olma bir **inabe**, O'ndan başka her şeye kapanma da bir **evbe**dir. Birincisi, bütün müminlerin hâlidir ve وَتُوبُوا إِلَى اللهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ "Ey iman edenler, hepiniz inhiraflardan vazgeçip Allah'a sığının." âyetinde dile getirilmiştir *(Nur, 24/31)*. İkincisi evliya ve mukkarrebînin vasfıdır; kâmetleri de, mebde' itibarıyla وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ "Rabbinize inâbe ediniz." *(Zümer, 39/54)*, müntehâ itibarıyla da: وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ "Cenâb-ı Hakk'a saygı dolu bir kalble geldi"dir. *(Kâf, 50/33)* Üçüncüsü enbiyâ ve mürselînin hususiyetleridir. Şiârları da نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ "O ne güzel kuldur. Çünkü o her zaman (Allah'a) **rücû**daydı." *(Sâd, 38/30, 44)* şeklindeki İlâhî takdîr ve iltifattır. Her nerede olursa olsun, maiyyet-i ilâhiyede bulunduğu şuurunu bir nebze bile kaybetmeyenler için tevbe yoktur. Onlardan sâdır olan tevbe mânâsındaki sözler ya inâbe veya evbe mânâlarını ifade etmektedir. Hz. Rûh-u Seyyidi'l-Enâm'ın, "Günde yetmiş veya yüz defa istiğfar ederim."[4] sözlerini başka türlü anlamak da mümkün değildir."[5]

Kur'ân ve Sünnet'te Evvâbîn Namazı

Evvâbîn namazının anlatıldığı tefsir ve hadîs kaynaklarında bazı âyetlerden bu namaza işaretler olduğu beyan edilerek şu misâller verilmektedir:

a. Hz. Enes b. Malik (ra), "Bizim âyetlerimize ancak o kimseler inanır ki kendilerine o âyetler hatırlatıldığında, derslerini hemen alır, secdeye kapanır, Rablerine hamd, O'nu takdis ve tenzih ederler, asla kibirlenmezler. *Yataklarından kalkar*, cezalandırmasından endişe içinde, rahmetinden de ümitli olarak Rablerine dua edip yalvarırlar ve kendilerine nasip ettiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar." *(Secde, 32/15–16)* âyetinde geçen تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنْ الْمَضَاجِعِ "yataklarından uzaklaşırlar/uyanık kalırlar" kısmının evvâbîn namazını kılanlara işaret ettiğini belirtir ve sözlerine şöyle devam eder: "Bu âyet akşamla yatsı arasını namazla geçiren Ensardan bir grup hakkında nazil oldu." Başka bir yerde, "Bu âyet biz Ensar hakkında nazil oldu; zîrâ bizler akşam namazını kıldıktan sonra evlerimize gitmez, yatsıyı Allah Resûlü ile kılmak için bekler ve bu arada namaz kılardık." der. Beyhakî Sünenü'l-Kübra'sında bu görüşü Hz. Enes'in yanı sıra Hz. İbn Abbas, Ebû Hazım ve Muhammed b. Münkedir'e de isnad eder.[6] Bilindiği gibi sahabeden, bu âyetin teheccüd namazına işaret olduğu da rivâyet edilmiştir.

b. Tâbiînden İbn Müleyke anlatıyor: Hz. Abdullah b. Zübeyr'e 'Muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir' *(Müzzemmil, 73/6)* âyetini sordum, bana, 'Gecenin başlangıcı olan akşam namazından sonraki vakittir.' dedi. İbn Abbas'a sordum o da aynı şeyi söyledi.[7] Hz. Enes bu vakitte namaz kılar ve 'Bu ne namazıdır?' şeklinde soranlara bu âyeti okuyarak cevap verirdi.[8] İmam Gazzalî de gecenin ilk **vird**inin evvâbîn namazı olduğunu belirtir ve bu âyete işaret ederek "Zîrâ gecenin kıyamı/ihyası/ilk virdi bu zaman dilimiyle başlar." der. Ayrıca وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ "Gecenin bazı vakitlerinde tesbih et." *(Tâhâ, 20/130)* âyetinde geçen vakitlerden birisinin de akşam namazından sonraki vakit olduğunu söyler.[9]

c. Süfyan-i Sevrî'ye, "Ehl-i kitabın hepsi bir değildir. Onların içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okuyarak secdeye kapanırlar" *(Âl-i İmrân, 3/113)* âyetinde işaret edilen kişilerin hangi özellikleri olduğu sorulunca, bu kişilerin akşam ve yatsı namazları arasında ibadet ettiklerinin kendisine ulaştığını söyler.[10]

İlgili eserlerde evvâbîn namazı daha çok 'akşamla yatsı arasında kılınan namaz' olarak geçmektedir ve bu konuda ümmetin kabulü vardır. Bu zaman diliminin gaflet zamanı olduğu, cahiliye döneminde hem müşriklerin hem de Yahudilerin bu zamanda uyudukları ve Efendimiz'in (sas) bu saatlerde uyumayı yasakladığı da aktarılmaktadır.

d. Yine Hz. Enes (ra), كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ "Onlar geceleri az uyurlardı." *(Zâriyât, 51/17)* âyeti hakkında, "Onlar akşam ile yatsı namazları arasında uyumaz, namaz kılarlardı." tefsirini yapmaktadır. İrakî Tirmizî'nin şerhinde bu âyetin akşamla yatsı arasında namaz kılanlar hakkında nazil olduğunu sahih bir senedle rivâyet eder.[11]

e. Abdullah b. Ömer (ra), Efendimiz'in (sas) "Kim akşamla yatsı namazları arasında altı rekât namaz kılarsa evvâbînden yazılır." buyurduğunu söyler ve şu âyeti delil olarak okurdu: إِنَّهُ كَانَ لِلأَوَّابِينَ غَفُورًا "O evvâbîne karşı çok affedicidir."[12]

f. İmam Gazzalî, فَلاَ أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ "şafak vaktinin hakkı için" *(İnşikak, 84/16)* âyetini açıklarken şu izahı yapar: "Güneş batınca akşam namazını kılmalı ve akşamla yatsı arasını ihyâ ile meşgul olmalı. Şafak[13], yani ufuktaki kızıllık kaybolunca, gecenin bu ilk virdinin zamanı biter ve yatsı namazının vakti girer. Nitekim Allah bu vakte yemin etmiştir. Bu gecenin ilk ihyâsı/ilk virdidir ve kılınan namaza evvâbîn namazı denilir."[14]

Yukarıda zikredilen âyetlerin bazılarının tefsirinde, Arap cahiliye âdetlerinden birinin akşamla yatsı arasında uyumak olduğu, hattâ diledikleri her vakitte uyudukları ve İslâm'ın buna sınır getirdiği vurgulanarak, âyetlerde geçen gecenin bir diliminin bu vakte işaret ettiği belirtilmekte ve Efendimiz'in (sas) buna **gaflet vakti** dediği kaydedilmektedir.[15] Cahiliye döneminde var olan bu vakitte uyuma âdeti bilinmeden de konu yeterince anlaşılmayabilir. Bu âyetlerin bir kısmının teheccüd namazı için de delil olarak zikredildiğini belirtmek gerekir. Bir âyetin birden fazla hususa işaret edebileceğini ise usûl ilminden haberdar olanlar bilirler.

Sahih hadîs kaynaklarında evvâbîn namazı ile ilgili Efendimiz'in (sas) söz ve tatbikatını aktaran hadîs-i şerîfler bulunduğu gibi bu namazla ilgili sahabe tatbikatını anlatan çok sayıda malumat da bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını zikretmek istiyoruz.

g. Hz. Ebû Hüreyre'den Efendimiz'in (sas) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: مَنْ صَلَّى بَعْدَ الْمَغْرِبِ سِتَّ رَكَعَاتٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ فِيمَا بَيْنَهُنَّ بِسُوءٍ عُدِلْنَ لَهُ بِعِبَادَةِ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ سَنَةً "Kim akşam namazından sonra, aralarında kötü bir şey konuşmadan altı rekât (nafile) namaz kılarsa bu ibadeti on iki senelik (nafile) ibadet sevabına bedeldir."[16]

h. Hz. Aişe validemiz Efendimiz'in şöyle buyurduğunu bize aktarıyor: مَنْ صَلَّى بَعْدَ الْمَغْرِبِ عِشْرِينَ رَكْعَةً بَنَى اللهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ "Kim akşam namazından sonra yirmi rekât (nafile) namaz kılarsa Allah ona Cennette bir köşk bina eder."[17]

j. Hz. Huzeyfe anlatıyor: "Allah Resulü'ne gelip onunla beraber akşam namazını kıldım. Kendisi yatsıya kadar namaz kılmaya devam etti."[18]

k. Hz. Ammar b. Yâsir akşam namazından sonra altı rekât namaz kılınca yanındakiler bu namazı sordular, o şu cevabı verdi: "Ben sevgili dostum Allah Resulü'nü gördüm akşam namazından sonra altı rekât kıldı." ve şunu ekledi "Kim akşam namazından sonra altı rekât kılarsa, denizköpüğü kadar günahı olsa bile affolur."[19]

l. Hz. Abdullah b. Ömer şöyle derdi: مَنْ صَلَّى أَرْبَعًا بَعْدَ الْمَغْرِبِ كَانَ كَالْمُعَقِّبِ غَزْوَةً بَعْدَ غَزْوَةٍ "Kim akşam namazından sonra dört rekât namaz kılarsa gazve üstüne gazveye çıkmış gibi olur."[20]

m. Hz. Enes akşamla yatsı arasında namaz kılar ve 'muhakkak ki geceleyin kalkıp ibadet etmek daha tesirlidir' *(Müzzemmil, 73/6)* âyetine işaret ederek "bu, gecenin ilk ihyâsı/ilk virdidir" derdi.[21]

n. Akşamla yatsı arasında Hz. Abdullah b. Mes'ud'un yanına her girildiğinde namazla meşgul olduğu görülürdü. O bu durumu izah sadedinde şöyle derdi: هِيَ سَاعَةُ غَفْلَةٍ "o gaflet zamanıdır."[22]

o. Hz. Selman-ı Farisî, Efendimiz (sas)'den naklen şunları aktarıyor: عَلَيْكُمْ بِالصَّلَاةِ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ بِمُلَاغَاةِ النَّهَارِ وَتُهَذِّبُ آخِرَهُ "Akşamla yatsı arasındaki namaza dikkat edin, zîrâ bu namaz gün içinde eğlenme ve yanlış işlere bulaşmadan ötürü oluşan mânevî kirleri giderir ve günün sonunu güzelleştirir."[23]

ö. Efendimiz'in (sas) azatlılarından Hz. Ubeyd'e, Efendimiz'in farz namazlar dışında bir namaz kılmayı emredip etmediği sorulduğunda, "Evet, akşamla yatsı arasında namaz kılmamızı emrederdi." cevabını verdi.[24]

Zikredilenlerin hâricinde, özellikle günlük virdleri detaylı bir şekilde ele alan İhyâ gibi eserlerde konuyla ilgili çok sayıda haber ve tatbikatın aktarıldığını belirtip bu kadarla iktifa etmek istiyoruz.

Evvâbîn Namazının Zamanı

Sahih-i Müslim ve Müsned başta olmak üzere, bazı hadîs kaynaklarında Efendimiz'in (sas) kuşluk namazına da

evvâbîn dediği rivâyet edilmektedir.[25] Ancak ulema kuşluk namazına **duhâ**; akşamla yatsı arasında kılınan namaza ise **evvâbîn** namazı demişler ve durum bu şekilde iştihar etmiştir. Ayrıca ikisine de evvâbîn denilebileceği kaydedilmiştir. Hattâ Abdurrezzak'ın Musannaf'ında şu rivâyet de vardır: "Kim sabahın sünnetini kılar sonra da cemaatle sabahın farzını eda ederse, o günkü namazı evvâbînin namazından sayılır, kendisi de muttakiler zümresine dâhil olur."[26]

İlgili eserlerde evvâbîn namazı daha çok '*akşamla yatsı arasında kılınan namaz*' olarak geçmektedir ve bu konuda ümmetin kabulü vardır. Bu zaman diliminin gaflet zamanı olduğu, cahiliye döneminde hem müşriklerin hem de Yahudilerin bu zamanda uyudukları ve Efendimiz'in (sas) bu saatlerde uyumayı yasakladığı da aktarılmaktadır. Hz. Enes (ra), bu vakitte uyumayı soran kişiye, "Yanları yataklardan uzaklaşır (uyumayıp ibadet için kalkarlar.)" *(Secde, 32/16)* âyetinin bu zamana işaret ettiğini belirterek, uyumanın uygun olmadığını belirtmiş ve Efendimiz'in yatsıdan önce yatmayı yasakladığını belirtmiştir.[27] Hz. Abdullah b. Abbas وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا "(Mûsa), bir gün, halkın habersiz olduğu (gaflet içinde olduğu) bir sırada şehre girdi." *(Kasas, 28/15)* âyetinde geçen gaflet zamanının, akşamla yatsı arasındaki zaman olduğunu belirtmektedir.[28] Hz. Amr b. Âs ise, "evvâbîn namazı akşamla yatsı arasındaki boşluktadır, ta halk yatsıya yönelinceye kadar." demiştir.[29]

Akşamla yatsı arasına hem evvâbîn hem de gaflet zamanı denilmesinin hikmeti şu olabilir: Nefis gün boyu yaşadığı yorgunluk, işlediği günahların kasveti ve yenilen akşam yemeğinin ağırlığından ötürü dinlenmeye, kendini salmaya ve bu saatleri gaflet içinde geçirmeye meyyal olduğundan gaflet zamanıdır. Diğer taraftan nefsin isteklerine baş kaldırıp, gün boyu yapılan hataların açtığı yaraları sarmaya, gecenin ilk virdini canlı geçirmeye, günlük manevî hâsılatın leh ve aleyhteki hesabını yapmaya yönelen ve bu arada çokça istiğfar edenler ise evvâbîn zümresindendirler. Zîrâ nefsin arzularından yüz çevirip Rabb'in isteklerine rucû etmişlerdir.

Rekât Sayısı

Teravih ve teheccüd namazı dâhil, nafile namazların hemen hepsinin rekât sayısı konusunda Efendimiz'den (sas) farklı birkaç uygulama rivâyet edilmiştir. Rahmet Peygamberi'nin rahmetinin tezahür ettiği hususlardan birisi de bu olmalıdır. Zîrâ nafile ibadetler, farzlar gibi olmayıp bir nevi ihtiyarîdir ve kişinin hâl ve durumuna göre bunları az veya çok eda etmesi mümkündür. Nafileler için alt sınır, söz konusu ibadetin ibadet sayılmasını sağlayacak bir miktarda olmasıdır denilebilir. Meselâ namaz için bu iki rekâttır.[30] Onun için bütün nafile namazların en azı iki rekâttır. Evvâbîn için de bu miktar en alt sınırdır, denilebilir.

Konuyla ilgili yukarıda birkaçını verdiğimiz rivâyetlerde farklı rakamlar bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ebû Hüreyre ile Hz. Ammar b. Yâsir altı rekât olduğunu rivâyet etmişlerdir. Ancak rivâyet edilen metinde 'akşam namazından sonra' ifadesi olduğundan bu rakama akşamın son sünnetinin dâhil edildiği, dolayısıyla evvâbînin dört rekât olduğu izahı yapılmıştır. Hz. Aişe Validemiz'den rivâyet edilen yirmi rakamına, yatsının ilk sünneti hâriç, akşam ve yatsı namazlarının toplamıdır denilmiştir. Buna evvâbînin dört rekâtı dâhildir. Nitekim Hz. Abdullah b. Ömer'e göre de evvâbîn dört rekâttır.

Sonuç olarak şu denilebilir: Yukarıda da işaret edildiği gibi nafile bir ibadet olan evvâbînin en azı iki rekât olmakla beraber, rivâyetler en uygun rakamın dört olduğu noktasında birleşmektedir. Hanefilerin görüşü de bu yöndedir.[31]

*Iğdır Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi.
ayuce@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. **Buharî**, Rikâk, 38.
2. Rağıp el-İsfahanî, el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân, 766.
3. Mesela bkz. Hikmet Yüceoğlu, Nafile İbadetler, Rehber Yayınları, İzmir, 2006.
4. Buhârî, Deavât, 3; Müslim, Zikir, 41, 42.
5. F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri I, 18–24.
6. Ebû Davud, Tetevvu', 22; Beyhakî, Sünenü'l-Kübra, III, 19; Vahidî, Esbabu'n-Nüzûl, 404.
7. Beyhakî, Sünenü'l-Kübra, III, 19
8. Neylü'l-Evtar, IV, 336.
9. Gazzalî, İhya, I, 342.
10. Beyhakî, Sünenü'l-Kübra, III, 19.
11. Neylü'l-Evtar, IV, 336.
12. El-Bahru'r-Raik, IV, 234.
13. Şafak dilimizde, güneş doğmadan az önce beliren aydınlığa da denir.
14. Gazzalî, İhya, I, 342.
15. Kurtubî, XIV, 101.
16. Tirmizî, Mevakît, 204; İbn Mace, İkame, 113.
17. Tirmizî, Mevakît, 204; Ebû Ya'la, Müsned, X, 205.
18. İbn Hanbel, Müsned, V, 392.
19. Ebû Nuaym el-İsfahanî, Ma'rifetu's-Sahabe, XIV, 486.
20. İbn Ebî Şeybe, Musannaf, II, 103.
21. İbn Ebî Şeybe, Musannaf, II, 102.
22. İbn Ebî Şeybe, Musannaf, II, 102.
23. Abdurrezzak, Musannaf, III, 44; Kenzu'l-Ummal, VII, 387.
24. İbn Hanbel, Müsned, V, 431.
25. Müslim, Müsafirîn, 143; Müsned, IV, 366.
26. Abdurrezzak, Musannaf, III, 58.
27. İbn Ebî Şeybe, Musannaf, II, 230.
28. İbn Ebî Hatim, Tefsir, LI, 341.
29. Kurtubî, XIV, 101.
30. İmam Şafiî gibi müctehidîn-i izamdan bazı zevatın, Efendimizin uygulamalarına dayanarak namazın en azının bir rekât olduğunu belirttiklerini kaydetmeliyiz. Ancak bu görüş sadece vitir namazı için uygulanmaktadır. Diğer hiçbir namaz sadece bir rekât olarak kılınmamaktadır.
31. Geniş bilgi için bkz: Bedaiu's-Sana'i, III, 130; Bahru'r-Raik, IV, 249; Mecme'u'l-Enhur, I, 411.

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt EREN *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

FONKSİYONEL AÇIDAN İSLÂM'DA MESCİD

Giriş

İçinde ibadet edilmek üzere tahsis edilmiş mekânlar kendilerine atfedilen mânâ ve fonksiyon ile farklı bir kutsiyete bürünürler. Görüntü maddeden mânâya intikal ederek ruhu muhatap alır hâle gelir. Kısaca *"İnsan rûhuna seslenen müphem bir lisan, gönülleri kendine çeken büyüleyici bir beyan ve sessiz duruşu içinde, Yüce Hakikat adına her dille bir şeyler anlatan bir sırlı tercüman oluverir."* Bu mekânlara kuşatıcı adı ile kısaca mabed denir. Buralar his dünyamızın varlık ötesine açılan menfezleri, kesret deryasında boğulmuş bedenlerimizin vahdet sahilleridir. Buralar karanlık gecelerin nurlu sabahları, susuz çöllerin su yataklarıdır. Gerçek hayat buralarda olup, buralara uğranılmamışsa hayat yaşanmamış sayılır.

Mescid ve Müteradiflerinin Kelime Anlamı

'Mescid' kelimesi Arapça 'se-ce-de' fiil kökünden sucûd masdarından ism-i mekân kipi ile **'mesced,** semâi kullanımı ile **mescid'** kısaca içinde **'secde edilen yer'** demektir. Çoğulu 'mesâcid'tir. 'Se-ce-de' fiil kökünden sucûd masdarı alnı yere koymak, tevazu içinde olmak, eğilmek anlamlarına gelir. *(Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, III/204)* Namaz kelimesi yerine onun bir rüknü olan secdenin kullanılması, önemine binaendir.

Mescid kelimesiyle kısmen eş anlamlı diyebileceğimiz 'Câmi' kelimesi Arapça 'ce-me-a' fiil kökünden ism-i fâil kipinde **cem eden, toplayan** anlamında, Müslümanların özellikle namaz kılmakla sembolleşen ibadet ettikleri yer, mabed demektir. 'el-Mescidu'l-câmi' kelimesinden kısaltılmış olarak kullanıldığı söylenir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cuma Sûresi 9. âyette aynı iştikaktan **'yevmu'l-cumuati'** kalıbı dışında **'câmi'** kelimesi Kur'ân'da geçmemektedir. O mânâda **'beyt'** veya **'beytullah'** gibi ifadeler görmekteyiz. Bunlardan **'Beyt'** kelimesi Arapça **'gecelemek, akşamı geçirmek'** anlamlarına gelen 'bâ-te/ye-bî-tu' fiil kökünden **'ev'** anlamında kullanılmıştır. **'Beytullah'** kalıbı ise, evin Allahu Teâlâ'ya isnâdı ile **'Allah'ın evi'** anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de 'el-beyt', 'beytullah' ve 'beytu'l-haram' lafızlarıyla Kâbe-i Muazzama kastedilmiştir. Buraya beytullah denilmesinin hikmetleri içerisinde belki de en önemlisi Zât-ı Celâline nispetle orayı şereflendirmesi, şerefini artırması olsa gerektir.

Bu kavramlar içerisinde **'mescid'** kelimesi ifade ettiği mesaj yönünden diğerlerinden daha bir önem arz etmekte, herhangi bir kelimeden çok karşımıza bir kavram olarak çıkmaktadır. O hâlde mescid kelimesi **insanları cem eden, bir araya getiren, secde/ibadet ettikleri, içinde kalındığı** ve bu son özelliği ile **Allah'a misafir olunan yer** anlamlarının ortak ifadesi diyebiliriz.

Yukarıda zikri geçen 'mescid, câmi, beyt, beytullah' gibi kavramlarla eş anlamlı diyebileceğimiz ayrıca 'mabed' kelimesi vardır. Bu kelime de Arapça a-be-de fiil kökünden ism-i mekân kipinde, 'içinde ibadet edilen yer' anlamında bir kelimedir. Bu anlamı ile mabed kelimesi İslâm âleminin şiarı olan mescidlerin dışında bütün dinlerin ibadet için tahsis ettikleri yerlere de ıtlak olunabilir.

İslâm geleneğinde, özellikle de mahallî farklılıklarıyla birlikte Arap dünyasında insanları toplama, bir araya getirme fonksiyonu itibariyle cuma ve bayram namazlarının kılındığı daha geniş ve daha büyük yapılara 'câmi' denilegelmesi şöhret kazanmıştır. Dolayısıyla bu bölgelerde özellikle cuma ve bayram namazları sadece adına câmi denilen bu yapılarda îfa edilmektedir. Mescid kelimesi ise, yaygın anlayışa göre içinde sadece namaz kılınan yer anlamında kullanılmaktadır. Bu itibarla özellikle memleketimiz dışında İslâm coğrafyasında mescid kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır. İngilizce 'mosque' kelimesi de 'mescid' kelimesinden dönüşmüş hâli olarak mücerret, Müslümanların ibadet ettikleri yere genel ad olmuştur. Ülkemizde cuma namazları ayırımı yapılmaksızın içinde 'namaz kılınan yapılar' için yaygın olarak câmi kelimesi kullanılmaktadır. Hacim itibariyle daha küçük yapılara da mescid denildiği gözlemlenmektedir.

İslâm'da Mescidin Yeri ve Önemi

Mescidler insanın yaratılmasındaki kilit hedef ibadetin yapıldığı yerler olup bu yönüyle de İslâm'ın şiarıdır. Dolayısıyla İslâm dini bu kutsal mekânlara çok önem vermiş, buraların imâr edilmesini emir ve tavsiye etmiştir.. Cenabı Hakk Tevbe 18. âyette *'Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazlarını dosdoğru kılan, zekâtlarını veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imâr eder. İşte, doğru yola erenlerden olmaları umulanlar bunlardır.'* buyurmaktadır. Âyette geçen 'imâr etme' anlamı hem ümrânı maddî kapsamında inşâ, tamir, tefriş ve hizmetleri, hem de mânevî olarak buralarda başta beş vakit namazlar olmak üzere mevcudiyetlerine sebep teşkil eden her türlü ibadet ü taatin ifâ edilmesi, Müslümanlarca dolup taşması anlamlarına tevil edilir. Efendimiz (sas) bir hadîslerinde 'Yeryüzünde Allah'a en sevimli yerlerin mescidler' olduğunu bildirmiştir. *(Müslim, Salât, 53)*

İslâm tarihinde bugünkü anladığımız mânâda sadece ibadete hasredilmek üzere bina edilen ilk mescid, daha önce Mekke'den hicret eden ilk muhacirlerin Medine-i Münevvere'nin dış mahallelerinde yer alan Kubâ mıntıkasındaki Amr b. Avfoğullarının hurma bahçesinin bulunduğu yeri düzenleyerek namaz kılmaya başladıkları yerdir. Efendimiz (sas) hicret esnasında henüz Medine'ye varmadan bu bölgeye gelmiş, birkaç gün kalmış ve burayı biraz daha genişleterek Kubâ mescidini inşa etmiştir. Kaynaklarda Mescid'in inşasında en büyük gayretin Ammar b. Yâsir (ra) tarafından göstermiş olduğu zikredilir. Dolayısıyla kendisi hakkında **'İslâm'da ilk mescid bina eden kimse'** denilir. Allahu Teâla Tevbe Sûresi 108. âyette bu mescidi: *'İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.'* diyerek vasıflandırmıştır. Efendimiz (sas) cumartesi, bazı rivayetlerde de pazartesi günleri mutad şekilde bu mescidi ziyaret ettiği, burada namaz kıldığı söylenir. Bir rivayette de *'Kim güzel bir şekilde abdest alır, sonra Kubâ Mescidine gelir ve orada namaz kılarsa onun için umre sevabı vardır'* *(İbn Mâce, İkâme, 198; Tirmîzi, Sâlat, 242)* buyurmuştur. Medine'ye vardıktan sonra Mescid-i Nebevî inşâ edilmiştir. Bir peygamber düşünün; ashabı ile birlikte memleketinden, yurdundan, yuvasından çıkartılmış, uzun, yorucu ve meşakkatli bir yolculuktan sonra henüz kendilerini neyi beklediğini bilmedikleri yeni bir diyara geliyorlar ve ilk yaptıkları şey mescid inşâ etmek. Bu durum İslâm'da mescidin ne kadar önem arz ettiğini ifade etme adına çok önemli olsa gerektir.

Mescidlerin Fonksiyonu

İslâm tarihine ve özellikle Efendimiz (sas) ve ashabının (r. anhum) örnek hayatlarına baktığımızda mescidin o dönemde fonksiyonel ruhu hakkında daha isabetli karar verebiliriz. Mescidin misyon ve fonksiyonlarını tespit ve anlamak için Asr-ı Saadet'e bakmak gerekir. Bu mevzuda öncelikle mescid kavramını doğru anlamak onun fonksiyonunu doğru tespit etmemize yardımcı olacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere kulluğun temsil edildiği, ibadetin anlam kazandığı en ulvî makam olan secde kelimesinden türeyen 'Mescid' öncelikle bu kelimenin taşımış olduğu anlamı ifâ etmektedir. Dolayısıyla bir mekâna câmi veya mescid tesmiye edilmesi için şuur altımızda ifadesini bulan, minberi, mihrabı, kubbe ve minaresi olan mimarî bir eser akla gelmemelidir. İslâm şekil dini değildir. Maddeten ziyade esasa ve ruha bakar. Buradan hareketle bu değerlerin temsil edildiği, aynı fonksiyonu ifâ eden her yer mescid hükmüne girer. Belki de günümüzde adına câmi veya mescid denilen nice binalar bu zaviyeden bakıldığında mescid olmayıp, levhasında câmi veya mescid ifadesi bulunmayan nice bina, müessese yurt ve yuva gerçek mescid hükmündedir.

Buradan hareketle mescidin fonksiyonlarını yerine getiren birçok mekânın mescidleştiğini de söyleyebiliriz. O hâlde mescidin ilk fonksiyonu, içinde ibadet edilmesi olmalıdır. Allahu Teâla Bakara 114. âyette: *"Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onun tahribi için uğraşandan daha zalim kim vardır?"* buyururken bu fonksiyonu 'içinde Allah'ın adının zikredilmesi' olarak ifade etmektedir. Diğer açıdan bu espri muvacehesinde O'nun adının anılmasına engel olmak, bu tür mahallerin karşısında bulunmak, kendi gayesine muhalif hâle getirmek, işlevini daraltmak veya muattal hâle getirmek, Allah'ın adının anılmasını yasaklamak mânâsına gelecektir. Buradan hareketle mescidlerde Allah'ın adının anılmasını men sadece maddî yasaklama anlamına gelmemelidir. Mescitlerde veya mescitlerin işlevlerini yerine getiren bu tür mahallerde vazife yapanlar da, vazifelerinde kusur ederlerse, o nispette âyetin tehdidine muhatap kabul edilir.

İslâm'da ibadet kavramı çok geniş yelpazede tezahür eder. Mücerret namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek ibadetin naslarla şekillenmiş örnekleri olmakla birlikte sadece bunlar değildir. İbadetler ve bunların formatı bizzat din tarafından tespit edilmiştir. Başka türlü olamaz da. Aksi takdirde İslâm âlemşümullüğünü ve esnekliğini kaybeder, sadece şekle bakan ruhbanî bir hüviyete bürünürdü. Oysa İslâm'ın getirmiş olduğu ibadet kavramına daha geniş perspektifle 'ruhunu naslardan aldıktan sonra zaman ve zemine göre ifâ edilen her şey' diyebiliriz. Dolayısıyla bu anlayışın kapsamı içine insan olarak normal günlük yaşantının gereği davranışlar da girer. Bu zaviyeden bakacak olursak mescid ibadet adına her niyet ve davranışın sergilendiği yer olmalı, fonksiyonu da bu anlayışa göre çok geniş bir dairede görülmelidir. İşte İslâm tarihinin o en kutlu sayfalarında mescidin bu geniş anlamı üstlendiğini görmekteyiz.

Evet, mescidler o kutlu dönemde mabed olma dışında sosyal hayatın gereği olması gereken her faaliyetin yapıla geldiği merkezler hüviyetindedir. Bazen, Efendimiz'in (sas) devlet başkanı sıfatıyla Müslümanları idare ettiği, günümüz farklı siyasî anlayışları çerçevesinde değişebilen tesmiyeleri ile millet meclisi/idarî merkez; yerine göre okuma yazma ile başlayan farklı seviyelere göre değişebilen eğitim müesseseleri, medrese, üniversite; günümüz belediye hizmetlerini ifâ eden resmî daireler, ihtiyaca göre daha farklı şekil ve hüviyetlere bürünen noterlik, nikâh dairesi, dâru'l-eytâm, dâru'l-aceze, hastane, kısaca yukarıda özetlemeye çalıştığımız ibadet mefhumu çerçevesi içerisinde içtimaî hayatta birlikte olmanın gereği her türlü ihtiyacın masaya yatırıldığı, tedavi edildiği merkezlerdir.

'Allahın evi' nispetiyle şereflendirilmiş olan mescidler bu mensubiyeti ile tazim, takdis ve hürmete en layık olan mekânlar olmalıdır. Bu hürmet öncelikle yapılış gayelerine uygun olarak yukarıda da temas edildiği üzere oraların her türlü ibadet ü taatin ifâ edilmesi Müslümanlarca dolup taşması anlamlarına gelen mânevî imarı ile gerçekleşir. Efendimiz (sas) mescidlere gelip gitmeyi Allah yolunda cihadla eş tutmuştur: 'Ebu Ümame'den (ra) gelen bir rivayette Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: *'Temiz (abdestli) olarak kim farz namaz kılmaya yönelirse/devam ederse ona ihramlı olarak hac yapana verilen ecir gibi sevap vardır. Kim duhâ namazını kılmaya yönelirse/devam ederse ona umre yapana verilen ecir gibi sevap vardır. Aralarında gereksiz fiil/söz olmaksızın bir namazdan diğer namaz (vaktine) kadar beklemenin karşılığı yüce makamlarda (illiyyunda) yazılmış (amel) olur.* (Ravi) Ebu Ümame (ra) dedi ki: mescidlere geliş ve gidiş Allah yolunda cihad etmekten (onun parçasından) sayılır. *(İbn Hanbel, V, 267)* Bu babtan olmak üzere mescidlerde namaz beklemek ayrı bir ibadet kabul edilmektedir: 'Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den (ra): Rasûlullah'ın (sas) şöyle dediğini duydum: *'Kim namaz (vaktini) beklemek için mescitte oturursa, o kişi namazda sayılır.'* *(İbn Hanbel, V, 332)*.

Yeryüzünün mescidleşmesi

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا "*Yeryüzü benim için bir namazgâh ve temizleyici kılınmıştır.*" buyurmuştur. Bu hadîs ile sadece ibadet için tahsis edilen bir yerinde değil yeryüzünün fıkıhça temiz kabul edilen her noktasında ibadet edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu hüküm aynı zamanda Hıristiyanlık ve Yahudilikte ibadetin sadece ibadethanelere hasredilmesi anlayışına bir reddiye ihtiva etmektedir. Zîrâ İslâmiyet'te ibadet (cemiyet hayatını kuvvetlendirmek, şahs-ı mânevîyi oluşturmak, birlikten güç almak vb. birçok hikmeti olan mescidlerdeki ibadetlerin naslarla tespit edilen efdaliyet ve kudsiyeti ile birlikte) her yerde eda edilebilir. Bu hüküm ile Allah'ın her yerde hâzır ve nâzır olduğuna vurgu bulunmaktadır. Dolayısıyla her yeri mescid kabul etmek ve orada ibadet etmek mümkündür.

Bu kutlu sözden aynı zamanda yeryüzünün ibadet yeri hâline getirilmesi hedefi de okunmalıdır. Diğer bir tabirle her ne kadar mescid gibi ibadete tahsis edilmiş olan yerler inşa ve imar edilse de, esas olan kâinatın her köşesine kadar uzanmak, oralarda Allah ve Resulü'nün (sas) bayraktarlığını yapma hedefi talep edilmektedir.

Mevzumuzu Merhum Ali Ulvi Kurucu Efendiyi ziyaretimiz sırasında ecdadımızın Mescid-i Nebevî'ye karşı gösterdikleri sevgi ve saygıyı ifade adına naklettiği bir anekdotla bitirelim: *'Efendim' dedi*, (böyle başlardı sözlerine) *'Bir kitapta rast geldim de; ecdadımız Osmanlı, Mecsid-i Nebevî'de çalışanların mescide ve Efendimiz'e saygısızlık olur diye, dünya kelâmı etmemeleri için tamimde bulunmuş; araç ve gereçlere sembolik zikir tahsis etmiş, mesela süpürge için (bir defa Subhanallah), temizlik bezi için (Elhamdülillah) ne bileyim faraş için (iki kez Subhanallah) gibi. Çalışan farzu muhal süpürgeye mi ihtiyacı var 'süpürgeyi uzat' demiyor, (bir kez Subhanallah) diyor. Karşısındaki de onu anlıyor, bu şekilde Efendimiz'in ruhaniyetini de incitmemiş oluyorlardı.'*

Sonuç

Mabed, içinde ibadet edilmek üzere tahsis edilmiş kutsal mekânlara verilen genel bir addır. Yukarıda da görüldüğü üzere fonksiyonları itibariyle bazen câmi, bazen mescid, bazen el-mescidü'l-câmi gibi ad ve unvanlar ile isimlendirilmişlerdir. Bu tesmiyelerin kullanımı farklı coğrafyalarda halk nezdindeki şöhretine göre değişiklik arz etse de mânâ itibariyle insanları cem eden, bir araya getiren, içinde ibadet edilen Allah'ın evleri olması özelliği ile de Allah'a misafir olunan yerlerdir. Memleketimizde daha çok câmi kelimesi kullanılırken, İslâm coğrafyasında mescid kelimesi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

Mescid bir İslâm şiarıdır. Birlik ve beraberliğin sembolüdür. Zaman zaman mutlu ve sevinçli günlerin bazen acı ve üzüntülü günlerin paylaşıldığı yerler, bazen de kültürel etkinliklerin ifâ edildiği merkezlerdir. Millî ve dinî kimliğimizin gelişiminde çok önem arz eder. Zenginiyle fakiriyle, cemiyetin farklı ve renkli statülerinden köylü veya şehirlisiyle, büyüğüyle, küçüğüyle aynı safta omuz omuza her kesimi bünyesinde cem edebilen yegâne mekânlardır. Mabed olmanın yanı sıra birer eğitim, öğretim okulları, diğer bir tabirle halk üniversitesi vazifesi yapmaktadır. Bu yönüyle de geleceğimizin teminatı konumundadır.

"Mâbeddeki bu güzellik ve mânânın; gözleri, gönülleri dolduran ve doyuran bir mûsikî gibi ruhlarımıza nasıl nüfuz ettiğini anlamak için îmâna uyanmış olmak ve mâbedin kendine has şîvesine de âşina bulunmak şarttır."

*Dokuz Eylül Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi
ceren@yeniumit.com.tr

YENİ ÜMİT

Doç. Dr. Yener ÖZTÜRK *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

Şefaat haktır ve gerçektir. Bütün büyükler Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu sınır dahilinde şefaat edeceklerdir. Eğer "Şâhid" olmak da bir bakıma şefaat kabul edilecekse, ümmet-i Muhammed bu mânâda bütünüyle şefaat edecektir. Şefaati inkâr edenlerin, dünyada da ukbâda da kazanacakları bir şey olmasa gerek. Çünkü Allah (cc) orada kullarına, kulların O'nu bilip tanımaları ölçüsünde muamele edecektir...

İSLÂM'DA ŞEFAAT İNANCI

Şefaat kelimesi, Arapça'daki şef' mastarından türetilmiştir. Şef' ise, 'tek' anlamındaki 'vetr' kelimesinin zıddı olup, 'tek olanın zıddı ve çift' olmak[1] gibi mânâlara gelir ve 'bir insanın bir başkasından kendisi dışındaki birine faydalı olmasını veya ondan bir zararı uzaklaştırmasını istemesi'[2] anlamını ifade eder.

Dinî bir terim olarak ise şefaat, umumiyetle 'kıyamet gününde, kendilerine izin verilenlerin suçların bağışlanması talebinde bulunmaları'[3] anlamında veya 'azabı hak etmiş müminlerden Cehennem'e girmemeleri veya Cehennem'e girdikten sonra çıkarılıp Cennet'e konulmaları şeklinde azabın kaldırılması'[4] mânâsında kullanılır.

Şefaat; ilgili âyet ve hadîslerden hareketle İslâm âlimlerince beş kısımda mütalâa edilmiştir: 1. İnsanların bir an evvel hesaba çekilmeleri için yapılan şefaat 2. Müminlerden bir topluluğun, hesaba çekilmeden Cennet'e girmesi için yapılan şefaat 3. Cennetliklerin derecelerinin yükseltilmesi için yapılan şefaat 4. Cehennem'e giren müminlerin oradan çıkarılması için yapılan şefaat 5. Cehennem'de ebedî olarak kalanlardan, bazılarının azaplarının hafifletilmesi için yapılan şefaat.[5]

İslâm akidesine göre şefaat haktır, iman edilmesi gereken Kur'ân ve Sünnet'in nassları ve âlimlerin icmaı ile sabittir. Mutezile kelâmcıları şefaatin yalnızca sevap ehli ve Allah dostları için derecelerinin artırılması şeklinde olacağını ileri sürerek sınırlı bir şefaat inancını kabul etmiştir.

İslâm akidesine göre şefaat haktır, iman edilmesi gereken Kur'ân ve Sünnet'in nassları ve âlimlerin icmaı ile sabittir. Mutezile kelâmcıları şefaatin yalnızca sevap ehli ve Allah dostları için derecelerinin artırılması şeklinde olacağını ileri sürerek sınırlı bir şefaat inancını kabul etmiştir.[6]

Mutezile kelâmcılarının dar bir çerçeveden ele aldıkları şefaat inancı, bugün de bir kısım çağdaş teolog tarafından tamamen reddedici bir üslûp içinde yorumlanmakta[7] veya bu inanca İslâm dini ve onun kültür çevresi dışında bir kaynak aranmaktadır.

Bu konunun sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi, şefaatin aklen mümkün olduğunun gösterilmesine ve şefaatle ilgili âyetlerin doğru bir şekilde sınıflandırılmasına bağlıdır. Bu cümleden olmak üzere, söz konusu iki hususa ana hatlarıyla temas etmeye çalışacağız.

A. Aklen İmkânı

Yüce Yaratıcı'nın bu âlemde icraatını sebeplere bağlı yürüttüğünü müşahede etmekteyiz. Şüphesiz ki bu, O'nun kudsî takdir ve hikmetinin bir gereğidir. Sebepleri yaratan O olduğu gibi, onları neticelerin vücuduna vesile kılan da yine O'dur. İnsanlara merhamet edip onları rızıklandıran Allah'tır; ama O, ağaç, toprak ve sâir sebepleri lütfuna vesile kılmıştır. Aynı şekilde Güneş'i de zeminin aydınlanmasına bir vesile yapmıştır. Rızık ve ışık gibi maddî ihsanlarına böylesine sebepler yaratan Allah'ın mânevî ihsanlarına da bazı makbul kullarını sebep kılması aynı şekilde makul görülmelidir.

İnanan insanlar –Kur'ân'dan almış oldukları bilgiyle- bilirler ki, hidâyet Allah'tandır. Yine ondan aldıkları ders ile bilirler ki, bu hidâyete vesile kılınan da öncelikli olarak nebilerden başkası değildir.[8] Bilinen bu gerçekten hareketle konuyu şu noktaya taşımak istiyoruz: Hidâyet, şefaatten çok daha önemli ve neticesi çok daha büyük bir hâdisedir. Çünkü imanla ahirete göçmüş bir insanın –işlediği günahlarından dolayı yolu geçici olarak Cehennem'e uğramış bile olsa- sonunda Cennet'e gireceği hadîs-i şerîflerde açıkça belirtilmiştir;[9] ancak hidâyet olmaksızın şefaatin bir mânâ ifade etmeyeceği açıktır. Bu da gösteriyor ki, bir insan için hidâyet şefaatten çok daha önemlidir. Konuya bu açıdan bakıldığında da, insanlar için hayatî olan bir nimete (hidâyete) vesile kılınan bir peygamberin, insanların belli günahlarının affına vesile kılınmasının dinin ruhuna ters gelebilecek ve akılca garipsenecek bir tarafının olmadığı anlaşılacaktır.

Bu cümleden olarak denilebilir ki, peygamberlere ve salih insanlara verilecek olan şefaat izni, kendisini bize "..Rahmetim her şeyi kaplamıştır."[10] şeklinde tanıtan yüce Allah'ın hesap sonrası tecelli edecek olan hususi bir rahmetinden/fazlından başka bir şey değildir. İşin esasına bakılacak olursa, affetmeyi murad eden ve buna izin veren Allah'ın kendisidir; yani, bu hâdise O'na rağmen değildir. Ancak O bu hususi lütfunu, başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere, katında makbul diğer bir kısım insanların vesilesiyle gerçekleştirmeyi dilemiştir.

Peygamberlere ve salih insanlara verilecek olan şefaat izni, kendisini bize "..Rahmetim her şeyi kaplamıştır." şeklinde tanıtan yüce Allah'ın hesap sonrası tecelli edecek olan hususi bir rahmetinden/fazlından başka bir şey değildir. Ancak O bu hususi lütfunu, başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere, katında makbul diğer bir kısım insanların vesilesiyle gerçekleştirmeyi dilemiştir.

Bununla, şefaat edecek olanların, nezdindeki değerlerinin bütün insanlara ilân edilmesi ve onlara bir nevi şeref ve pâye verilmesi gibi bir kısım hikmetler gözetilmiştir.[11]

B. Şefaatle İlgili Âyetlerin Sınıflandırılması

1. Putların Şefaatini/Aracılığını Reddeden Âyetler

Kur'ân'da şefaatle ilgili olarak yer alan birçok âyet vardır ki, bunlar ilk muhatap kitle içerisinde bulunan müşriklerin cansız, şuursuz ve akılsız, dolayısıyla işlevsiz putlar konusundaki tutum ve beklentilerinin garabetini dile getirir. Meselâ bu hususa bir âyette şöyle temas edilir:

"Yoksa onlar Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler. De ki: Hiçbir şeye güç yetiremez, akıl erdiremez olsalar da mı (onları şefaatçi/aracı edineceksiniz?)"[12]

Bu mevzuda da Kur'ân'ın zihinlere yerleştirmeye çalıştığı mesaj tevhid ilkesidir. Kur'ân bu ilkeyi sürekli olarak gündeminde tutmuş ve 'Allah'a icraatında ortak arama' anlamına gelebilecek her bir düşünceyi, tevhid ilkesini gölgeleyici bir anlayış ve tutum olarak görüp ona karşı çok yönlü bir mücadele içinde olmuştur.

2. Şefaatin Vukû Bulacağını Gösteren Âyetler

Kur'ân, İslâm öncesi Arap toplumlarında veya Ehl-i Kitab'ın inançları arasında önemli yer tutan şefaat inancını –onların kayıtsız şartsız şefaat etmeye yetkili zannettikleri- mevhum varlıkların veya şahısların elinden alarak Allah'a teslim etmiş ve O'nun rıza ve iznine bağlamıştır. Bu cümleden olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de şefaatin varlığını bildiren şu âyetler nazil olmuştur:

"O'nun huzurunda, kendisine izin verdiğinden başkasının şefaati fayda vermez.."[13] "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğunun dışındakilere şefaat fayda vermez."[14] "Göklerde nice melek vardır ki onların şefaatleri; ancak Allah'ın izni ile dilediği ve razı olduğu kimselere yarar sağlar."[15] "Onlar, Allah'ın rıza gösterdiğinden başkasına şefaat etmezler."[16]

Kur'ân-ı Kerîm'in kullanmış olduğu bu ifadelerden de anlamaktayız ki, kendilerine şefaat salahiyeti tanınacak kişilerin şefaati sınırsız bir ölçüde değildir. Bütün şefaatler, Allah'ın izni ve razı olduğu sınır içinde olacaktır.

3. İnkârcılar İçin Şefaatin Söz Konusu Olmadığını Bildiren Âyetler

Şefaatle ilgili Kur'ân âyetlerine ve hadîs rivâyetlerine bir bütün olarak baktığımızda, onun her insan ve her suç için söz konusu olmadığını görürüz. Meselâ Kur'ân'da inkârcı zalimlerin şefaatten mahrum bırakılacağı açıkça ifade edilir.[17] Bunun gibi bir âyette 'büyük bir zulüm'[18] olarak ele alınan şirkin[19] affın kapsamı dışında kaldığı vurgulanır.

Kur'ân'ın şu âyeti inkârcılar için şefaatin geçerli olmayacağını bildirir: "..Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez.'[20] Bu âyetiyle Kur'ân, inkârcıların akıbetine dikkat çekmektedir. Buradaki muhatapların inkârcılar olduğu müteakip âyetlerde tasrih edilmektedir: "Böyle iken onlara ne oluyor ki, âdeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi hâlâ bu öğütten (Kur'ân'dan) yüz çeviriyorlar.."[21]

Saduddin Taftazanî, "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez' âyetinin ifade tarzı üzerinde dikkatle durur ve şu önemli açıklamada bulunur: Bu cümlenin üslûbu ve ifade şekli esas itibariyle şefaatin var olduğunun delilidir. Aksi hâlde, onların hâllerini kötülemek ve içinde bulundukları sıkıntılı durumun mahiyetini ortaya koymak için 'Kâfirlere hiçbir şefaatçinin faydası olmaz.' demenin anlamı olmazdı. Bu gibi yerlerde kullanılan bu nevi ifadeler, sadece kâfirlere mahsus olan durumu işaretler, onlarla beraber başkalarını da bu hükmün içine almaz. Yani burada kâfirlerle ilgili hükümden, 'Onların dışındakilerin de (müminlerin de) şefaatçileri olmaz.' mânâsı çıkmaz.[22] Nureddin es-Sabunî de aynı noktaya temas ederek şöyle der: Eğer şefaat müminlere de fayda vermeyecek olsaydı, kâfirlere hususi olarak dikkat çekmenin bir mânâsı olmazdı.[23]

Bu çerçevede bir başka âyette ise şöyle buyrulur: "Yaklaşan o gün hususunda onları uyar. (O gün ki) onlar dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiştir. Zalimlerin (o gün) ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır."[24] Açıktır ki, bu âyette de söz konusu edilenler inkârcı zalimlerdir. Bu durumu gerek Kur'ân'ın 'Kâfirler ki onlar zalimlerin tâ kendisidir.'[25] şeklindeki âyetinden, gerekse âyetin siyak-sibakının doğrudan onlarla ilgili olmasından anlamaktayız.

4. Şefaatle Alâkalı Yanlış Algılanan İki Âyet

Kur'ân-ı Kerîm'de şefaatle ilgili birçok âyet vardır ki bunlar, şefaat izninin çıkmasından evvelki zaman dilimiyle alâkalıdır. Bu âyetlerde, sorgulanma ve yargılanmaya eli/heybesi boş olarak gelen inkârcıların acıklı durumları müminlerin dikkatine arz edilir.

Birincisi: "Ey iman edenler, hiçbir alış-verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık verdiklerimizden Allah yolunda infak ediniz. Kâfirler ki onlar kendilerine bütünüyle yazık edenlerin (zalimlerin) tâ kendisidir."[26]

Hitabın 'ey iman edenler' diye başlamasının bir kısım zihinlerde yanlış algılamalara sebep olduğu görülmektedir. Dikkat edilirse bu âyet, 'Kâfirler ki onlar kendilerine tümüyle yazık edenlerin (zalimlerin) tâ kendileridirler.' şeklinde bitirilmektedir.

Hamdi Yazır bu âyetin yorumunda şöyle der: O gün bütün dostlar birbirlerine düşman kesilecek, şefaat kapıları kapanacaktır, bu felâketlerden ancak iman edip vazifesini yapan ve önceden korunan müttakîler müstesna olacaktır. Binaenaleyh böyle bir korunmayı elde etmek ve o felâketten uzak kalmak için müminler, o gün gelmeden evvel görevlerini eda etmeli; Allah namına infaklar yapmalı, seve seve zekâtlarını vermeli, kardeşlik bağlarını güçlendirerek ve cemiyetlerini tanzim ederek hazırlanmalı, uyumayıp uyanık bulunmalıdırlar. Kâfirler gibi Allah'ın emirlerine muhalefet edip de kendilerine yazık etmemelidirler.[27]

Şu hâlde 'Bu ibareler, şefaati müminler açısından imkânsız kılmaktadır.' denemez. Zîrâ bu ifadelerle, inkârcıların, hesap günü içine düştükleri acınacak duruma müminlerin de düşmemeleri için infak gibi[28] dinin amelî esaslarının gereğini yerine getirmelerine dikkat çekilmektedir.[29] Bir diğer ifadeyle, bu minvalde nazil olan âyetlerle –herhangi bir iltimasa ve yanlışlığa meydan vermeksizin amellerin karşılıklarının sahiplerine olduğu gibi bildirileceği[30]- zorlu hesap gününde, müminlere, başkasının yardımına bel bağlamadan[31], dünyada iken elinden geldiğince hayırlı ameller işlemesi' öğüdü verilmektedir.

İkincisi: "..İman eden kullarıma söyle, kendisinde ne alış-veriş ne de dostluk bulunmayan bir gün gelmeden önce, namazı ikame etsinler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan açık veya gizli infakta bulunsunlar."[32]

İbn Kesir'in de tefsirinde önemle belirtmiş olduğu üzere, burada vurgulanan mânâ şudur: O gün kişiye, Allah'a

kâfir olarak varması durumunda, ne bir kimsenin dostluğu ne de şefaati/aracılığı fayda verir.'[33] Zîrâ inkârcı şahıs, kendisine önceden tanınan alış-veriş yapma ve dostluk kurma imkânını değerlendirmediği için ogün bu durumdan mahrum kalacaktır. Zîrâ o gün, inkârcının, kendisini kurtarmaya yarayacak yeni bir amel ve dostluğa fırsat bulamayacağı bir gündür. Kısaca, bu ve benzeri âyetlerde, müminlere, inkârcıların maruz kalacakları çaresizlik ve sahipsizlik gibi bir akıbetten korunmaları için, imanlarının gereği olan amelleri takdim etmeleri lüzumu hatırlatılmış olmaktadır.

Hâsılı, doğrudan veya dolaylı olarak bu minvalde Kur'ân'da yer alan pek çok âyet söz konusudur ki, bütünü, inkârcıların akıbetlerinin ele alındığı yerlerde zikredilmiştir. Bu da gösteriyor ki, bu ibarelerden hareketle şefaatin olamayacağı gibi bir sonuca gidilemez. Ne var ki ilgili âyetler bir bütün olarak ele alınmadığında, hususiyle bu son gruptaki âyetlerin öncesine-sonrasına dikkatle bakılmadığında, müminlere şefaatin varlığını kabul etmeyen algılamalara kaymak mümkündür.

C. Hadîslerde Şefaat

Hadîs-i şerîflerde müminler için yapılacak olan şefaatle alâkalı olarak açık haberler vardır. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber (sas), bir hadîslerinde her peygamberin kendisine has ve kabul olunan bir duasının bulunduğunu, kendisinin ise, bu duasını âhirette ümmetine şefaat etmek için yapacağını bildirmiştir.[34] Yine bir başka rivâyette Hz. Peygamber (sas), mahşerde insanlar ıstırap ve heyecan içinde hesaplarının görülmesi için bekleşirlerken, Allah'a dua ederek hesap ve sorgunun bir an önce yapılmasını isteyeceğini bildirmiştir.[35] Ayrıca, kendisi dışında, diğer peygamberler, melekler ve diğer salih kullara da şefaat için izin verileceğini haber vermiştir.[36] Başka rivâyetlerde bunlara âlimler ve şehitler de ilâve edilmiştir. [37]

Ebu Mansur el-Maturîdî (ö. 333/936), şefaatin Kur'ân ve hadîslerle sabit ve hakkında açık delillerin olduğu bir konu olduğunu belirtir.[38] Maturîdî kelâmcılardan Nureddin es-Sabunî (ö. 580/1184) ise, şefaat konusundaki hadîslerin 'tevatüre yakın, en azından şöhret derecesinde bulunduğuna, haber-i meşhuru inkâr etmenin ise bid'at olduğuna[39] dikkat çeker. Bir Eş'arî kelâmcısı Taftazanî de, şefaatle ilgili hadîslerin mânen mütevatir olduğunu zikreder.[40]

Şefaat konusunda hadîs külliyatında yer alan pek çok rivâyet mevcuttur. Biz bunlardan yalnızca birisinin yorumu üzerinde kısaca durmaya çalışacağız:

Hz. Peygamber (sas) bir hadîsinde şöyle buyurur: "Benim şefaatim, ümmetimin büyük günah (kebair) işleyen kısmınadır."[41] Her şeyden evvel şu husus unutulmamalıdır

Gerek Kur'ân âyetleri gerekse hadîs külliyatında yer alan pek çok rivâyet, gerçekleşmesi ne şekilde olursa olsun, şefaat konusunda başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer salih kullara kıyamet gününde bir iznin/yetkinin verileceğini herhangi bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak şekilde haber vermektedir.

ki, peygamberini insanlık için yol gösterici, hayra davet edici bir rehber olarak gönderen Allah (cc), onunla insanlara şu mesajı vermiştir: "Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmekten sakının."[42] İşte ilgili hadîsi bu İlâhî beyanın ışığında değerlendirmemiz gerekmektedir. Yani, Peygamberimiz (sas) ümmetine, 'Günahınız büyük de olsa hiç endişe etmeyiniz, korkmayınız, nasıl olsa size şefaat edeceğim.' şeklinde bir mesaj vermiş olmuyor. Burada, Rahmet Peygamberi öncelikli olarak, -şu veya bu şekilde kebire kapsamındaki bir kısım günahlardan kendisini alamamış müminlerin- affedilmeleri için Rabb'ine el açıp yalvaracağını haber vermektedir. İkinci olarak ise, insanlara 'Allah'ın rahmetinden hiçbir zaman ümit kesmemelerini' bildirmiş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sas) bu ifade tarzında iki hususun işaretlendiğini söyleyebiliriz: Birincisi, 'büyük günah işleyenin, inkârla iman arası bir noktada kalacağını' öne süren Mutezilî düşüncenin yanlışlığına dikkat çekilmiş olmasıdır. İkincisi, 'Benim şefaatim, ümmetimin büyük günah işleyen kısmınadır.' nebevî ifadesiyle, 'müminlerin büyük günahları için, ancak Allah katında en muteber, hatırı en ileri olan Hz. Peygamber'in (sas) şefaatinin söz konusu olabileceğine' işaret edilmiş olmasıdır.

D. Konunun, 'İnsan İçin Ancak Kendi Çalışması Vardır.' İlkesiyle Telifi

Burada ilk bakışta şefaate imkân/izin vermeyen bir delil olarak gözüken bir âyete yer vermek istiyoruz. Necm Sûresi'nde geçen söz konusu âyette şöyle denir: "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Çalışması da mutlak görül(üp d)e(ğerlendirile)cektir."[43] Açıktır ki bu âyet, insan için sa'yin/amelin gerekliliğini işlemektedir. Zaten Kur'ân'ın, insanı sürekli olarak yönlendirdiği istikamet de bundan başkası değildir.

Bu noktada dikkat çekmek istediğimiz husus şudur: Bir âyetin ifadesinden hareketle 'şefaat hâdisesinin

imkânsızlığı’ gibi kesin bir neticeye gidilmemelidir. Zîrâ Kur’ân’da şefaatin varlığını açıkça bildiren âyetler yer almaktadır. Öyleyse konu, bu âyetlerin kayıtları da dikkate alınarak bir bütünlük içinde yorumlanmalıdır. Anlamı gayet açık olan bu âyetle bize esasında şu mesaj verilmektedir: İnsan, yapmış olduğu çalışmaların karşılığını, gerek dünyada, gerekse âhirette zayi olmaksızın bütünüyle önünde bulacaktır.

Netice olarak ifade etmeliyiz ki Necm Sûresi’nde yer alan bu âyetin mesajı geneldir. Âhiret açısından ise, ‘her bir sa’ye/amele mizanda mutlaka yer verileceği’ gerçeğiyle münasebetlidir. Dolayısıyla söz konusu âyet, hesap ve tartıdan sonra vuku bulacak olan şefaat hâdisesini devre dışı bırakıcı bir mânâ taşımamaktadır.

E. Şefaat İnancının Müminin Hayatına Tesiri/Yansıması

Şefaat inancının inanan bir insanın hayatında olumsuz bir tesir oluşturup oluşturmayacağı hususunu, biri müttaki şuurlu mümin, diğeri inandığı hâlde günahlardan korunamayan bir mümin açısından ele almamız aydınlatıcı olacaktır.

1. Şefaat inancının, amele muvaffak muttaki ve şuurlu bir müminin hayatı açısından değerlendirilmesi

Şuurlu bir mümin, Allah’a Allah olduğu için, O’nun bizatihi herkes ve her şeyden önce teşekküre layık yegâne varlık olduğunu bildiği için ibadet eder; yasaklarından da, O’nu, dinlenilip itaat edilmeye lâyık en yüce varlık olarak gördüğü için uzak durur. Dolayısıyla böyle bir müminin amellerinin hedefinde doğrudan ne Cehennem korkusu ne de Cennet arzusu vardır. Onun perspektifinde Kur’ân’ın ifadesiyle ‘dini, hâlisane Allah için yaşamak’ vardır. Öyleyse, bu şuurda olan bir müminin şahsına terettüp eden amelleri, şefaat inancından ötürü, terk etmesi söz konusu değildir.

2. Bu inancın, kendisini günahlardan uzak tutamayan bir müminin hayatı açısından değerlendirilmesi

Şefaat hâdisesi için ortaya atılan ‘insanların sorumluluklarına halel getireceği’ şeklindeki iddiaların daha çok bu ikinci grup açısından söz konusu edildiğini görmekteyiz. İyi niyetle ortaya atılmış olsa da, böyle bir düşüncenin pratik hayatta tesirini gösterdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Şefaat inancının ‘ahlâkî hassasiyeti zayıflatacağı’ endişesi, pratik hayatta karşılığı olmayan mesnetsiz bir iddiadır. Esasında böyle bir endişenin yersizliğini kendimize şu soruları yönelterek de anlayabiliriz:

1. Acaba, yaşadığı hayatta hangi Müslüman ‘Nasıl olsa şefaat var!’ deyip, sözgelimi, hırsızlık yapmayı, zina etmeyi hafife alır, yalanı, gıybeti vs. önemsemez? 2. Veya hangi mümin kendisini bekleyen bir mükellefiyeti sırf ‘Şefaat var!’ diye terk eder?

Doğrusu, müttaki bir müminin sahip olduğu şuur böyle bir düşünceye müsaade etmez, inancının zıddına hareket eden bir müminin ise, günahı işlediği anda bu inanç aklının ucundan bile geçmez. Öyleyse problemi başka yerlerde aramak gerekir. Açıktır ki, mesuliyetlerinin gereğini yerine getirmeyen müminler, bunu, ‘şuur yoksunluğundan’ veya mânevî beslenme yetersizliğinden kaynaklanan ‘irade zaafı’ gibi saiklerden ötürü yapmış olmaktadır.

İfrata düşmemek kaydıyla, bu inançtan, inanan insanların yararlandırılması bile mümkündür. Şöyle ki:

1. Dinin emir ve yasaklarını çiğneme noktasında bir hayli mesafe kat etmiş, bu sebeple de kendisini, hakkında affın mümkün olamayacağı insanlar arasında gören günahkâr müminler vardır. İşte bu ruh hâli içindeki birine temelde Allah’ın küllî/kuşatıcı rahmeti, özelde ise Hz. Peygamber’in vesilesiyle lütfedilecek olan hususi rahmetin (şefaatin) hatırlatılması faydalı olabilir. Bununla, o kişinin umudunu korumasına ve kendini toparlayıp yeniden salih amellere dönmesine vesile olunabilir.

2. Şefaat doğru anlaşıldığı takdirde, kişileri bencillikten uzak tutup birbirlerine karşı daha saygılı olmaya sevk eden bir dinamik de olabilir. Şöyle ki; şefaat inancı vasıtasıyla müminler, âhirette kimin hangi konumda olacağını ve bu çerçevede İlâhî affa kimin vesile kılınacağını önceden bilemedikleri için ‘Her geceyi Kadir, her insanı Hızır bil.’ deyişinde olduğu gibi, birbirlerine karşı daha dikkatli ve daha hassas olma duygu ve davranışını kazanabilirler.[44]

Son olarak bu başlık altında Ebu Hamid el-Gazzalî Hazretleri’nin yorumuna yer vermek istiyoruz. İmam Gazzalî, doğru olmayan bir şekilde şefaate bel bağlamanın yanlışlığını bir örnek yardımıyla şöyle açıklar: Mümin bir insanın, şefaat edileceği ümidiyle, dinin kurallarına uymayı terk edip günahlara dalması, bir hastanın, akrabasından olan başarılı ve müşfik bir hekime itimat ederek, nefsinin arzuladığı her zararlı şeyi yemeye dalmasına benzer. Bu bir cehalettir; zîrâ, bir tabibin gayret ve mahareti bir kısım hastalıkların izalesine fayda sağlasa da, her hastalık/durum için bu söylenemez. Gayretin faydası ancak müdahale edilebilecek durum ve hastalıklar için geçerlidir. Bu sebeple kişinin, sırf tıbba itimat ederek kendini koruma işini terk etmesi caiz değildir. İşte Peygamber ve salih kişilerin, yakın ve uzak olanlara yapacakları şefaati bu şekilde anlamak gerekir. Bu, başka değil, katî surette böyledir. Şefaatin bu şekilde idrak edilip anlaşılması, endişe ve sakınma duygusunu ortadan kaldırmaz.[45]

Sonuç

Gerek Kur'ân âyetleri gerekse hadîs külliyatında yer alan pek çok rivâyet, gerçekleşmesi ne şekilde olursa olsun, şefaat konusunda başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer salih kullara kıyamet gününde bir iznin/yetkinin verileceğini herhangi bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak şekilde haber vermektedir.

İnkârcılar işledikleri küfürle tâ işin başında bu hususi lütfun/rahmetin dışında kalmışlardır. Mümin insanlar için yapılacak olan şefaatler ise, Allah'ın izni ve koyduğu ölçü nispetinde olacaktır. Kim kime şefaat ederse, muhakkak kabul görecektir diye bir garanti söz konusu değildir. Bütün işlerde olduğu gibi, bunda da İlâhî izin ve rıza esastır.

Bir müminin, sırf şefaate güvenerek kendisinden istenilen ameli/pratiği terk etmesi, her şeyden önce Allah'a karşı bir saygısızlıktır; zîrâ O (cc), insanların her an yardım ve rahmetine muhtaç olduğu; bu itibarla da şükre yegâne layık yüce bir Varlık'tır. Bu gerçeğin farkında olmak kaydıyla, bir mümin, şefaat inancını her an gönlünde hissedebileceği bir ümit olarak taşıyabilir. Bunun ötesi tefrit veya ifrata çıkar. Netice olarak ifade etmeliyiz ki, şefaati kabul edenlerin kaybedecekleri, inkâr edenlerin de âhirette kazanacakları bir şey olmayacaktır.

*Dicle Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi
yozturk@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Bkz. İsfehanî, Rağıb, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an, Kahraman yay., İstanbul 1986, s.386.
2. Duğaym, Semih, Mevsûatu Mustalahati İlmi'l-Kelami'l-İslamî, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1988, I, 666.
3. Bkz. Cürcanî, Seyyid Şerif, et-Ta'rifat, tsz., ysz., s.167; Taftazanî, Sa'duddin, Şerhu'l-Akâid, ('Kestelli Haşiyesi' ile birlikte), Salah Bilici Kit., İstanbul tsz., s.150.
4. Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf, el-Bahru'l-Muhît, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, I, 309.
5. Bkz., Harputî, Abdullatif, Tenkîhu'l-Kelam fî Akaidi Ehli'l-İslam, (Sad.: F. Karaman - İ. Özdemir), T.D.V. yayınları Elazığ Şubesi, Elazığ 2000, s. 282-3. İbn Ebi'l-İzz ise yapılacak olan şefaati sekiz grupta toplar. Bkz., İbn Ebi'l-'İzz, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye, el-Mektebu'l-İslamî Beyrut 1988, s. 229-233.
6. Bkz. Kadî Abdulcebbar, Fadlu'l-İ'tizal ve Tabakâtu'l-Mu'tezile, (Nşr.: Fuad Seyyid), Tunus 1974, s.208; Zemahşerî, el-Keşşaf, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan,1995, III, 110; Avvad b. Abdullah el-Mu'tik, el Mu'teziletu ve Usûluhumu'l-Hamsetu, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1996, s. 219-232. Mutezile'den Ebu Hâşim el-Cübbaî (ö. 321/933) ise, günahkar müminler için de şefaatin caiz olduğu görüşündedir. (Bkz., Kadî Abdulcebbar, Şerhu Usûli'l-Hamse, s. 690.)
7. Mesela bkz. Reşid Rıza, El-Vahyu'l-Muhammedî, Kahire 1988, (nşr.: ez-Zehrâ li'l-Alemi'il Arabî), s. 132; Fazlurrahman, Ana Konularıyla Kur'an, (Çev.: Alparslan), Ankara 1987, s. 95-96.
8. Meselâ Kur'ân'da Peygamberimiz'in şahsında şöyle denir: "Şüphesiz ki sen (insanları) müstakim yola hidâyet edersin (hidâyetlerine vesile olursun)" Şûrâ, 42/52.
9. Bkz., Buharî, Tevhid 66.
10. A'raf, 7/156. Ayrıca bkz., Ğafir, 40/7.
11. Bu çerçevede yapılmış izah için bkz., Dehlevî, İsmail b. Abdulğanî, Risaletu't-Tevhîd, el-Mektebetu'l-Yahyaviyye, Seharenfûr 1974, s.84. Keza bkz., İbn Ebi'l-'İzz, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye, el-Mektebu'l-İslâmî Beyrut 1988, s. 239.
12. Zümer, 39/43. Ayrıca bkz. Yunus, 10/18.
13. Sebe', 34/23.
14. Tahâ, 20/109.
15. Necm, 53/26.
16. Enbiya, 21/28.
17. Bkz. Mü'min, 40/18.
18. Lukman, 31/13.
19. Bkz. Nisa, 4/48. Bu çerçevede Tirmizî'nin Sünen'inde geçen şu rivâyeti hatırlatmak yararlı olacaktır: "Benim şefaatim, Allah'a şirk koşmaksızın ölenler içindir." Bkz. Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame 13.
20. Müddessir, 75/48. Ayrıca bkz.
21. Müddessir, 75/49-50.
22. Taftazanî, Şerhu'l-Akâid, s. 149.
23. Sabunî, Maturîdiyye Akaidi, s.165. Ayrıca bkz., Îcî, Adududdin, el-Mevakıf fî İlmi'l-Kelâm, 'Alemu'l-Kütüb, Beyrut tsz., s. 380.
24. Mü'min, 40/18.
25. Bkz. Bakara, 2/254.
26. Bakara, 2/254.
27. Yazır, Hak DiniKur'an Dili, II, 848.
28. İkinci örnek olarak ele alacağımız İbrahim suresi 31. âyette infak emrinin başında namaz da zikredilir.
29. Bu âyetin detaylı yorumu için bkz., Erdal, Mesut, Kur'an'da Şefaat, s.103; Kesler, M. Fatih, "Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Şefaat İnancı", (Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi), Ankara 2004, s.133-134.)
30. Zilzal suresinde bu hususa şu ifadeyle dikkat çekilir: "(O gün) kim zerre miktar hayır ve(ya) şer bir amel işlemişse onu (mutlaka karşısında) görecektir" Zilzal, 99/7-8.
31. Bakara suresi 48. âyette de değinildiği üzere, Hz. Peygamber'in risaletini inkâr eden yahudi topluluğu, ahirette kurtuluşlarını kendilerinden olduklarını düşündükleri geçmiş peygamberlerin şefaatına bağlamaya çalışıyorlardı.
32. İbrahim, 14/31.
33. İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Kahraman yay., İstanbul 1985, IV, 429.
34. Buharî, Daavat 21; Müslim İman 86.
35. Buharî, Tefsir 2; Müslim İman 84. Bu şefaat, İslam alimlerince umumiyetle 'büyük şefaat' anlamında şefaat-ı uzma olarak isimlendirilmiştir.
36. Bkz., Buharî, Tevhid 24.
37. Bkz., İbn Mace, Zühd 37. Keza bkz., Ebu Davud, Cihad 26.
38. Maturîdî, Ebu Mansur, Kitabu't-Tevhîd, (thk.: Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, s. 365.
39. Sabunî, Nureddin, Maturîdiyye Akaidi (el-Bidaye), (Çev.: B. Topaloğlu), D.İ.B., yay., Ankara 1991, s. 165.
40. Taftazanî, Şerhu'l-Akâid, s.149.
41. Ebu Davud, Sünnet 21; Tirmizî, Kıyame, 11; İbn Mace, Zühd 37.
42. Bu çerçevede Kur'an'da yer alan onlarca âyet vardır. Bkz., M. Fuad Abdulbaki, Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, Daru'l-Hadîs, Kahire 1988, s.965-7.
43. Necm, 53/39.
44. Erdal, Kur'an'da Şefaat, s. 160.
45. Gazalî, Ebu Hamid, İhya u Ulumi'd-Dîn, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1992, III, 482.

YENİ ÜMİT
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ *
Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

TOPLUMSAL AHLÂK SORUNU

Son yıllarda ülkemizde ahlâkî ve millî değerler alanında bir yozlaşma ve savrulmanın yaşandığına şahit oluyoruz. Ahlâkî değerlerde meydana gelen bu yozlaşma, her şeyi mubah sayan bir zihniyetin oluşumuna ortam hazırlıyor. Kitle iletişim araçlarından ve çevremizde olup-bitenlerden öğrendiğimiz kadarıyla, ülkemizde gün geçtikçe suç işleme oranlarının arttığını görüyoruz. Özellikle kapkaççılık, cinsel tâciz, adam öldürme, cinayet, yaralama, hortumculuk, ailelerde parçalanma, adam kaçırma, toplumun sağlığını bozma girişimleri, trafikte kural ihlâlleri yaparak kazalara sebep olma, rüşvet verip-alma, uyuşturucu madde kullanma, haksız kazanç vb. gibi suç türlerinde önemli artışlar söz konusudur. Suçlular çalıp-çırpmakla kalmıyor, yaralama ve öldürme gibi masum ve suçsuz insanların canına kasteden davranışlar sergiliyorlar. Elbette bu içtimâî suçların sebepleri araştırılmalıdır. Eğitimsizlik midir, işsizlik midir, gelir dağılımındaki adaletsizlik midir? Aile hayatındaki çözülme midir? Ahlâk eğitiminin yetersizliği midir? Televole ve magazin programlarının tesiri midir? Her neyse sosyal çözülmeyi hızlandıran sebepler, mutlaka giderilmeli, meselenin çözüm yolları aranmalıdır.

Elbette devlet, vatandaşlarının suç işlemelerini önlemek için, suç kontrolünde etkili bir mekanizma olan kanunî tedbirleri alacaktır. Acaba sadece kanunî tedbirler, ferdî ve içtimâî suçları önlemede ne derece başarılı olur? Sosyal bilimcilerin yaptığı ilmî araştırmalara göre, dinin/dindarlığın suç üzerinde azaltıcı tesirinin olduğu bir gerçektir. Bu tespit, her din için geçerlidir.[1] Çünkü her dinde, adâlet, merhamet, şefkat, sevgi, hak-hukuk, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, canlıların masumiyeti, her can taşıyan varlığın korunması, insana verilen değer, paylaşma gibi erdemler dindarlık derecesine göre ferdin iç dünyasında şekillenir, gündelik hayat da buna göre mânâlandırılır. Hele hele, İslâm'da ferdin dindarlığı, hayatın bütün alanlarına yansıyacak boyuttadır. Bu da İslâm'ın kapsamlı bir şekilde hayatı anlamlandırma projeksiyonundan kaynaklanır. Kur'ân'da, hukuk düşüncesinden önce ahlâk düşüncesi üzerinde durulur. Bundan dolayı hukukî boyut, imanî ve ahlâkî temeller üzerine örgülenmektedir. Meselâ, fuhuş, zina, yetim malı yemek haramdır hükmü; "...zinaya yaklaşmayın", "yetim malına yaklaşmayın"[2] şeklinde ifade buyrulmuştur. Ayrıca içki, kumar gibi fert ve toplumun akıl, ruh ve beden sağlığını bozmada birer araç olan davranışlardan caydırmak için önce, 'bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz', 'bunlar size Allah'ı unutturur da aranıza düşmanlık ve kin salar' şeklinde işin ceza boyutundan önce ahlâkî boyutuna dikkat çekilir.[3] Yine Kur'ân'da verilen pek çok örnekten birisi de, duydukları zaman insanların sevmeyeceği bir çeşit yargısız infaz türü olan kötü zan ve gıybet gibi davranışlara karşı tedbir almak için; 'birbirinizin kusurunu araştırmayın', 'biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mı?'[4] gibi uyarılarla ahlâkîliğe vurgu yapılır. Çünkü yerleşik bir ahlâk telâkkisi olmadan, kanunî tedbirler suç işlemede istenen düzeyde caydırıcı olmayabilir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi yolsuzluk, usulsüzlük, adam kayırma ve rüşvet gibi hak-hukuk ihlâlleri maalesef ülkemizin değişmeyen gündem maddeleri arasındadır. Herkes temiz toplumdan bahsediyor; ama neredeyse hiç kimse "Böyle bir toplum yapısını yeniden nasıl inşâ edeceğiz?" sorusu üzerinde ciddi anlamda fikir üretmiyor. Elbette bu işin kanunî, sosyolojik boyutları vardır. Fakat bütün bunların üstünde, ahlâkî-dinî boyut gelmektedir.

Bilindiği gibi *'ahlâk'* kavramı; *seciye*, *huy*, *tabiat* anlamlarına gelir. İnsan, iyi ve kötü yargısına ahlâkî bilgi ve duyarlılık sonucunda ulaşır. Bütün semavî dinler, *"iyi*

insan" yetiştirmek için gelmişlerdir. Bu mânâda son din olan İslâmiyet'i tanımlamak gerekirse, *"iyi insan yetiştirme projesi"* denilebilir. Yine bütün dinlerin dünyaya yönelik bir yüzü vardır. Bu sebeple İslâm'da münzevî hayat hoş görülmez, rasyonel ahlâk anlayışı öne çıkarılır. Çünkü insan, Allah'ın kendisinden beklediği sorumlulukları, içtimâî hayatta yaşayarak davranışlarıyla bizzat gösterecektir. Şu şartla ki İslâm, toplum içinde yaşamayı her fırsatta teşvik etmiş, münzeviliği de topluma daha faydalı olma istikametinde dolma, şarj olma süreci olarak görmüştür. Dolayısıyla *"temiz toplum*", o toplumu oluşturan fertlerin bulunduğu konuma göre sorumluluk duygusu taşımalarıyla gerçekleşebilir. Bu sorumluluğun din ve ahlâkla desteklenmesi gerekir. Yoksa bu sorumluluk duygusu her zaman için suiistimal edilebilir, kötüye kullanılabilir. Zaten yolsuzluk da, kamu gücünü şahsî çıkarlar için kullanma davranışı olarak tanımlanamaz mı? Nitekim İslâm hukukunda "raiyyet üzerine tasarruf maslahata menuttur" prensibi vardır. Yani kamu imkânları insanlığın hizmetine, maslahatına kullanılmak üzere idarecisinin tasarrufuna verilmiştir. Herkes kendi gücüne göre hak-hukuk ihlâlleri yapıyor. Hâlbuki hukuku, ayakta tutan unsurlardan birisi de din fikridir. Din, hukuk ve ahlâk kurallarını iyi dengelemek gerekir. Zîrâ dinî düşüncenin zayıfladığı toplumlarda hak-hukuk fikri yara alır. Kur'ân'a göre, insan gizli-açık yaptığı bütün davranışlardan mes'uldür.[5] İslâm insanın bütün davranışlarını Allah'a itaat ve ibadet fikri altında birleştirir; hukuk ve ahlâk ayrımı yapmaz. Meselâ, yalan söylememek, hırsızlık yapmamak vb. gibi fiiller Allah'a karşı vazifelerimiz kapsamına girmesi sebebiyle başta ahlâkî-dinî alana, sonra da kamu alanına aittir. İslâm, insana bu fiilleri ihlâl ettiği takdirde, kamu vicdanında muhakeme edilmeden önce ferdin kendi vicdanında muhakeme etmesi gerektiğini öğretir. Bunun yolu da fert ve toplumu ahlâkî değerler alanında eğitmekten geçmektedir.

Eğitim, ferdin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.[6] Bu tarifte de görüldüğü gibi eğitim, belli bir süreci izleyerek ferdin davranışlarını belli maksatlar doğrultusunda değiştirmeyi hedefler. Bu değişimi eğitim yoluyla sağlama konusunda çağımızın bir âliminin görüşü şu şekildedir: "… tahmin ederim ki, nâsihlerin nasihatleri şu zamanda tesirsiz kaldığının bir sebebi şudur ki: Ahlâksız insanlara derler, 'Haset etme, hırs gösterme, adâvet etme, inat etme, dünyayı sevme.' Yani, 'Fıtratını değiştir' gibi, zâhiren onlarca mâlâyutâk bir teklifte bulunurlar. Eğer deseler ki, 'Bunların yüzlerini hayırlı şeylere çeviriniz, mecrâlarını değiştiriniz'; hem nasihat tesir eder, hem daire-i ihtiyarlarında bir emr-i teklif olur." Anlayabildiğimiz kadarıyla eğitim istidat ve kabiliyetlerin faydalı alanlara kanalize edilerek inkişaf ettirilmesi meselesidir.

Dolayısıyla, ülkemizin en büyük problemini, "içtimâî ahlâk sorunu" olarak tanımlamak mümkündür. Millet olarak "temiz toplum" yapısını oluşturmada tepeden tırnağa ahlâkî anlamda bir arınmaya ihtiyacımız vardır. Bu sebeple Kur'ân'da insan, sadece ferdî değil, topyekûn içtimâî mânâda da arınmaya çağrılır.[7] Bu arınma faaliyeti, toplumun en küçük birimi olan aileden başlamak suretiyle toplumun bütün kesimlerine yayılmalıdır. Zîrâ iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak görevi, sadece ferde ait değil, topluma yüklenen bir sorumluluktur da. Bu mesuliyet şuurunun temelleri önce ailede atılır, sonra da okul hayatında şekillendirilir.

Bilindiği gibi çocuk gözlerini aile içinde dünyaya açar. Aile, ferdin doya doya mensûbiyet duygusunu içselleştirdiği ve sosyalizasyon sürecine katıldığı bir ortamdır. Dolayısıyla, çocuklar ilk eğitimlerini aile ortamında yaşayan büyüklerinden alırlar. Çocukluk dönemi bir çeşit alıcı olma dönemidir. Çocuklar ailede gördüklerini gündelik hayatlarında taklit etmeye özenirler. Bu sebeple aile, "değerlerin" çocuklara aktarıldığı önemli bir aracı kurumdur. Aile toplumun bir çekirdeği ise, ilk önce temiz toplumun tohumları ailede atılacak demektir. Anne ve babaların bu noktada çok dikkatli olmaları gerekir. Uyarı, uygulama ve anlatımda doğru örneklerle başlar. Sözgelimi, eğer çocuğumuzun namaz kılmasını istiyorsak, önce biz büyükler kılmalı; eğer çocuğumuzun yalan söylemesini istemiyorsak, öncelikle biz büyükler yalan söylememelidir. Eğer biz, çocuklarımızın sigara, içki, kumar ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan uzak durmalarını istiyorsak, öncelikle bu kötü alışkanlıklardan biz yetişkinlerin uzak durması gerekir. Yine eğer çocuklarda yardımseverlik duygularını geliştirmek istiyorsak, kapımıza gelen ihtiyaç sahiplerine veya sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi sivil toplum kuruluşlarına para ve yiyecek vermek gibi işleri onlara yaptırmalıyız. Böylece çocuklarımıza paylaşma alışkanlığını kazandırmış oluruz. Çünkü her türlü dinî davranış çocukların saf ve temiz ruhlarında derin izler bırakır.

Ailede verilen din ve ahlâk eğitiminin, çocukların gelecekteki dinî hayatlarını şekillendirdiği ilmî bir hakikattir. Evde okunan Kur'ân, İlâhi, mevlit, besmele, hamdele, yemekten sonra yapılan bir dua, görerek ve yaşanılarak kazanıldığı için çocukların zihin ve gönül dünyalarına tesir etmekle kalmaz, geleceklerini de şekillendirir. Ayrıca onlarda sevimsiz bir davranış gördüğümüz zaman, kızmadan, kazanmayı gaye edinip, sevgi ve hoşgörü temelli bir yaklaşımla uyarma yoluna gitmeliyiz. Bu konuda Hz. Peygamber'den şöyle bir uygulama aktarılır. Sahabeden Rafi b. Amr anlatıyor: "He-

nüz çocuk iken bir hurma ağacını taşlıyordum. Beni Hz. Peygamber'e götürdüler. O, şöyle buyurdu: 'Yavrucuğum, hurmayı niçin taşladın?' Ben, yemek için, deyince, Allah'ın elçisi: 'Yavrum, bir daha hurmayı taşlama, altına düşenlerden ye.' buyurdu ve sonra da başımı okşayarak; 'Allah'ım! Bu yavrunun karnını doyur.' diye dua etti." [8] Bu hâdisede de görüldüğü gibi Hz. Peygamber, sevgi ve hoşgörü ile hareket etmiş, yanlış bir davranışı alternatifler göstermek suretiyle kızmadan düzeltme yoluna gitmiştir.

Gençlerin şahsiyet ve karakterlerinin şekillendiği çok önemli hayat duraklarından biri de okuldur. Eğitimciler, genellikle 14–24 yaş gruplarını şuurlu öğrenme çağı olarak kabul ederler. Geleceğimizi emanet edeceğimiz gençlerimizin akıl, ruh ve beden açısından sağlıklı yetişmelerine, dolaylı olarak da temiz toplumun oluşumuna katkıda bulunmak adına eğitim kurumlarında da din ve ahlâk eğitimine ciddi mânâda önem verilmelidir. İnsanın hayatını mânâlı bir hâle getirebilmesi için, aşkın bir varlığa bağlanması kaçınılmazdır. Ekmek gibi, hava gibi, su gibi inanma da insan doğasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle din psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, dinî inancın doğuşla birlikte varolduğunu göstermektedir. Dinî istidat ve kabiliyet insanın özünde mevcuttur. Bunu en iyi anlatan dinî terim, fıtrattır. Fıtrat, en geniş mânâsıyla, insanın gerçeği kabul ve idrak etme kabiliyetidir. İnsanoğlu bu gezegende varolduğu sürece din de varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla, doğru kaynaklardan beslenmiş olan dindarlık, içtimâî hayatta aynı zamanda 'temiz toplum' oluşturmanın taşıyıcı unsurlarının başında gelir. Sağlıklı din eğitimi alan nesiller, temiz toplum hayatının öncü ve aktör konumunda bulunan model oluşturucu şahsiyetleridir.

Özellikle içinden geçtiğimiz tarihî kesitte niçin "din ve ahlâk" eğitimi önemlidir?

İçinden geçtiğimiz modern zamanlarda; ahlâkî, imanî ve millî değerleri tahribi hedefleyen akımlar, gençlerimizin inanç dünyalarında tamiri güç problemlerin doğmasına ortam hazırlamakla kalmamakta, bu tehlikeler gençlerimizi doğrudan hedef almaktadır. İşte bu tehlikelerden birisi içki, madde kullanma ve sigara bağımlılığı gibi bedeni kirletmeye yönelik gayretler; diğeri ise, tanrıtanımazlık, evrim, satanizm, misyonerlik, reenkarnasyon, hurafe vb. gibi zihni kirletmeye yönelik gayretlerdir. Günümüzde hem bedenî hem de zihnî kirlenme, gençlerimize yönelik tuzak durumundadır. Geleceğimizi emanet edeceğimiz gençlerimizin ruh ve beden açısından sağlıklı yetişmelerinde, aile ve eğitim kurumlarına büyük vazifeler düşmektedir. Maalesef ülkemizde sigaraya başlama yaşının 10'a, alkole başlama yaşının 13'e inmesi, ayrıca, alkol tüketiminde ülkemizin dünyada üçüncü sırayı alması, trafik kazalarının % 40'ının alkol kaynaklı olması, geleceğimiz açısından korkunç bir yıkımdır. Bu sebeple son on yılda akciğer kanseri ve kalb hastalıklarının üç katına çıkması ve erken yaşta ölümlerin artması, bunun en açık göstergesidir. Dünyada her 13 saniyede bir kişi, ülkemizde ise yılda 250.000 kişi sigaradan ölmektedir. Yapılan araştırmalarda, Türk gençliğinin sigara ve madde bağımlılığına düşmesinde; arkadaş çevresi, merak, denetimsiz internet-kafe ortamları, gencin psikolojik problemleri, bazı televizyonlarda neşredilen gayrıahlâkî diziler, özendirici televizyon yayınları, özellikle de fonksiyonsuz aile yapısı, ailenin çocuğuna karşı ilgisizliği, ailede şefkat eksikliği ve ihmal edilme gibi sebeplerin tesirli olduğu anlaşılmaktadır. Gençliğimizin akıl, ruh ve beden sağlığını korumada etkili bir din ve ahlâk eğitimine ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak; ailede başlatacağımız ferdî telkin temelli ahlâk eğitimi, ilerleyen yıllarda, özellikle okul hayatında, şekillendirici bir boyut kazanmalıdır. Meselâ, yalan söylememek, kopya türü bile olsa hırsızlık yapmamak, millet malını korumak, insan haklarını her şeyin üstünde tutmak, farklı görüş ve düşüncelere tahammül göstermek, dâima adalet ve hakkaniyet ilkelerini gözetmek, haram ve helâl sınırlarını korumak, büyüklere saygı, küçüklere şefkat ve merhamet göstermek, doğruluğu temel ilke edinmek vb. ferdin bütün hayatı boyunca taşıyacağı evrensel ahlâk kâideleri okul çağında kazandırılmalıdır.

Bu güzel ahlâkî değerlerle donanan gençler, istikbalde sorumluluk üstlendikleri zaman temiz bir toplumun hayatiyet bulmasına büyük katkı sağlayacaklardır. Bütün bu güzelliklerin kalıcılığı gençlerin Allah'a hesap verme duygusu ile yetişmelerine bağlıdır. Allah'a ve âhiret gününe inanan, her bakımdan yaşantısını örnek kabul ettiğimiz Hz. Peygamber'in hayat tarzını tanıyan bir kimse; iyiliklerin ve güzelliklerin taşıyıcısı, kötülüklerin ve çirkinliklerin engelleyicisi olur. Eğitim sistemimizi baştan aşağı toplum ahlâkına katkı yapacak şekilde yenilemek suretiyle içtimâî ahlâk krizini aşabiliriz.

*Cumhuriyet Üniv. İlâhiyat Fak. Öğrt. Üyesi
raltintas@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. M. Halife, "*İslâm'da Suç Eğilimine Karşı Koruyucu Bir Mekanizma Olarak Dindarlık*", (çev. M. Kayani), İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi, 1994, s.2, ss. 12.
2. İsra 17/32, 34.
3. Maide 5/90-91.
4. Hucurat 49/12.
5. Maide 5/44.
6. S. Ertürk, *Tutum ve Demokrasi*, Ankara, 1981, s. 12.
7. Bakara 2/222.
8. Ebû Davud, Sünen, "Cihad" 94; Tirmizî, Sünen, "Buyu" 54; İbn Mâce, Sünen, "Ticaret" 67.

YENİ ÜMİT

Harun KARİPÇİ *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

SAF KUR'ÂN KÜLTÜRÜ ZÂVİYESİNDEN ÜMMÎLİK

İslâmiyet'in güneşi, insanlığın saadete sevk eden en kâmil mürşid ve muallimi, insanların bütün manevi ihtiyaçlarına merci' olan Kur'ân-ı Kerîm; son dinin kitabı olması hasebiyle âlemşümûl ve kıyamete dek hükümfermâdır. Bu da Kur'ân'ın her milletin ve asrın ihtiyacına cevap vereceği manasına gelmektedir. Onun insanlığa sunduğu düsturlar, beşeri sistemlerin aksine eskimemekte, gün geçtikçe kendine has tazeliğini artırmaktadır.

Getirdiği nizam ve hakikatlerinde hiçbir eksiklik bulunmadığı gibi onları ifade adına da Kur'ân, yabancı hiçbir düşünce sistemine ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü O'nun nuru kendindendir. Ne doğuya ne de batıya aittir. O, arz menşeli olmadığı için beşerî sistemlere bağlı olmayan, semâ kaynaklı ilahi bir çerağdır. Ayrıca marziyyât-ı ilahiyeyi Allah'ın Kelamından anlama gayreti hiçbir ağyar düşüncesinin araya girmesine fırsat vermeyecektir.

"Rabbimin, Kelamıyla murâdı nedir, gönderdiği Kitabıyla benden ne istemektedir?" şeklindeki samimi bir niyetle Kur'ân'a teveccüh, sahâbe-i kirâmı çok kısa sürede tarihte eşi gösterilemeyecek bir medeniyete ulaştırmıştır. Onlar, kalb ve akıllarını Kur'ân'a tamamen açmalarıyla O'ndan azami istifadeye erişmiş, böylece Kur'ân ile onlar arasında daima hayırlı işleri netice veren bir salih daire teşekkül etmiştir. İşte bu yazıda biz de Efendimiz (s.a.s) ile sahâbe-i kirâmın ümmîliğini anlamaya çalışırken, onların Kur'ân ile olan bu irtibatlarını nazar-ı itibara alacağız.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ve Sahâbe-i Kirâm'ın Ümmîliği

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif sûrelerinde Allah Rasûlü ve sahâbe-i kirâmın ümmî olduğundan bahsedilir.[1] Ümmî kelimesi; anne, temel, asıl, öz ve cevher gibi mânâları[2] içeren "ümm" kökünden gelmektedir. Böylece ümmî kelimesi; başkasından herhangi bir öğrenim görmeyen, okuma-yazma bilmeyen, zihni annesinden doğduğu gibi saf, temiz kalan ve yaratıldığı fitrat-ı asliye üzere hareket eden kimse anlamlarını taşımaktadır.[3]

اِقْرَأْ "Oku" âyetinin sırrı ile âlem-i gayb ve şehadetin hakikatleri kendisine münkeşif olup kâinatta kimsenin okuyamayacağı sırları okuyan[4] ve bunları insanlığa öğreten Resûl-i Ekrem'in ümmîliğinden bahseden; "Ey Resûlüm! Sen vahyimizden önce kitap okuyan veya yazı yazan bir insan değildin; eğer böyle olsaydı, bâtıl iddia peşinde olanlar (mesajın hakkında) şüphe edebilirlerdi."[5] meâlindeki âyet-i kerîme, Rasûlüllah'ın (s.a.s) bütün ilmini Allah Teâlâ'dan aldığını ve O'ndan başka kimsenin taliminden geçmediğini apaçık ortaya koymaktadır.

Bu âyet-i kerîmenin ihtiva ettiği hikmetler, âlimlerimizin bunları Rasûlüllah'ın mucizeleri cümlesinde zikretmeleri ve Efendimiz'in ümmîliğindeki diğer âlî hikmetler mahfuz ve müsellem, biz burada Efendimiz (s.a.s) ve sahâbenin ümmîliğine; *Kur'ân hakikatlerinin anlaşılması ve saf Kur'ân kültürüne ulaşma adına ümmîliğin taşıdığı değer zâviyesinden bakmaya çalışacağız.*

Bu minval üzere öncelikle, Efendimiz (s.a.s) ve ashâb-ı kirâmın ümmîliğinden bahseden âyet ve hadislerin muteber kaynaklarda nasıl anlaşıldığına, sonra da sahâbeyi yücelten bir âmil olan ve bizim kulluğumuz adına da hayâtî önemi hâiz saf Kur'ân kültürüne ulaşmanın vesilelerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Şimdi tarihî sıralamayla bazı büyük âlimlerimizin ümmîliği nasıl açıkladıklarına kısaca bakmaya çalışalım:

Büyük müfessir İmam Râzî, tefsirinde ümmîlik sıfatı hakkında şöyle bir tevcihte bulunmaktadır: "Muhakkik âlimler, Rasûlüllah'ın ümmîliğini O'nun mucizelerinden birisi olarak görmüşlerdir. Resûl-i Ekrem, Kur'ân'ı, insanlara O'nda hiçbir değişiklik yapmadan tekrar tekrar okuyordu. Hâlbuki bir Arap hatibi irticâlî olarak bir hutbe îrad etse, sonra aynı hutbeyi tekrarlasa, mutlaka az ya da çok değişiklikte bulunması kaçınılmazdı. Allah'ın Rasûlü ise Kur'ânı, O'nda hiçbir ziyade, noksan ya da değişiklikte bulunmadan insanlara tebliğ ederdi. İşte bu, Allah Rasûlü'nün mucizelerindendir."[6]

Endülüs ulemasından İmam Şâtıbî de ümmîlik hakkında şunları söylemektedir: "Bir hadis-i şerifte "Ben ümmî bir ümmete gönderildim"[7] denilmektedir, çünkü geçmiş kavimlerin bilgileri onların yanında sabit değildir. Ümmî kelimesi "ümm" kökünden gelmektedir ve o; herhangi bir öğrenim görmeyen, anasından doğduğu sâfiyet ve yaratıldığı asliyet üzere kalan kimse demektir."[8]

Ayrıca İmam Şâtıbî'ye göre ümmîlik prensibinden hareketle; Kur'ân üzerinde tefekkürde bulunulması ve O'nun anlaşılabilmesi için Kur'ân'ın, felsefe vb. beşer mahsulü fikrî cereyanlar gözlüğüyle kendisine bakılmasına ihtiyacı yoktur.[9]

Kıymetli müfessirlerimizden Hâzin ve Elmalılı Hamdi Yazır Hazretlerinin tefsirlerinde ise ümmîliğe verilen mânâlardan birisi; sanki anasından doğduğu hâl üzere kalmış, sonradan öğrenim görmekle ilk yaratılışındaki sâfiyetinde değişiklik meydana gelmemiş kimse, şeklindedir.[10]

Ümmîliği, fıtrat-ı asliye ve Efendimiz'in risaletinin evrenselliğiyle irtibatlandıran merhum Seyyid Kutub da bu hususta şunları söylemektedir: "Resûl-i Ekrem ile tebliğ edilen son risalet, tüm insanlığa hitap etmektedir ve bütün insanların üzerinde anlaşabilecekleri insan fıtratına uygun olarak gelmiştir. *İşte bu yüzden son risalet vazifesi, fıtrat-ı sâfiyesini Allah Teâlâ'nın tâliminden başka hiçbir şey şekillendirmemiş olan ümmî Resûl-i Ekrem'e yüklenmiştir.* Bu tertemiz fıtrata, arzî terbiye ve beşerî fikirlerin en ufak bir etkisi bile dokunmamıştır ki O, bu sâfî fıtrat risaletini tüm insanların fıtratına ulaştırsın: De ki: "Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim."[11]

Fethullah Gülen Hocaefendi ise konumuz zâviyesinden Allah Rasûlü'nün (s.a.s) ümmîliğini; Peygamberlik müessesesinin mühim bir esası olması, Efendimiz'in (s.a.s.), fıtrat-ı asliyesi üzere tertemiz kalması, böylece zihninin, *Kur'ân hakikatlerinin anlaşılmasını etkileyebilecek hiçbir yabancı unsurla meşbû olmaması* gibi geniş bir zâviyeden değerlendirmektedir.

"Efendimiz ümmî idi, başka felsefe ve kültürlerin tesirinde hiç kalmamıştı ve O'nun zihni saftı, dupduruydu, Allah'ın inâyet ve hikmetiyle fıtrat üzere, tertemiz olarak korunmuştu."[12]

O, Resûl-i Ekrem'in (s.a.s), hiçbir beşerin rahle-i tedrisinden geçmediğini zikrettikten sonra, Efendimiz'in (s.a.s) ümmîliği hakkında; "Bu, ilâhî emirlerin yorumunda zihnî müktesebat ve yabancı malumatın konuyu bulandırmaması, ayrı bir renk ve kalıba ifrağ etmemesi adına, Allah'ın evvelen ve bizzat kendi emirlerini, saniyen ve bilaraz O'nun fıtrî melekelerini haricî tesirat ve mülâhazalardan sıyaneti demekti.. ve işte O bu mânâda ümmîydi –O ümmîye canlarımız feda olsun– ama dünya ve ukbâ işleriyle alâkalı hemen her alanda üstad-ı küll olarak öyle sözler söylemiş, öyle hükümler vaz'etmiş ve yerinde öyle kararlar almıştı ki, en mütebahhir âlimlerden en seçkin dâhilere, en mütefelsif dimağlardan en münevver ruhlara kadar hemen herkes o sözler, o hükümler, o kararlar karşısında hayret ve dehşet yaşıyordu."[13] diyerek Allah Rasûlü'ne (s.a.s) karşı engin bir bakış açısı sunmaktadır.

Ashâb-ı kirâm efendilerimiz de; vahiy atmosferinin oluşturduğu canlılık ve sohbet-i nebeviyenin cismanî kılıfları eritip öze tesir eden insibağ şualarıyla kazandıkları sâfiyâne Kur'ân ufkuyla, karşılaştıkları yabancı kültürlerin tesirinde kalmamış, aksine Kur'ân ve sünnet ile yoğrulup şekillenmiş olmaları ve her şeyi Kur'ân ve sünnet mizanlarıyla ölçmelerinden ötürü gittikleri yerlerde Allah'ın izniyle müessir olmuşlardır.[14]

Bu husus, sahâbe-i kirâm hakkında; "Umum rağabât ve meyilleri, yalnız dinin mârifetine inhisar eylediler. Fakat kâinata olan nazarları teşrihat-ı hikemiye nazarıyla değil, belki istitrâden, yalnız istidlâl için idi. …ve safi ve müstaid olan fıtrat-ı asliyeleri tâlim ve terbiye eden yalnız Kur'ân idi."[15] diyen Bediüzzaman Hazretleri'nin ifadelerinde de görülmektedir.

Evet, Efendimiz (s.a.s) ve Ashâb-ı Kiram'ın ümmîliği; zihinlerinin herhangi bir dış mâlumatla meşbû olmaması ve Kur'ân'ı anlama adına başka sistemlere ihtiyaç duymamaları demektir. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin enfes tesbitine göre; sahâbe-i kirâmın, murad-ı ilâhî eksenli böyle bir ümmiyetle o menbaya teveccühü, zamanla *Kur'ân hakikatlerinin şuur altı müktesebat hâline gelmesini sağlamış, bu da saf Kur'ân kültürünü netice vermiştir.*[16] Bu zâviyeden "Biz ümmî bir ümmetiz.[17]" hadisini de yukarıdaki esaslar ışığında anlayabiliriz.

İşte, ashâb-ı kirâm'ın ümmîliği de; en küçük problemi dahi ona müracaatla çözdükleri saf Kur'ân kültürünü netice verme anlamında bir ümmîliktir. Onları bu ufka ulaştıran vesile de; "Yüce Allah, ümmîler arasından, kendilerinden olan bir elçi gönderdi. Bu elçi onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları arındırır, onlara kitabı ve hikmeti öğretir."[18] âyetinin sırrıyla, *Saf Kur'ân ufkunun zirvesini tutan Resûl-i Ekrem* (s.a.s.)'dir.

Burada ortaya çıkan önemli hususlardan biri de, iradi olarak seçilen ümmiyet ve sâfiyet ufkudur. Bu; fıtrat-ı asliyemizi korumaya çalışmak, çağın ortaya koyduğu bilgilere rağmen ilk merci' olarak Kur'ân ve sünnet-i seniyyeye yönelip, haricî bilgileri onlarla filtre ederek almak demektir.[19] Bu çok önemli bir husustur ve kemâl noktasında veraset-i nübüvveti temsil eden muhakkik âlimlerin mesleğidir. Böyle bir ümmiyet kaynaklı meslekte, Kur'ân ve sünnetin değer ölçülerinden geçmeyen hiçbir şeye izin yoktur. Çünkü Kur'ân ve sünnet her ihtiyacımıza kâfidir.

Hâsılı, Allah Rasûlü (s.a.s) ve sahâbe-i Kirâm'ın ümmiyetini doğru anlamamız ve gönlümüzü samîmâne Kur'ân'a açmamız gerekmektedir. Çünkü her zamandan ziyade bugün Kur'ân'a ve Efendimiz'e (s.a.s.) ihtiyacımız var. Bu itibarla sahâbenin, Kur'ân ve Allah Rasûlü'ne (s.a.s.) gösterdiği saygı ve bağlılığı diriltmeye, Kur'ân ve sünnete onlar gibi sâfiyâne bakmaya çok muhtacız. Bu anlayış sinelerimizde kök salıp derinleşmedikçe çarpık bakış açılarından ve asırlık dertlerimizden kurtulamayız. İşte *Kur'ân hakikatlerine ulaşma ve Peygamberlik müessesesine saygı adına* ümmîliği bu şekilde anlıyoruz. Burada şunu da itiraf etmeliyim ki onların ümmîliğindeki hikmetler, arz etmeye çalıştıklarımızla sınırlı değildir. Ancak kâsır idrakimiz ölçüsünde ve bir zâviyeden âlimlerimizin görüşlerini aktarmaya çalıştık.

Sahâbe Ufku veya Saf Kur'ân Kültürüne Ulaşmanın Yolları

Efendimiz (s.a.s) ve sahâbe misüllü ümmiyetle ulaşılan saf Kur'ân ufku, her problemin üstesinden gelmeyi netice vermektedir. Selim bir kalb ve akılla Kur'ân'a tam teveccüh etmiş bir kimsenin o ulvi kaynakla beslenerek onun temel disiplinleri ve her asra yetecek açılım gücüyle halledemeyeceği hiçbir mesele, plan ve proje yoktur. Bunun için burada kısa da olsa saf Kur'ân kültürüne ulaşmanın yollarına değinmek istiyoruz.

Hem Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ve sahâbe-i kirâm'ın ümmîliğinin doğru anlaşılması, hem de dünyevî ve uhrevî saadetimiz adına saf Kur'ân kültürüne ulaşmanın vesileleri, üzerlerinde müstakil çalışmalar yapılmaya layık mevzulardır. Ancak, önceki kısımda olduğu gibi burada da temel bazı noktalara icmâl kabîlinden küçük işaretlerde bulunmaya çalışacağız. Yoksa bu mevzulardaki esaslar, burada zikredilenlere münhasır değildir.

Sahâbe-i Kirâmı hâiz oldukları yüce ufka ulaştıran âmillerden biri; onların, Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine, aksine ihtimal vermeyecek şekilde inanmaları ve her dertlerini O'nunla hall ü fasl edebilecekleri hususunda O'na çok itimat etmeleridir. Böylece onlar Kur'ân'dan azami istifadeye ulaşıyorlardı.[20]

Evet, saf Kur'ân kültürüne ulaşma adına öncelikle, "teveccühe teveccüh edilir" kaidesince Kur'ân'a tam ve daimî teveccühte bulunmak, "Kur'ân bizim her şeyimize yeter" mülâhazası içinde olmak lâzımdır. Biz ona böyle bir samîmiyetle yönelelim ki o da bize esrarını açsın ve ümmiyet ufkumuzu ağartarak nice hakikatlerini bize fısıldasın.

Bunlardan başka, o âlî ufka ulaşabilmek için dupduru bir gönül ve akılla ona yaklaşılmalı, yani; zihinler silkelenmelidir. "Zihin çoğu zaman bilim kisvesindeki lâf ü güzâfın, sakat düşüncelerin… istilasına uğrar ve muzahrefât diyebileceğimiz bilgi kırıntılarıyla ve fantezi atıklarıyla dolar. İşte, bu sakat düşüncelerden, yanlış kabul ve bâtıl inançlardan, bilgi görünümlü atıklardan kurtulmak için zihnin esas gayesine döndürülmesine, diğerlerinin yerine mârifetullaha götüren malumâtın konulmasına "zihnin silkelenmesi" denilebilir."[21]

Yani Kur'ân'la aramıza perde olan ve ona sâfiyâne bakışımızı zedeleyen her bilgi ve anlama sistemi Kur'ân ve sünnet filtresinden geçirilerek mâlumat-ı sabıkamız ayıklanmalıdır. Kur'ân-ı Hakîm ve sünnet-i seniyyeye muvafık mâlumattan istifade edilip, düşünce kaymalarına sebebiyet verebilecek olan kısımlar da dışarıda bırakılmalıdır.

Eğer bugüne kadar okuyup öğrendiğimiz şeyleri dinimizin esaslarıyla tartmamış ve bu yüzden zihnimizde birtakım tortular oluşmuşsa, onları usûl ilimlerimizin eleğinden geçirmeliyiz. Yoksa oraya yerleşen yanlış kabuller, zihnimizi biz fark etmeden yönlendirirler. Fakat dünyada hiçbir millette olmayıp sadece İslâm medeniyetine has olan usûl ilimlerimizle zihnimizi donatır, Kur'ân ve sünnet temelli kendi kaidelerimizi zihnimizin esas dinamikleri hâline getirirsek bizi onlar yönlendirir.[22]

Bu gayeye matuf olarak öncelikle temel esaslar iyi bilinmeli, Kur'ân'a kesif bir hicâp değil de şeffaf cam mahiyetinde olan, Kur'ân'dan nebeân eden eserleri okumaya öncelik verilmelidir. "Bir mü'min, önce mutlaka okuması lâzım gelen şeyleri okumalıdır. Evet, bizim din usûlü dediğimiz akîde metodolojisi ve fıkıh usûlü gibi öncelikle okuyup öğrenmemiz gereken meseleler vardır."[23]

Kur'ân'dan istifadenin bir şartı da onun üzerinde iyice düşünülmesi, âyetlerinin tefekkür, tedebbür ve müzakere edilmesidir. "Bu Kur'ân çok mübârek bir Kitap'tır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sâhipleri öğüt alsınlar."[24] Bu hususta Hz. Abdullah b. Mesud'dan gelen bir rivâyette "Kim ilim elde etmek istiyorsa Kur'ân'ı hallaç etsin. Evire çevire, önünü arkasını düşünüp değerlendirerek, baştan sona, sondan başa gelip giderek, teker teker ve tekrar tekrar Kur'ân okusun. Çünkü gelmiş ve gelecek bütün ilimlerinin özü ondadır."[25] denilmektedir. Kur'ân'a böyle bir yaklaşım çok semereli olacaktır.

Kur'ân'ın tükenmez bir hazine olduğuna delâlet eden ve bizleri araştırmaya sevk eden şu beyit de çok mânidardır:

Bikr-i fikri kâinatın çâk çâk oldu fakat
Perde-i ismette kaldı meânî-i Kur'ân henüz.[26]

Kur'ân, uçsuz bucaksız bir denizdir. Ona gönülden yönelenlerin her ihtiyacını karşılamaya kâdirdir. Fakat O, kendisine itimat etmeyenlere kapılarını aralamaz. Kur'ân, hakikatlerini, O'na samîmâne yönelenlere, selim kalb, selim akıl ve selim hisle kendisine teveccüh edenlere açmaktadır.

"Bu Kur'ân, kalbi ona açık olanlar ve gözünü Kur'ân'a dikip ona kulak kesilenler için bir öğüttür."[27]

*Araştırmacı-Yazar

hkaripci@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. A'râf 7/157-158; Ankebût 29/48; Cuma 62/2.
2. İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/31; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 16/27-29.
3. İbn-i Manzûr, a.g.e., 12/34; Zebîdî, a.g.e., 16/30.
4. Bkz.: M. Fethullah Gülen, Zihin Harmanı, Nil Yayınları, s.190.
5. Ankebût 29/48.
6. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, A'raf suresi 157. âyetin tefsirinde.
7. Tirmizî, Kırâât, 11; Müsned, 5/132.
8. Şâtıbî, *El-Muvâfakât*, (thk.: A. Dıraz), Dâru'l-Marife, Beyrut, 2/69.
9. Şâtıbî, a.g.e., 1/55-56.
10. Bkz.: Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl*, Cumâ suresi 2. âyetin tefsirinde; E. H. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, A'râf sûresi 157. âyetin tefsirinde.
11. Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, A'râf suresi 158. âyetin tefsirinde.
12. Gülen, *Ümit Burcu*, 168.
13. Gülen, *Kendi Dünyamıza Doğru*, 159.
14. Bkz.: Gülen, *Sohbet-i Cânan*, 46-47.
15. B. S. Nursî, *Muhâkemât*, Şahdamar Yay., s.13.
16. Bkz.: Gülen, *S. Cânan*, 47.
17. Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm 15.
18. Cuma 62/2.
19. Bkz.: Gülen, *S. Cânan*, 49.
20. Bkz.: Gülen, *S. Cânan*, 46-47.
21. Gülen, *Ü. Burcu*, 166.
22. Bkz.: Gülen, *a.g.e.*, 169.
23. Gülen, *a.g.e.*, 169.
24. Sâd 38/29.
25. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 2/332; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 9/136.
26. H. Yazır, a.g.e., Eser Neşriyat, 1/49.
27. Kâf 50/37.

Dr. Muhsin TOPRAK *

Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

Alihan Töre Sağunî (1885–1976) ve Tarih-i Muhammedî Adlı Eseri

Özbek bir aileye mensup olan Alihan Töre Sağunî, 1885 yılında Kırgızistan'ın Tokmak (eski Balasagun) şehrinde doğdu. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Mekke, Medine, Buhara gibi ünlü İslâm merkezlerinin mektep ve medreselerinde tahsil gördü. 1914–1916 yıllarında Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı işgaline karşı mücadele etti. 1. Dünya Harbi yıllarında gençlerin askerlik için Rus ordusuna gönderilmemesi, Osmanlı askerine kurşun atılmaması yönünde telkinlerde bulundu. Altı defa hapsedildi. Komünizmin baskılarından ötürü 1930 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrine göç etti. Önce Rus sonra da Çin ordusunun Doğu Türkistan'ı işgaline karşı organize olan Doğu Türkistanlıların önderliğini yaptı ve bu uğurda mücadele etti. Pek çok askerî operasyonda komutanlık yaptı. 1944 yılındaki Gulca Zaferi'nden sonra kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı seçildi, millî ordu başkomutanı oldu ve mareşal unvanı aldı. 1944–1945 yılları arasında bu görevi sürdürdü. Orada kalması imkânsız hâle gelince 1945 senesinde bir görüşme için Rus Konsolosluğu'na çağrılarak tutuklandı ve Özbekistan'a sürüldü. Bu tarihten itibaren hayatının son yıllarına dek İslâm'a ve millî kültüre hizmet yolunda büyük gayretler sarf etti. 1976'da Taşkent'te vefat etti. Şeyh Zeyneddin Baba Mezarlığı'na defnedildi. Özbekistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra Taşkent'teki iki cami, bir lise, bir mahalle ve sokağa adı verildi.

Askerî ve siyasî kimliğinin yanında Sağunî'nin ilmî yönü de dikkat çekicidir. O, çeşitli eserler kaleme alarak ilim alanına da ciddi katkılarda bulunmuştur. O, *Tarih-i Muhammedî*, *Türkistan Kaygısı*, *Şifaü'l-ilel* gibi kitaplar telif etmiştir. Emir Timur'un "Timur Tüzükleri", Derviş Ali Çengi'nin "Musika Risalesi", Ahmet Dâniş'in "Nevadirü'l-Vakayi'" adlı eserlerini Farsçadan, Herman Vambery'nin "Buhara veya Maveraünnehir Tarihi" eserlerini de Osmanlıcadan Özbekçeye tercüme etmiştir. Şairlik yönü de olan Sağunî'nin basılmamış bir de divanı mevcuttur. Onun "Köklem Körinişi/Bahar Tasviri"; "Bahtlık nedir?/Mutluluk Nedir" ve "Üzme Ümiding/Ümidini Kırma" başlıklı şiirleri Türkçe tercümeleri ile birlikte Yağmur dergisinde (Sayı 35 Nisan-Haziran 2007; 38 Ocak- Mart 2008; 41, Ekim-Aralık 2008) yayımlanmıştır. "Bahtlık nedir?" şiirinin muhtevası müellifin hayatta izlediği, uğrunda mücadele verdiği ideali yansıtmaktadır. Ona göre mutluluğa giden yol elbette ilim ve hünerden geçer, ama bunlar, Yaradan'a inanç olmadan asla elde edilecek şeyler değildir. Mutluluğa giden yolu bize öğreten de Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi ve sellem). Hakiki bahtiyarlığa ermek için onun yolundan gitmek, "Din-i Muhammedî"ye sıkı sıkıya sarılmak gerekli ve yeterlidir.

Tarih-i Muhammedî Adlı Eseri

Bu eser, 1957–58 yıllarında yazılmış. O dönem Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun 40. yılı olup dünyaya yeniden meydan okumaya başladığı zaman dilimiydi. Sovyetler, ülke içinde sert yönetim usullerini uygulamaya devam ediyordu. 2. Dünya Harbi yıllarında birazcık gevşemiş olan dinî baskı yeniden güçlenmişti. Komünist Parti dinî inançların köklerini kurutmak ve tamamıyla ateist bir toplum oluşturmak gibi bir hedef belirlemişti. Bu hedefini gerçekleştirmek için kadrolar oluşturdu. Bu çerçevede ibadethaneler kapatıldı, ibadet etme yasaklandı, insanların dinî faaliyetleri engellendi. Din düşmanı olmak bir meslek hâline getirildi. Tarihî cami, medrese gibi dinî önem taşıyan kültür eserleri yerle bir edildi. *Tarih-i*

Muhammedî kitabı işte tam bu sırada ve şartların Müslümanlar için böyle ağırlaştığı bir ortamda milletin mânevî değerlerini ve dinî düşünceyi koruma adına yazıldı.

Kitap, Çağatay Türkçesinde, Arap alfabesiyle önce müsvedde olarak kâğıt evraklara yazılmış, sonra temize aktarılmıştır. Müellifin hüsnühat sahibi olan oğlu Muhammedyâr sonradan o defterlerden iki ciltli bir kitap oluşturmuştur. *Tarih-i Muhammedî*'nin basımında bu iki ciltli elyazması esas alınmış; ancak basım aşamasına ulaşıncaya kadar 30 yıldan fazla saklanmıştır. Matbaa, fotokopi ve daktilo makinelerinin kontrol altında tutulması sebebiyle de basılamamış, çoğaltılamamıştır. Güvenilir bir hattatla anlaşarak, yedek nüsha oluşturma girişiminde bulunmuşlar; ama müellifin 1976'da vefat etmesinden sonra bu iş yarım kalmıştır. Geniş kitlelere hitap edebilmesi için eserin Kiril alfabesine aktarma teşebbüsleri olmuş; ancak bu da mümkün olmamıştır.

Müellifin vefatından hemen sonra, bu elyazması esere ve Sağunî'nin kütüphanesine Özbekistan İlimler Akademisi talip olmuş; fakat vârisleri bunu kabul etmemişler. Zorla almaya kalkışırlar korkusuyla oğlu Kutlukhan Bey teneke kutu yaptırarak kitabı ve diğer el yazılarını içine koyup, avlunun bir kenarında toprağa gömmüş. Her yağmur yağdığında, tedirgin olmuş, gece yarılarında toprağı kazarak gömülenlerin ıslanıp ıslanmadığını kontrol etmiş, daha sonra topraktan çıkararak un çuvalları içinde de saklamış.

1988 yılında bir gün evin salonunda uyuya kalmış olan Kutlukhan Bey sertçe bir sesle uyanmış. Bakmış ki, babasının duvarda asılı olan portresi hemen başının yanına düşmüş, ağır resim çerçevesi divana saplanmış, başı kıl payı kurtulmuş. O bunu, kitap için harekete geçme zamanına bir işaret olarak kabul edip, kitabın basımı için çalışmaya koyulmuş. Gece yarılarından sabahlara kadar sürekli çalışarak eseri Kirilceye aktarmış ve basıma vermiş. Bu işi yaparken hiçbir yorgunluk ve bıkkınlık hissetmemiş, aksine sahifeden sahifeye, başlıktan başlığa geçerken inanılmaz bir zevk ü şevke kapılmış. Bu işi yaparken eşi Merhametay Osmankızı da kendisine destek olmuş.

Kitap baskı aşamasına geldiğinde Özbekistan'da şartlar müsait olmadığı için bir Eston-Amerikan firması olan "Bulak" yayın şirketiyle anlaşma yapılarak yayın evinin Taşkent'teki şubesi tarafından Özbekistan'da 80 bin adet bastırılmış. Basımdan sonra depolama ve dağıtım işi de vârislerine düşmüş. Kutlukhan Bey yayın şirketiyle anlaşarak evini depo, kendini de depo müdürü yaptırmış. Kitapları garaja ve evin odalarına depolamış, sonra da gizlice dağıtmaya başlamış. Kısa süre sonra Özbekistan devlet televizyonunda eser hakkında bir söyleşi olmuş. Vârisler kısa bir istişareden sonra, "sırrımız" artık fâş olmuşken gizlenmekte fayda yok diyerek kendilerini ilân etmişler. Büyük ilgi toplayan bu eser dört defa neşredilmiş, ayrıca Kazakçaya, Tacikçeye ve Uygurca'ya da tercüme edilmiş. Şimdi ise Özbekçe beşinci baskısının hazırlıkları yapılmaktadır.

Tarih-i Muhammedî adlı kitap, adından da anlaşılacağı üzere Peygamberimiz'in hayatını anlatmaktadır. Şüphesiz ki İslâm'ın 1400 küsur yıllık tarihi boyunca Efendimiz'in (sas) hayatı ve faaliyetleri konusunda çeşitli dillerde muhteşem bir külliyat oluşmuştur. Ancak bu eser, fıkhu's-sire türündendir. Yani tarihî hâdiseler anlatıldıktan sonra yer yer onlardan çıkarılacak derslere de temas edilmiştir. Müellif, Hz. Peygamber'in ümmeti olduğunu ikrar eden herkesin kendi ana-babasını tanıdığı gibi Peygamber Efendimiz'i tanıması gerektiği inancından hareketle bu eseri kaleme almıştır. *(Sağunî, Tarih-i Muhammedî, s. 11)*. Eser ihlâsla yapılmış bir "salih amel" ürünü, Resulü Ekrem sevgisiyle yoğrulmuş bir kalbin semeresidir. Müellifin eserin Hâtime kısmında yapmış olduğu duada söylediği "Ey fazl u kerem Sahibi, Rahman u Rahim sıfatlı, esirgeyen Rabbim! Bu kitapta adı geçen iyi kulların hürmetine, ben garip kulunu yalancı çıkarma, okuyucuların günahlarını bağışla, onları belalardan esirge, imanlarını koruyarak ahiretlerini âbâd eyle. Benden sonra evlâdımı yolundan şaşırtarak beni Resul-i Ekrem'in nezdinde mahcup etme. Onların dinlerini, dünya ve âhiretlerini Sana emanet ediyorum." sözleri, onun kalbî titreşimlerinin ve dinî hassasiyetlerinin bir göstergesidir. Kısacası kitapta, onun gönlünün derinliklerinde yatan düşünce ve duyguları ifade ettiği görülüyor.

Merhum müellif bu eserini hiçbir vakit yanından ayırmaz, kaybetmemek için çok dikkatli davranırmış. Aile içinde ve arkadaşlarıyla perşembe günleri düzenlediği sohbetlerde devamlı bu kitabı okurmuş. Basımından sonra da kitaba ilgi bir hayli fazla olmuş. *Tarih-i Muhammedî*'ye olan ilgi okuyuculardan yayıncılara gelen mektuplarda da çok açık ifade edilmiş. Vârisler gerek ilmî ve gerekse dinî çevrelerden eserin kendilerinde güzel bir tesir bıraktığına dâir mesajlar almışlar. Hattâ hapishanelerde bu eseri okuyan bazı mahkûmlar bu eser vasıtasıyla Efendimiz'i tanıyıp namaza başladıklarını ifade etmişler. Şimdilerde "*Tarih-i Muhammedî*" Özbekistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulmakta ve üniversite talebeleri için de "Marifet ve Maneviyat" dersleri için kaynak kitap olarak resmen tavsiye edilmektedir.

*Araştırmacı-Yazar

mtoprak@yeniumit.com.tr

Kaynaklar

1. Tahir Taner, "Hazan Yıllarında Peygamber Sevgisi (s.a.s)" **Yağmur Dergisi**, sayı: 31 Mayıs-Haziran 2006.
2. Alihan Töre Sağunî, *Tarih-i Muhammedî*, Taşkent 1997.
3. Kutlukhan Şakirov, "İki Türkistan Gururu", Şark Yıldızı Mecmuası, sayı: 7, Taşkent 1993.
4. Yılmaz Polat, "Alihan Töre Sağunî: Türkistan'ın son yüzyılında önde gelen mücadeleci ilim ve devlet adamı", Altay Dünyası Beynelhalk Jurnalı, sayı 1-2, Bakı 1997.
5. Baymirza Hayıt, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s. 327-328.
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Elihan_Tore

YENİ ÜMİT
Ekim / Kasım / Aralık - 2009 / 86

IŞIK YAYINCILIK. TİC. A.Ş. ADINA SAHİBİ
M. Talat KATIRCIOĞLU

GENEL KOORDİNATÖR
Dr. Ergün ÇAPAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Osman KARYAĞDI

İDARİ MERKEZ
İstanbul

YAYIN TÜRÜ
Yaygın Süreli

GÖRSEL YÖNETMEN
Engin ÇİFTÇİ

GRAFİK - TASARIM
Sinan ÖZDEMİR

YAYIN VE İLETİŞİM ADRESİ
Kısıklı Mah. Meltem Sk. No: 5 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: 0 (216) 318 10 00 - Faks: 0 (216) 422 41 40

MÜŞTERİ HİZMETLERİ
444 0 361
Tüm GSM operatörlerinden dakikası 1 SMS/kontör Sabit telefondan 0216 alan kodu eklenerek aranabilir.
(Her türlü abonelik işlemleriniz için arayabilirsiniz.)

Bir yıllık yurtiçi abone bedeli KDV dahil 20 TL'dir. Yurtdışı abone bedeli, 1. Grup Ülkeler (Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri) 12 € 2. Grup Ülkeler (Uzak Doğu, Amerika, Güney Afrika ve Pasifik ülkeleri) 18 $ 3. Grup Ülkeler (Avustralya ve Yeni Zelenda) ise 20 $'dır.
Abone olmak isteyenlerin abone bedelini; Işık Yayıncılık. Ticaret A.Ş. adına, her PTT şubesinden; 556 8324 nolu Posta çeki hesabına veya Bank Asya Anadolu Kurumsal Şubesi'nin; TL olarak, 54053-40 numaralı, $ olarak, 54053-41 numaralı, € olarak 54053-42 numaralı hesabına yatırıp, dekontun fotokopisini, açık isim, adres ve telefon bilgileri ile hangi sayıdan itibaren abone olacaklarını belirten bir yazı ile abone merkezimize posta veya faks ile bildirmeleri yeterlidir.

ABONE VE DAĞITIM MÜDÜRLÜĞÜ
Kısıklı Mah. Meltem Sok. No: 5 Üsküdar / İSTANBUL
P.K. 95 Üsküdar / İSTANBUL Tel: (0 216) 318 60 11
Faks: (0 216) 522 11 78

AVRUPA DAĞITIM
WORLD MEDIA GROUP AG- İsmail Küçük
Adres: SPRENDLINGER LANDSTR. 107-109, 630 69 OFFENBACH am MAIN
Müşteri Hizmetleri: 0049 69 300 34 111-112
Dağıtım Telefonu: 0049 69 300 34 103 Fax: 0049 69 300 34 105
dergiler@worldmediagroup.eu - dagitim@eurozaman.de

BASILDIĞI YER
Çağlayan A.Ş. Gaziemir/İZMİR
Tel: 0 232 252 20 97 Faks: 0 232 252 21 00

BAYİ DAĞITIM
DPP A.Ş.

BASIM TARİHİ
Eylül 2009

E-MAIL - WEB
www.yeniumit.com.tr • info@yeniumit.com.tr
Fiyatı: KDV Dahil 5,00 TL

YAYIN İLKELERİ
- Gönderilen yazıların yayımlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
- Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yazılar 2500 kelimeyi geçmemelidir.
- Türkçeyi kullanmada itina gösterilmelidir.
- Faydalanılan kaynaklar, metin içerisinde.. meselâ, (Yazır 1983, 2: 560) gibi, yazarın soy ismi, kitabın yayın tarihi, varsa cilt ve sayfa numarası ile kısaca verilmeli, daha sonra, yazının sonunda liste hâlinde açık olarak belirtilmelidir. Kitap isimleri italik yazılmalıdır.
- Yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
- Dergimizdeki yazılar, başka yerlerde kaynak gösterilerek yayımlanabilir.
- Yayımlanan yazılar için te'lif ücreti ödenir.

İÇİNDEKİLER

Dinî İlimler ve Kültür Dergisi

Allah, insan haricindeki canlı ve cansız her varlığı "kalem" olarak vazifeli kılmış, böylece de, her varlık kendisine tevdî edilen, kendisinde tecellî eden vak'aları kaydetmiş ve kaydetmektedir.

YAYSAT NO: 2009/4

ISSN 1300 - 2554

86

9 771300 255018

FİYATI: 5.00 TL